

SLOVENSKÁ REČ

*časopis pre výskum
a kultúru
slovenského jazyka*

Z OBSAHU

Š. Peciar, Vidová alternácia *ie - á* v slovenčine ■
J. Mlacek, O syntaxi trilógie Luda Ondrejova ■
J. Doruľa, Z histórie mien povolani ■ K. Habovštiaková, O zaniknutých slovách v slovenčine

DISKUSIE

P. Ondrus, Čítanie spájacich symbolov v početových úkonoch a číslovky ■ L. Dvonč, K vývinu vkladných hlások v gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine ■ J. Hrbáček, O niekoľikanásobnosti prísudku

ZPRÁVY A POSUDKY

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. J. Ružička ■ Synonymické slovníky ako nástroj starostlivosti o jazyk. M. Pisárčiková ■ III. ročník Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. J. Bartoš ■ N. Krausová, Príspevky k literárnej teórii. Poetika románu. M. Ivanová-Salingová ■ K šesťdesiatke Jozefa Štolca. E. Jóna

ROZLIČNOSTI

2 | 33 | 1968

VYDAVATELSTVO

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazyko-
vedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied pre výskum
a kultúru sloven-
ského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.

REDAKČNÁ RADA

doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. La-
dislav Dvonč, CSc., Ján Holý, CSc., PhDr.
Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrik, CSc., Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc.

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Š. Peciar, Vidová alternácia <i>ie</i> – <i>á</i> v sloven- čine	65
J. Mlacek, O syntaxi trilógie Luda Ondrejova	73
J. Doruľa, Z histórie mien povolání	79
K. Habovštiaková, O zaniknutých slovách v slovenčine	88

DISKUSIE

P. Ondrus, Čítanie spájacích symbolov v poč- tových úkonoch a číslovky	97
L. Dvonč, K vývinu vkladných hlások v gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine	104
J. Hrbáček, O několikanásobnosti přísudku	108

ZPRÁVY A POSUDKY

Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV. J. Ru- žička	112
Synonymické slovníky ako nástroj starostlivosti o jazyk. M. Pisárčiková	116
III. ročník Letného seminára slovenského jazyka a kultúry – Studia Academica Slovaca. J. Bartoš	119
N. Krausová, Príspevky k literárnej teórii. Poeti- ka románu. M. Ivanová-Šalingová	120
K šesťdesiatke Jozefa Štolca. E. Jóna	122

ROZLIČNOSTI

Slovo <i>úkol</i> v slovenčine. E. Tyrdoň	124
<i>Dubbing</i> – <i>dabing</i> . L. Dvonč	125
<i>Psov</i> – <i>Pskovan</i> , či <i>Pskovčan</i> ? L. Dvonč	126
<i>Bologna</i> – <i>Bolončan</i> , <i>bolonský</i> . L. Dvonč	127

Štefan Peciar

VIDOVÁ ALTERNÁCIA *ie* — *á* V SLOVENČINE

Morfologický systém slovesného vidu v slovenčine nie je dosiaľ dostatočne preskúmaný. Svedčí o tom aj najnovšie reprezentatívne dielo slovenskej gramatickej literatúry, akademická *Morfológia slovenského jazyka*, v ktorej sa slovesnému vidu venuje neprimerane málo miesta. Túto medzeru treba čo najskôr vyplniť sústavným výskumom fungovania vidového systému v spisovnej slovenčine. Vyžadujú to nielen potreby slavistiky, v ktorej sú tzv. aspektologické problémy stále predmetom živého záujmu, ale i potreby vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka aj ako jedného zo slovanských jazykov s bohato rozvinutým vidovým systémom, ktorého osvojenie vyžaduje od Neslovana veľa úsilia. Niet pochybnosti, že slovenský vidový systém má nielen mnoho spoločného s vidovými systémami iných slovanských jazykov, ale má aj isté špecifické črty, ktoré sú pre slovenčinu charakteristické.

V doterajších sporých štúdiách o slovesnom vide v slovenčine si autori pochopteľne všímali predovšetkým pravidelné a produktívne typy vidových alternácií (striedania hlások vo vidových dvojiciach). Pravidelné a produktívne typy i viaceré nepravidelné a neproduktívne typy vidových alternácií v slovenčine možno nájsť v knižke E. Paulinyho *Slovenské časovanie*,¹ i keď táto práca sledovala iný cieľ ako sústavný výskum morfologických prostriedkov slovesného vidu. Najbežnejšie typy vidových alternácií uvádza E. Pauliny v článku *Odvodzovanie slovies podľa slovesného vidu*.² J. Oravec venoval obsiahlu, materiálno bohatú štúdiu rozboru morfologických prostriedkov na vyjadrenie nedokonavého vidu v slovenčine.³ V úvode autor podal stručný prehľad názorov na formálne prostriedky slovesného vidu v slovenčine, pričom sa s niektorými názormi kriticky vyrovnáva.

Všetky doterajšie práce o slovesnom vide v slovenčine majú z hľadiska súčasnej aspektologickej teórie závažný nedostatok v tom, že sa v nich nerozlišuje vid a spôsob slovesného deja a v dôsledku toho sa často pokladajú za vidové páry aj také dvojice slovies, ktoré netvorí čisto vidové protiklady. Napr. J. Oravec v cit. štúdii často neprihliada na slovotvorné vzťahy ani na významo-

¹ E. Pauliny, *Slovenské časovanie*, Bratislava 1949 (na rôznych miestach).

² Slovo a tvar 4, 1950, 88–93.

³ *Tvorenie nedokonavého vidu v slovenčine*. Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 167–188.

vé rozdiely (niekedy značné) a spája do domnelých vidových dvojíc⁴ aj také slovesá alebo slovesné typy, pri ktorých sa uplatňujú iné vzťahy ako čisto vidový protiklad dokonavosť – nedokonavosť.⁵ Na druhej strane v Oravcovej práci nenájde skutočné vidové páry typov *P-niešť – P-nášať, P-viešť – P-vádzať, P-viezť – P-vážiť; P-hodiť – P-hádzovať, P-skočiť – P-skakovať*,⁶ *P-môcť – P-máhať, nájsť – nachádzať/nachodiť, prísť – prichádzať/prichodiť* a pod.

Podobné nedostatky má aj kapitola o vide v *Morfológii slovenského jazyka* (MSJ). Za vidové dvojice sa tam pokladajú napr. aj slovesá *raniť – poraniť* (414), hoci sú obe dokonavé, *vychodiť – vychádzať* (416), *vytrúbiť – vytrubovať* (418), dokonca aj *báť sa – (z)láknuť sa* (428). Ako čisto vidové sa hodnotia nielen dvojice typu *belieť – zbelieť, chudnúť – schudnúť, robiť – urobiť, písať – napísať, zbierať – nazbierať, volať – zavolať, soliť – osoliť, prosiť – poprosiť*, kde niet sekundárnych predponových imperfektív, ale aj dvojice *drať – zodrať, sýtiť – nasýtiť, meškať – zameškať, farbiť – zafarbiť, červenieť – očer-*

⁴ J. Oravec nepoužíva termín vidové dvojice (páry), ale hovorí bežne o „tvorení (foriem) nedokonavého vidu od dokonavého“ (167), o „prechode od dokonavého vidu k nedokonavému“ (ib.), o „dokonavých pároch“ (174), o „nedokonavých pároch“ (178), o dvojici *vykadiť – vykiadať* (174) a rozlišuje „významové“ a „formálne páry“ (180). Keď odhliadneme od nevhodnosti niektorých z uvedených termínov, vidieť z nich, že autorovi šlo predovšetkým o výskum formálnych prostriedkov na vyjadrenie vidového protikladu dokonavosť – nedokonavosť.

⁵ Nereálne sú viaceré vidové páry, ktoré Oravec predpokladá pri predponových slovesách typu *P-nosiť – P-nášať, P-vodiť – P-vádzať, P-voziť – P-vážiť* (P = predpona). Napr. impf. *unášať* patrí k pf. *uniesť*, nie k *unosiť*, ktoré má celkom iný význam a je pf. t. (Z úsporných dôvodov budeme používať tieto skratky: pf. = perfektívum čiže dokonavé sloveso, pf. t. = perfektívum tantum, t. j. sloveso bez nedokonavého vidovej formy; impf. = imperfektívum čiže nedokonavé sloveso; impf. t. = imperfektívum tantum, t. j. sloveso bez dokonavej vidovej formy; dok. = dokonavé sloveso, dokonavá vidová forma; nedok. = nedokonavé sloveso, nedokonavá vidová forma.) Podobne *nanosiť* (vody, dreva) je pf. t. a vidový pár tvoria formy *naniest/nanášať* (napr. priamku, farbu); **prinosiť* neexistuje a ako pf. nikdy nejestvovalo; *privodiť* má celkom iný význam ako *priviesť/privádzať* (pozri Slovník slovenského jazyka, ďalej SSJ); *odvodíť/odvodziť* i homonymné pf. t. *odvodiť* sú iné slovesá ako *odviesť/odvádzať*; formu *predvodiť* uvádza SSJ iba ako zastar. impf. t., ale v celkom inom význame, ako má sloveso *predviesť/predvádzať*; pf. t. *prevozíť* je možné (SSJ ho neuvádza), ale v celkom inom význame ako *previezť/prevážať*. Atď.

Oravec často spája do vidových dvojíc rozličné typy pf. t. s impf. t., teda jednovidové slovesá (napr. *vyzvoníť – vyzvárať, vyhútať – vyhutovať (pohutovať), pohvizdať si – pohvizdovať si (vyhvizdovať), popásť – popásať* a i. (l. c., 174, 184 a i.). Impf. t. typov *pohutovať, pohvizdovať si, popásať, vyhutovať, vyhvizdovať, vyzvárať* sa netvoria od predponových perfektív, ako sa domnieva Oravec, ale prefixálno-suffixálnym slovo tvorným postupom (s príslušnými morfológickými alternáciami) od bezpredponových imperfektív *hútať, hvizdať (si), pásť, zvoníť*. (Pozri moje štúdie *Slovesá typu pokašľávať, pofukovať*, SR 28, 1963, 32–44 a *Funkcie slovesnej predpony vy-* v *slovenčine*, Jazykovedný časopis 16, 1965, 38 n., najmä 48–49.)

Pri mnohých predponových impf. t. Oravec postuluje neexistujúce predponové pf. Napr. *stvárať* uvádza v takom kontexte, akoby súviselo so slovesom *stvoríť* (174), *prepásať* dáva do súvislosti s *vypásať* (177), pri *vyhútať* predpokladá neexistujúce *vyhúst* (ib.), predponové pf. predpokladá aj pri impf. t. *zhŕýzať sa, zmietat sa* (ib.), *pokukávať pomľaskávať, pomykávať, popraskávať, postávať, postenávať, pošuškať, pokrivkávať, vycengávať, vysedávať, vystávať* a mn. i. (182–183).

⁶ Uvádza aj také dvojice, pri ktorých sú oba členy nedokonavé, napr. *nachodiť – nachádzať* (174), *driemať – podriemovať* (184), a vidí „páry“ aj v slovesách *poležať – políhať – políhovať*, pri ktorých ide už len o etymologickú súvislosť.

⁷ Uvádza len páry typu *P-hádzať – P-hádzovať, P-skákať, – P-skakovať* (l. c., 184).

venieť, nemieť — onemieť, tešiť — potešiť (414), v ktorých predpony majú rozličné lexikálne odtienky (a teda nemôžu byť čisto vidové) a pri ktorých existujú sekundárne predponové imperfektíva.⁷ Pri predponových imperfektívach existujú podľa MSJ „vidové dvojice podielnosti“ alebo „čisto vidové distributívne dvojice“ typu *príšivati — popríšivati, nasadať — ponasadať* (424). Podobnú „čisto vidovú distributívnu dvojicu tvoria slovesá *sadať si — posadať si*“ (425), kým dvojica *šiť — pošiť* sa nepokladá za čisto vidovú.⁸

Na druhej strane sa v MSJ vôbec neuvádzajú niektoré vidové alternácie. Pri prípone *-a-* chýbajú alternácie *ie — á* a *ô — ó*, takže celkom vypadli pravidelné vidové dvojice typov *P-niesť — P-nášať, P-viesť — P-vádzať, P-viezt — P-vázať* a *P-môcť — P-máhať*; pri prípone *-ova-* chýba alternácia *o — a*, takže celkom vypadli pravidelné vidové dvojice typu *P-hodiť — P-hadzovať, P-lomiť — P-lamovať* (uvádzajú sa len dvojice *rozhádzať — rozhadzovať, vylámať — vylamovať* s inou alternáciou). Medzi supletívnymi vidovými dvojicami chýba predponový typ *P-ložiť — P-kladať* (uvádza sa len typ *klásť — položiť*) a chýbajú predponové odvodeniny základného slovesa *ísť* s variantmi v nedok. vide typu *prísť — prichádzať/prichodiť, nájsť — nachádzať/nachodiť* a pod.

V tomto príspevku si bližšie povšímneme vidovú vokalikú alternáciu *ie — á*, ktorej sa v doterajších prácach nevenovala pozornosť.

Pri predponových perfektívach typu *P-niesť* sa v slovenčine tvoria imperfektíva príponou *-a-*. Ak prihladáme len na infinitívny kmeň, koreňová morféma pred príponou *-a-* alebo ostáva bez zmeny (napr. *o-triasť — o-trias-ať*), alebo sú rozličné alternácie, a to konsonantické na jej konci (napr. *na-vliecť — na-vliek-ať*) alebo vokaliké i konsonantické (napr. *vy-tiecť — vy-tek-ať, za-pliesť — za-plet-ať*). Vokaliké alternácie tuývajú spravidla iba kvantitatívne: pred príponou *-a-* sa *skrakuje* samohláska v koreňovej morféme. V štyroch slovesných koreňoch nastáva však kvalitatívna vokaliká alternácia *ie — á* (popri konsonantických alternáciách), a to v troch koreňoch pravidelne, v jednom koreni zriedka, iba pri niektorých predponách.

Pravidelná je alternácia *ie — á* vo vidových pároch typu *P-niesť — P-náš-ať, P-viesť — P-vádz-ať, P-viezt — P-váž-ať*. Ide síce len o tri slovesné korene (zo skupiny tzv. slovies pohybu), ale v skutočnosti o pomerne veľa slovies, resp. vidových dvojíc, keďže všetky tri uvedené korene patria do základného slovného fondu a sú veľmi produktívne pri tvorení slovies predponami. Teoreticky možno od každého z týchto troch ko-

⁷ V takýchto prípadoch by potom bolo treba hovoriť nie o vidových dvojiciach, ale o vidových trojiciach, a tam, kde sú možné odvodeniny s viacerými predponami, mali by sme do činenia s akýmisi vidovými trsmi (v MSJ sa hovorí o vidových dvojiciach a ich refazcoch, 422). Takéto chápanie slovesného vidu je však už prekonané.

⁸ Pri tejto originálnej koncepcii vidu ťažko súhlasiť s tým, že by slovesá toho istého spôsobu deja (distributíva s predponou *po-*) raz vstupovali do čisto vidového vzťahu s príslušným imperfektívom, inokedy zas nie, podľa toho, či imperfektívum má alebo nemá predponu, či je pôvodné alebo sekundárne (napr. slovesá *jesť — pojesť, biť — pobiť* by utvárali iný vzťah ako *dojedať — podojedať, zabíjať — pozabíjať*, pričom je jasné, že čisto vidový vzťah je medzi *dojesť — dojedať, zabíť — zabíjať*, a nie medzi *dojedať — podojedať, zabíjať — pozabíjať*).

reňov odvodiť predponami 18 sloviess, teda 18 vidových párov, lebo v slovenčine je 18 slovesných predpôn (do-, na-, nad-, o-, ob-, od-, po-, pod-, pre-, pred-, pri-, roz-, s-/z-/zo-, u-, v-/vo-, vy-, vz-, za-). V skutočnosti je tento počet o niečo nižší, keďže všetky predpony sa nevyužívajú na 100 %. Na druhej strane sa zas reálny počet predponových sloviess o niečo zvyšuje jednak homonymiou niektorých predpôn, jednak zvratnými formami.

K základnému slovesu *niešť* patria v súčasnej slovenčine tieto predponové vidové páry:⁹

doniešť – *donášať* (zvratné *doniešť sa* je pf. t.); okrem toho je v slovenčine ešte vidový pár *donosiť* – *donášať* (šaty, topánky ap.) s finitívnym odtienkom; *naniest'*² – *nanášať*² (*naniest'*¹ vajec je pf. t. a *nanášať*¹ expr. = nosiť je impf. t.; okrem toho jestvuje aj pf. t. *nanosiť* s distributívno-kumulatívnym¹⁰ odtienkom a zvratné pf. t. *nanosiť sa* s troma významami, z ktorých saturatívny odtienok možno vyčleniť ako homonymum); *nadniest' (sa)* – *nadnášať (sa)*; s predponou *ob-* existuje v slovenčine len pf. t. *obnosiť* a impf. t. *obnášať*, ktoré sa však pokladá za nesprávne (SSJ ho označuje ako kniž. zastar.); *odniešť* – *odnášať* (distributívne *odnosiť* je synonymné s *poodnášať*); s predponou *po-* je v slovenčine pf. t. *ponosiť* s distributívnym a s delimitatívnym odtienkom, zvratné pf. t. *ponosiť sa* s delimitatívnym odtienkom a zvratné impf. t. *ponášať sa* (na koho, na čo); *podniešť (sa)* – *podnášať (sa)* označuje SSJ ako zried.; *preniešť (sa)* – *prenášať (sa)* popri *prenosiť* – *prenášať* (dieťa, o tarchavej žene); *predniešť* – *prednášať*; *priniešť* – *prinášať*; *rozniešť (sa)* – *roznášať (sa)* popri *roznosiť* – *roznášať*; *uniest'*² – *unášať* [pf. t. *uniest'*¹ má dva významové odtienky možnosti a schopnosti; pf. t. *unosiť* (šaty, topánky) SSJ neuvádza; zvratné *unášať sa* (čím) je impf. t.]; *vniesť* – *vnášať*; *vynešť (sa)* – *vynášať (sa)* popri distributívnom *vynosiť (sa)* – *vynášať (sa)*, ale v rezultatívnom význame bez distributívneho odtienku je *vynosiť* (3. a 4. význ. v SSJ) pf. t.; *vznešť (sa)* – *vznášať (sa)*; *zniešť (sa)* – *znášať (sa)* popri distributívno-rezultatívnom *znosiť* – *znášať* a rezultatívom pf. t. *znosiť* (2. a 3. význ. v SSJ); *zaniešť (sa)* – *zanášať (sa)* SSJ člení na homonymá; okrem toho má slovenčina dve zvratné impf. t. *zanášať sa*² 1. čím (= zaoberať sa) a 2. za čím (= bažiť, túžiť) a *zanášať sa*³ zried. na koho (= ponášať sa, podobať sa) a dve homonymá *zanosiť*¹ čo čím (SSJ pokladá za pf. t., ale patrí k nemu impf. *zanášať*²; v oboch vidových formách je možná i zvratná podoba) a pf. t. *zanosiť*² (šaty, topánky).

K základnému slovesu *viest'* patria v slovenčine tieto predponové vidové páry:

doviešť – *dovádzať*; *naviešť* – *navádzať* (slovenčina má i zvratné pf. t. *navodiť sa* so saturatívnym odtienkom; kniž. pf. *navodiť* má sekundárne impf. *navodzovať*); *odviešť* – *odvádzať* (pf. *odvodiť*¹ má sekundárne impf. *odvodzovať*, pf. t. *odvodiť*² SSJ označuje ako zried.); s predponou *po-* je v slovenčine len pf. t. *povodiť* s delimitatívnym odtienkom a zvratné neosobné pf. t. *povodiť sa* (komu ako); *podviešť* – *podvádzať*; *previešť*¹ – *prevádzať*¹ (za nespisov-

⁹ Homonymné slovesá označujeme indexom 1, 2, 3 podľa *Slovníka slovenského jazyka*, kde sa ľahko nájde príslušný význam.

¹⁰ V Isačenkovej terminológii partitívno-kumulatívny odtienok rezultatívneho spôsobu deja (pozri A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v сопоставлении с словацким*. Morfológija II. Bratislava 1960, 248).

né sa pokladá *previesť*² – *prevádzať* = urobiť, vykonať, uskutočniť, realizovať); *predviesť* – *predvádzať* (SSJ uvádza aj impf. *predvodiť* ako zastar.); *priviesť* – *privádzať* (okrem toho má slovenčina pf. t. *privodiť* s dvoma významami – SSJ ho označuje ako kniž.); *rozviesť* (sa) – *rozvádzať* (sa); *uviesť*¹ – *uvádzať*¹ (SSJ zaznamenáva aj impf. formu *uvodiť* ako zastar. s dokladom od Dobšinského) i zvrtné *uviesť sa* – *uvádzať sa*; pri *uviesť*² – *uvádzať*² (mladuchu alebo šesto-nedielku v kostole) je bežnejšie impf.; *voviesť* – *vovádzať*; *vyviesť*¹ – *vyvádzať*¹ a homonymné *vyviesť*² – *vyvádzať*² (= vyčítať) ; pf. *vyvodíť*¹ má sekundárne impf. *vyvodzovať*; SSJ zaznamenáva aj impf. *vyvodiť*² ako zastar. v dvoch významoch s dokladmi od Horala a Krčméryho; *zvíesť* – *zvádzať* SSJ člení na štyri homonymá, pričom *zvíesť*¹ [s významami 1. (čo) urobiť, uskutočniť, vykonať a 2. (čo s kým, s čím) poradiť si] sa pokladá za kniž. zastar., resp. kraj. pf. t. a *zvádzať*¹ (= *vyvádzať*, *vystrájať*) za hovor. impf. t. (s ohľadom na významové rozdiely je opodstatnené pokladať pf. *zvíesť*¹ a impf. *zvádzať*¹ za dve samostatné slovesá); SSJ zaznamenáva ešte zvrtné neosobné pf. t. *zvíesť sa* komu (= povodiť sa, pochodiť, obísť nejakú) ako zastar. (s dokladom od Dobšinského) a impf. *zvodíť* (= *zvádzať* koho) ako zastar. (s dokladmi od Sládkoviča a Dobšinského); *zaviesť* – *zavádzať*.

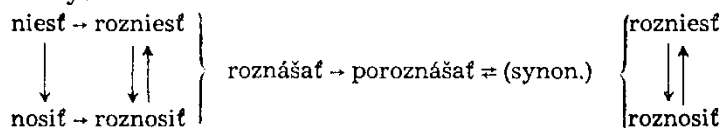
K základnému slovesu *viezt* patria v slovenčine tieto predponové vidové páry:

doviezt – *dovážať*; *naviezt* – *navážať*¹; homonymné hovor. impf. t. *navážať*² má aj zvrtnú podobu *navážať sa*; okrem toho má slovenčina aj pf. t. *navoziť* s distributívno-kumulatívnym odtienkom i zvrtné pf. t. *navoziť sa* so saturatívnym odtienkom; *odviezt* (sa) – *odvážať* (sa); *odvozit*, ktoré je synonymné s distributívom *podovážať*, SSJ pokladá za pf. t., je však pri ňom možná aj impf. vidová forma *odvážať*; *poviezt* – *povážať*; okrem toho páru sú dve homonymné pf. t. *povoziť*¹ (i zvrtné *povoziť sa*) s delimitatívnym odtienkom a *povoziť*² s distributívno-rezultatívnym odtienkom; *podviezt* – *podvážať*; *previezt* (sa) – *prevážať* (sa); *priviezt* – *privážať*; *rozviezt* – *rozvážať* popri dvojici *rozvozit* – *rozvážať*; *uviezt* je pf. t., ako aj zvrtné *uviezt sa* (SSJ ho označuje ako nár.); *voviezt* (sa) zaznamenáva SSJ len v dok. forme, ale existuje aj impf. *vovážať*; popri párovom *vyviezt* (sa) – *vyvážať*¹ (sa) má slovenčina aj expr. impf. t. *vyvážať*² (sa) s intenzitným odtienkom a pf. t. *vyvoziť* s distributívno-rezultatívnym odtienkom; popri páre *zvíesť* (sa) – *zvádzať* (sa) je aj pár *zvozit* – *zvážať* (SSJ pokladá *zvozit* za pf. t.; to platí o 3. a 4. význ. podľa SSJ, ale nie o 1. a 2. význ., v ktorých je *zvozit* synonymné s distributívom *pozvážať*); popri párovom *zaviesť*² – *zavážať* (čo čím) existuje aj pf. *zaviesť*¹ (sa) a distributívne *zavozit* (čo čím), ktoré SSJ pokladá za jednovidové, je však k nemu nedok. forma *zavážať*.

Uvedené vidové dvojice nie sú všetky rovnako vyvážené. Nielenže existujú pf. t. alebo impf. t., ale viaceré viacvýznamové slovesá sa používajú v oboch vidových formách iba v niektorých významoch, kým v iných významoch sa používa len dokonavá alebo len nedokonavá vidová forma.

Ako vidieť z nášho materiálu, v slovenčine sú popri dvojiciach typu *P-niesť* – *P-nášať*, *P-viesť* – *P-vádzať*, *P-viezt* – *P-vážať* aj dvojice typu *P-nosiť* – *P-nášať*, *P-vodiť* – *P-vádzať*, *P-voziť* – *P-vážať*, i keď sú menej

časté ako prvý typ¹¹. Oba typy majú spoločné impf., kým v pf. sa odlišujú nielen formálne, ale aj spôsobom deja (nečlenený dej – členený, distributívny dej). Impf. typu *P-nášať* môže v slovenčine vyjadrovať trojaký spôsob (priebeh) deja: aktuálny nečlenený dej (*mŕtveho práve vynášajú* = *nesú z domu*), opakovaný (iteratívny) dej, skladajúci sa z viacerých nečlenených dejov (*každý deň vynášame* = *vynesieme popol*) a napokon členený dej (*budeme maľovať, preto vynášame* = *nosíme nábytok na chodbu; poštár roznáša* = *nosí poštu*). Pri prvých dvoch odtienkoch impf. typu *vynášať* patrí k predponovému pf. *vyniesť*, pri treťom odtienku k pf. *vynosiť*. Všetky tieto tri odtienky sa však nevyužívajú rovnako pri všetkých predponách, ani nie sú vždy rovnako výrazné. Napr. pri predpone *roz-*, ktorá sama dosť výrazne vyjadruje distributívny spôsob deja, je tento odtienok prítomný nielen v impf. typu *roznášať* a v pf. typu *roznosiť*, ale aj v pf. typu *rozniesť*. Existujú tu potom takéto vidové a slovo-
tvorné vzťahy:¹²

Ale ani pri iných predponách nie je ostrá hranica medzi uvedenými troma odtienkami impf. typu *P-nášať*. Príslušný odtienok je obyčajne daný len kontextom. Preto by nebolo účelné hovoriť tu o dvoch homonymných impf. (napr. *vynášať*¹ k *vyniesť* a *vynášať*² k *vynosiť*), pokiaľ to nie je odôvodnené celkom odlišným lexikálnym významom, ako napr. pri *prenášať*¹ – *preniesť* koho, čo z miesta na miesto a *prenášať*² – *prenosiť* dieťa (o tarchavej žene).

Vývin vidových a slovo-
tvorných vzťahov medzi tzv. pohybovými slovesami uvedených troch radov (*P-niesť* – *P-nosiť* – *P-nášať*) v jednotlivých slovan. jazykoch nie je do podrobností jasný, i keď je nepochybné, že rad *P-nášať* je hláskoslovne a slovo-
tvorne odvodený od radu *P-nosiť* (ide tu zo synchronického hľadiska o vokalickú i konsonantickú alternáciu pred príponou *-a-*, z historického hľadiska o predĺženie vokálu v koreňovej morféme a o slovo-
tvorný formant *-ja-*). Predponové slovesá radu *P-nosiť* boli pôvodne imperfektíva. Tieto pôvodné imperfektíva však v nie-

¹¹ V doterajšej slovenskej odbornej literatúre sa uvádzal iba zriedkavejší druhý typ. F. Kopečný, *Slovesný vid v češtině*, Praha 1962, 102, uvádza pre češtinu oba typy vidových korelácií: *-něst/-nášet*, *-vést/-vádět*, *-vézt/-vážet* i *-nosit/-nášet*, *-vozit/-vážet*, ale poznamenáva: „Imperfektíva na *-et* patrí len výjimečne k... distributívum typu *vynosiť*, patrí spíš k perfektívum typu *vynést*.“

¹² Vzťahy *niesť* → *nosiť*, *niesť* → *rozniesť*, *nosiť* → *roznosiť*, *roznášať* → *poroznášať* sú slovo-
tvorné (lexikálno-gramatické; ide tu o výrazové prostriedky rozličných spôsobov slovesného deja). Vzťahy *rozniesť* → *roznášať*, *roznosiť* → *roznášať* sú vidové (gramatické). Vzťahy medzi slovesami *rozniesť* = *roznosiť* = *poroznášať* nie sú ani slovo-
tvorné, ani gramatické, ale synonymické (čisto lexikálne).

ktorých slovanských jazykoch ustúpili neskorším perfektívam rovnakého znenia.¹³ V súčasnej slovenčine si z predponových sloviess tohto typu zachovali nedok. vid len odvodeniny so základom *chodi-t*, ktoré sú na jednej strane synonymné s imperfektívami typu *P-chádzať* a na druhej strane homonymné s perfektívami typu *P-chodiť* (*prichodiť* je len impf.).¹⁴

Zánikom imperfektív typu *P-nosiť* sa uvoľnilo miesto imperfektívam typu *P-nášať*. Tie sa potom stali nedokonavými vidovými formami predovšetkým k dok. predponovým slovesám typu *P-niešť*, ale niekedy aj k dok. predponovým slovesám typu *P-nosiť*. Vidové páry *P-niešť* – *P-nášať* charakterizuje vokalizká alternácia *ie* – *á*, vidové páry *P-nosiť* – *P-nášať* charakterizuje vokalizká alternácia *o* – *á*. Obe alternácie sú vidové.

Okrem uvedených troch koreňov je vokalizká alternácia *ie* – *á* aj v slovesnom koreni *vliec-/vleč-/vláč-*. Rozlišuje sa ňou už základné bezpredponové tzv. determinované (jednosmerné) sloveso *vliecť* a indeterminované (viacsmerne) *vláčiť* a práve tak sa rozlišujú aj predponové odvodeniny od týchto dvoch sloviess: *dovliecť* – *dovláčiť*, *odvliecť* – *odvláčiť*, *vyvliecť* – *vyvláčiť* atď. Tu však nejde o vidové dvojice, ale o samostatné slovesné lexémy s rozličnými slovotvornými a sémantickými vzťahmi, s rozličným spôsobom deja a so svojimi vlastnými vidovými formami. Teda alternácia *ie* – *á* tu nemá vidovú funkciu. Predponové vidové páry s dok. členom typu *P-vliecť* majú v koreni spravidla iba konsonantickú alternáciu *c* – *k*: *navliecť* – *navliekať*, *povliecť* (*sa*) – *povliekať* (*sa*), *prevliecť* (*sa*) – *prevliekať* (*sa*), *vovliecť* (*sa*) – *vovliekať* (*sa*), *vyvliecť* (*sa*) – *vyvliekať* (*sa*), *zavliecť* – *zavliekať*, *zvliecť* (*sa*) – *zvliekať* (*sa*)¹⁵ a rovnako aj *obliecť* (*sa*) – *obliekať* (*sa*), *vyzliecť* (*sa*) – *vyzliekať* (*sa*), *prezliecť* (*sa*) – *prezliekať* (*sa*). Odvodeniny *dovliecť* (*sa*), *odvliecť* (*sa*), *povliecť*² (s delimitatívnym odtienkom), *privliecť* (*sa*), *uvliecť*, *zavliecť* (*sa*), *zvliecť* (*sa*)¹, *zvliecť*² majú podľa SSJ len dok. formu.

Pri predponovom pf. *odvliecť* SSJ uvádza nedok. formy *odvláčať/odvlačovať*. Tie však patria k predponovému *odvláčiť* (s distributívnym odtienkom), ktoré sa v SSJ pokladá za pf. t. Ide tu o podobné vidové alternanty ako pri predponových slovesách *rozvláčiť* – *rozvláčať/rozvlačovať*, *vyvláčiť* – *vyvláčať/vyvlačovať* a zrejme aj pri *zvláčiť* – *zvláčať/*

¹³ Porov. o tom napr. F. Kopečný, c. d., 72–74.

¹⁴ Zo staršieho obdobia spisovnej slovenčiny sú doložené aj imperfektíva *predvodiť*, *vyvodiť*, *zvodiť* (porov. vyššie náš materiál zo SSJ). Tu však nie je vylúčený vplyv ruštiny alebo niektorého iného slov. jazyka. Stopu po imperfektívach uvedeného typu možno vidieť aj v dejových menách (resp. v menách výsledku deja) typu *nános*, *prenos*, *prínos*, *únos*, *výnos*; *návod*, *odvod*, *podvod*, *prevod*, *prívod*, *úvod*, *vývod*, *zvod*; *dovoz*, *odvoz*, *prevoz*, *prívoz*, *vývoz*, *zvoz*, *závoz* (niektoré z nich, pravda, vznikli až v súčasnom jazyku podľa istého modelu).

¹⁵ SSJ člení predponové *zvliecť* na tri homonymá, z ktorých dve sa pokladajú za pf. t. Plne odôvodnené je vyčleňovať ako samostatné pf. t. iba *zvliecť* s významom „poničiť, spustošiť, zvláčiť (šliapaním ap.)“.

zvlačovať.¹⁶ K obom nedok. variantom sa ďalej tvoria distributívne pf. t. s predponou *po-*: *poodvláčať*²/*poodvlačovať*, *porozvláčať*/*porozvlačovať*, *po-
vyvláčať*/*povyvlačovať*, *pozvláčať*/*pozvlačovať*.¹⁷ Distributívne pf. t. sa tvo-
ria aj k predponovým impf. typu *P-vliekať*: *ponavliekať*, *poprevliekať*, *po-
vyvliekať*, *pozavliekať*, *pozvliekať*; *poobliekať*, *povyzliekať*, *poprezliekať*.

Pri predponovom pf. *rozvliecť* (*sa*) SSJ uvádza impf. *rozvlákať* (*sa*). Okrem toho zaznamenáva ešte impf. *zvlákať* (s dokladom od Hečku: *plte, ktoré zvlákali drevo*) ako zried. synonymum imperfektíva *zvláčať*.¹⁸

Formy typu *P-vlákať* v slovenčine najpravdepodobnejšie vznikli kontamináciou typov *P-vliekať* a *P-vláčať*. Za tento predpoklad hovorí vý-
znamová synonymita oboch typov pri viacerých predponách, ako aj sku-
točnosť, že formy typu *P-vlákať* nie sú celoslovenské, lež iba krajové.¹⁹ Ale prenikajú i do spisovného jazyka ako varianty synonymných spi-
sovných foriem typov *P-vliekať* a *P-vláčať*. Tam, kde sa formy typu *roz-
vlákať* používajú, pociťujú sa ako nedok. vidové koreláty k dok. predpo-
novým slovesám typu *rozvliecť*. Aj v tomto prípade máme teda do činenia
s vidovou alternáciou *ie — á*.

Vidová vokaliká alternácia *ie — á*, ako vidieť z nášho príspevku, je
síce málo produktívna, ale celkom pravidelná pri predponových slove-
sách odvodených od troch základných slovies *nieť*, *viest*, *viesť*. Je pomoc-
ným morfológickým prostriedkom pri utváraní čisto vidových dvojíc typu
roznieť — roznášať, *rozviest — rozvádzať*, *rozviesť — rozvážať*. V obmedze-
nom rozsahu sa vyskytuje aj pri dvojiciach typu *rozvliecť — rozvlákať*,
ktoré existujú vo viacerých slovenských nárečiach popri dvojiciach typu
rozvliecť — rozvliekať a *rozvláčiť — rozvláčať/rozvlačovať*.

¹⁶ SSJ člení pf. *zvláčiť* na tri homonymá a ani pri jednom z nich neodkazuje na
impf. *zvláčať/zvlačovať*, ktoré spracúva ako samostatné heslo bez odkazu na pf. *zvlá-
čiť*. Podľa významu patrí však impf. *zvláčať/zvlačovať* k pf. *zvláčiť*¹ (= ponosiť, po-
znášať, pozvláčať/pozvlačovať zhora dolu alebo dovedna) a len *zvláčiť*² a *zvláčiť*³
možno pokladať za pf. t.

¹⁷ Toto posledné SSJ nezaznamenáva. Ako zried. uvádza ešte formu *podovláčať*.
S predponou *na-* zaznamenáva SSJ iba *nazvlačovať/nazvláčať*. Možné sú však aj od-
vodeniny s predponami *naod-*, *naroz-*, *navy-* a i.

¹⁸ V terajšej slovníkovej kartotéke JÚLS sme našli doklad na formu *zvlákať* aj od
Jašíka: *Tri pniaky privilecie ... Vďaka ich dlho už zvlákať nebude*. Okrem toho je od
Hečku 2× doložené impf. *vyvlákať*: *ľudí bijú ... aj vyvlákajú z domov; dostáva sa
do starých koľají, ... z ktorých ho on silou-mocou vyvláka*. Mne sú z môjho rodného
nárečia (stredné a horné Ponitrie) známe a bežné formy *odvlákať*, *prevlákať*, *rozvlá-
kať*, *vyvlákať*, *zavlákať* a k nim distributíva s dvoma predponami *poodvlákať*, *popre-
vlákať*, *porozvlákať*, *povyvlákať*, *pozvlákať*, i rezultatíva (s partitívno-kumulatívnym
alebo saturatívnym odtienkom) s dvoma predponami *nadovlákať*, *naprevlákať*, *naroz-
vlákať*, *navyvlákať*, *nazvlákať*; *naprevlákať sa*, *narozvlákať sa*, *navyvlákať sa*, *nazvlá-
kať sa*. Podľa ústnych informácií A. Habovštiaka sú takéto formy bežné aj
na Orave.

¹⁹ Nemožno však celkom vylúčiť možnosť, že aspoň pri niektorých predponách
formy typu *P-vlákať* majú prastarý pôvod. Mohli by naň poukazovať postverbálie
oblak, *povlak*, *návlak* a nepriamo i *návlačka*.

O SYNTAXI TRILÓGIE ĽUDA ONDREJOVA

Vrchárska trilógia Ľuda Ondrejova bola viac ráz predmetom rozličných štúdií. Aj napriek tomu možno povedať, že ešte nepoznáme všetky podstatné črty tohto mnohostranného diela, medzi nimi ani jeho jazyk. Dotýkajú sa ho síce takmer všetky literárnovedné práce o Ondrejovom diele, existujú aj osobitné jazykovedné štúdie o ňom, je tu však ešte mnoho nepreskúmaných problémov.

Pri charakteristike Ondrejovovho umeleckého diela sa vždy osobitne zdôrazňovalo jeho rozprávačstvo. V tomto zmysle je priam príznačné, že Matuškov medailónik o Ľ. Ondrejovovi sa končí vetou: „Číry a číry rozprávač.“¹ Treba si však uvedomiť, že táto vlastnosť nevyplýva iba z námetu, z tematickej pútavosti jeho diela, ale rovnako aj zo spôsobu Ondrejovovho podania. Ide tu teda aj o jazyk tohto umeleckého diela.

O jazyku prvých dvoch dielov trilógie (*Zbojnícka mladosť* a *Jerguš Lapin*) písal E. Pauliny.² Okrem lexikálnych a kompozičných prvkov si všíma najmä syntax románov. Uvádza niekoľko typov konštrukcií, ktoré sú pre Ondrejova príznačné. Za najcharakteristickejšie z nich pokladá tieto: jednoduchú vetu, niektoré viacnásobné vetné členy, priraďovacie súvetie a osamostatnené vetné členy.³ Okrem nich možno uviesť ešte napr. voľný prívlastok a voľný doplnok, voľne pripojené vetné členy, pomerne malú dĺžku vety a ďalšie. Nejde nám tu však iba o výpočet. Pokúsime sa vysvetliť výskyt týchto konštrukcií z jedného východiska, a to zo súvislosti medzi syntaktickým a rytmickým (zvukovým) členením Ondrejovovho textu.

Rytmickému členeniu jazykových prejavov sa až donedávna nevenovala väčšia pozornosť. Až v posledných desaťročiach objavujú sa aj u nás jednotlivé štúdie z tejto oblasti.⁴ V tomto príspevku nás zaujíma najmä Paulinyho myšlienka, že „je istá paralelnosť medzi syntaktickým členením a členením na vetné takty.“⁵ E. Pauliny však hneď upozorňuje, že táto paralelnosť je viacerými činiteľmi obmedzená (najmä rozmerovým rytmom).

¹ A. Matuška, *Medailóny*, Bratislava 1960, 87.

² E. Pauliny, *K forme dvoch románov Ľuda Ondrejova*, Slovenský jazyk 1, 1940, 91–96.

³ Porov. E. Pauliny, c. m., 92.

⁴ V slovenskej jazykovede ide najmä o tieto: Š. Sobolovský, *O hovorových taktoch*, ND 19, 1947/48, 66–67; E. Pauliny, *Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslade*, SR 16, 1950/51, 197–207 (najmä druhá časť s podtitulkom *Rytmické členenie výpovede*, 201 n.); F. Miko, *Rytmus v próze*, sb. *Literatúra a jazyk*. (Litteraria VI), Bratislava 1963, 5–61.

⁵ E. Pauliny, c. m., 204. Jeho termín vetný takt chápeme ako vetný úsek v dnešnej terminológii.

V tomto príspevku nám ide predovšetkým o zhodu, prekryvanie sa vetných úsekov a niektorých syntaktických konštrukcií v Ondrejovovej próze. Vychádzame pritom z poznatku, že hranice medzi vetnými úsekmi môžu byť dvojaké, a to nutné alebo voľné.⁶ Všeobecne sa pritom uvádza, že vetný úsek nie je pevne ustálenou jednotkou. Ten istý prejav možno totiž rozlične rytmicky členiť na vetné úseky.⁷ Práve tu však spočíva osobitosť Ondrejovovej reči. Zdá sa totiž, že Ondrejov sa vedome usiluje o zhodu rytmických a syntaktických jednotiek. Hranice vetného úseku sú potom celkom zreteľné a stále. F. Daneš práve o takomto prípade hovorí: „Jakýmsi „nejideálnějším“ případem je ovšem situace, kdy předěl zároveň probíhá na zřetelné hranici kontextové, sémantické a syntaktické.“⁸

Ak tu zdôrazňujeme paralelnosť syntaktického členenia a rytmického členenia na úseky, nechceme tým hovoriť o rytmizovaní Ondrejovovej reči. Aj v tomto prípade platí Mikova téza: „V próze sa neuplatňuje rytmický zámer a nemožno v nej počítať s vysokou mierou rytmickej usporiadanosti. Sú tu len rytmické tendencie, ktoré tvoria tzv. prirodzený rytmus reči.“⁹ Ondrejovova snaha po vyrovnávaní syntaktických jednotiek s rytmickými sa prejavuje rozličnými spôsobmi a nie celkom pravidelne, takže tu naozaj možno hovoriť iba o tendencii.

S rytmickou tendenciou súvisí aj ďalšia vlastnosť syntaxe: uvoľňovanie syntaktických vzťahov. Nie je nijako náhodné, že v trilógii je veľa voľných, voľne pripojených a osamostatnených vetných členov. Takéto vetné členy sa vždy aj intonačne vydeľujú z ostatnej vetnej konštrukcie, pričom najzávažnejším prvkom je pauza. Tým sa hranica medzi uvedenými typmi vetných členov a ostatnou vetou ustáľuje. Hranica medzi vetnými úsekmi je v tomto prípade podmienená sémanticky i syntakticky.¹⁰

Prejdime však k jednotlivým konkrétnym typom syntaktických konštrukcií, ktoré samy tvoria vetný úsek, alebo aspoň signalizujú nevyhnutnú hranicu vetných úsekov.

V prvom rade treba uviesť krátku jednoduchú vetu. Už E. Paulíny vyzdvihol, že základným typom Ondrejovovej vety je „nezložená veta.“¹¹ Charakteristická je tu najmä krátka, stručná jednoduchá veta, obsahujúca iba jeden alebo dva vetné takty.¹² Štylisticky je tento typ veľmi výrazný

⁶ Porov. F. Daneš, *Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1957, 14–19.

⁷ Porov. E. Paulíny, c. m., 202.

⁸ F. Daneš, c. d., 18.

⁹ F. Miko, c. m., 59.

¹⁰ „Čím volnější je spojení dvou sousedních výrazů, tím více „se nabízí“ k umístění předělu“ (F. Daneš, c. d., 17).

¹¹ E. Paulíny, c. m., 92.

¹² F. Miko na inom materiáli zistil, že jednotaktových úsekov má Ondrejov 18,4 %, dvojtaktových 52,3 % a trojtaktových 25,8 % (F. Miko, c. m., 26).

najmä vtedy, ak sa stretne vedľa seba viacej takýchto viet. Napríklad: Bola noc. Vietor sa hneval. (9) Blúznil. Morila ho horúčka. (210)¹³.

Pravdaže, najviac sa vyskytujú takéto vety vedľa seba v dialógoch. V autorskej reči sa zväčša vyskytujú iba jednotlivo. Aj tak však dávajú celému textu expresívne podfarbenie.

Túto vlastnosť – krátkosť – zachováva si Ondrejovova veta aj v súvetí. Ondrejov používa najmä priraďovacie súvetia.¹⁴ Z rytmického hľadiska sú opäť pozoruhodné krátke vety v súvetí, z ktorých každá tvorí osobitný vetný úsek.¹⁵ V takýchto prípadoch ide o úplnú rytmicko-syntaktickú paralelnosť. Niekoľko príkladov: Pribehli, pohádzali chvostami, oňuchali, odprevádzali Jerguša od dvora k dvoru. (51) Bača sa nahrbil, odvrátil sa bokom. (222) Odstrihli mu vrkoče, ostrihali vlasy nakrátko a vyhodili na smetisko. (227)

Z citovaných slov E. Paulinyho vyplýva, že jednoduchá veta a priraďovacie súvetie sú základnými vetnými konštrukciami v Ondrejovovom diele. Na doplnenie možno uviesť, že ide predovšetkým o krátku vetu, a to i vtedy, keď je samostatná, jednoduchá, ale aj vtedy, keď je súčasťou jednoduchého, prípadne aj zloženého priraďovacieho súvetia. Základné a zdanlivo nevýrazné typy vetných konštrukcií urobil Ondrejov veľmi silnými výrazovými prostriedkami rytmického členenia svojho textu. Hranice vety sú v týchto prípadoch vždy aj hranicami vetného úseku.

Pravda, je tu ešte rozsiahla druhá skupina prípadov, ktoré tiež súvisia s rytmickým členením na vetné úseky. Ide tu o voľnejšie vyjadrovanie syntaktických vzťahov, o voľné a voľne pripojené vetné členy, o viacnásobné vetné členy, osamostatnené vetné členy a o vložku. Z hľadiska výskytu a frekvencie v Ondrejovovej trilógii nie sú uvedené konštrukcie rovnocenné. Ako uvádza v citovanej štúdii E. Pauliny, celkom zriedkavé sú u Ondrejova napríklad vložky. Ak ich predsa uvádzame hneď vedľa ostatných uvedených konštrukcií, vychádzame z toho, že na rovine rytmického členenia a intonácie vôbec sú im podobné alebo príbuzné. Všetky uvedené konštrukcie sa totiž výrazne vydeľujú melódiou, tempom a najmä pauzami od ostatnej výpovede. Podobne ako pri predchádzajúcich rozoberaných typoch aj tu sa hranica konštrukcie stáva hranicou vetného úseku. Všimnime si jednotlivé typy osobitne.

Voľný prívlastok, prípadne i doplnok je charakteristickým znakom Ondrejovovej syntaxe. Možno sa nazdávať, že takéto konštrukcie vyhovovali Ondrejovovi jednak pre svoj voľnejší syntaktický a sémantický vzťah

¹³ Strany uvádzam podľa trilógie *Slnko vystúpilo nad hory*, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1960.

¹⁴ „Súvetia podradené sú zriedkavé, aj to len typu: veta hlavná + veta vedľajšia“ (E. Pauliny, c. m., 92).

¹⁵ „Jednotlivé vety v súvetí súradným tvorí samostatný úsek vždy, i když jde o prosté (slučovací) přiřazení“ (F. Daneš, c. d., 121).

k nadradeným členom, jednak aj pre svoje intonačné vlastnosti. Z výskytu týchto prvkov vyplýva, že Ondrejov ich priamo vyhľadával. Voľný prívlastok — je to zvyčajne širšie rozvinutý prívlastok — zväčša presahuje jeden vetný úsek, no aj tak podporuje Ondrejovovu tendenciu po ustálenosti hraníc vetných úsekov. V takomto prípade totiž aspoň začiatok a koniec voľného vetného člena signalizujú aj začiatok a koniec vetného úseku (bez ohľadu na to, či tvorí voľný prívlastok jeden vetný úsek, alebo sa rozpadá na viacej úsekov). Ondrejov tu ide niekedy ešte ďalej. Ako voľný prívlastok vydeľuje aj také prípady, v ktorých ide o tesnejší sémantický vzťah (napr. zužovanie významu nadradeného člena). V takýchto prípadoch sa už blíži k vložke. Príklady: V tichej samote, zvanej Zbojnický Tanec, skrýva sa biely dom. (9) Po ceste, v hlbokom snehu zaborená, uháňala korba. (13) A v drevených klietkach na podstienku drevárne zdupotali Jergušove zajace, znepokojené prenikavým zahvizdnutím. (20) A Ondrej Šimčisko, unavený a hladný, opieral sa o vysoký starý strom a boleli ho lopatky. (422) Za nimi, s rukami vo vreckách, s bruškom vypučeným, prefarbal sa malý Rudko. (24)

Do tejto skupiny javov patrí aj prístavok. Už E. Pauliny uviedol prístavok medzi najtypickejšími prvkami Ondrejovovej syntaxe.¹⁶ Uvedieme niekoľko príkladov: Plač Rudka Lapina, Jergušovho malého brata, zaznieval do pachu svetovej vojny. (214) Zbojnický Tanec, samota pokojná a tichá, v hlbkej doline priadla si starú legendu. (214) Najmenší z detí, žltovlasý Rudko, bitkár a lahtikár, túlav sa so starým psom Chvostikom, aby vpriadal svoje detstvo do prastarej legendy samoty. (215)

O tom, že Ondrejovovej skladbe prístavok veľmi vyhovoval, svedčí najmä jeho bohatý výskyt, ale okrem toho aj rozmanitosť jeho vyjadrenia. Podobne ako inde, aj u Ondrejova sú najčastejšie prístavky pri podmete a predmete. Ondrejov však často stavia prístavok napríklad aj k príslovkovému určeniu. Tým sa uplatnenie tohto člena značne rozširuje a zároveň sa podporuje presné rytmické členenie viet. Napríklad: Medzi stromami dubovej horičky, na samom bruchu Priehybiny, kníšu sa, kníšu biele kabane zbojníkov... (60) Na stole, v plechovej mištičke, čakal voňavý štiarc. (63) Poďakoval sa tete za obed a pustil sa briežkom dolu cestou, na Zbojnický Tanec. (74) V bludisku stromov, v úzkych a pritmavých uličkách, ľahko zabľúdi. (186) Kdesi ďaleko, pod Priehybinou, pod dubovou horičkou, vrždala neznáma ropucha. (60)

Ďalším typom uvoľnených syntaktických spojení sú voľne pripojené a osamostatnené vetné členy. Oveľa frekventovanejšie z nich sú osamostatnené vetné členy. Konštatoval to už E. Pauliny, keď písal, že „časté sú ako vetné ekvivalenty samostatne položené príslovkové určenia, prí-

¹⁶ E. Pauliny, c. m., 92.

vlastky a predmety.¹⁷ Žiada sa doplniť, že okrem uvedených — naozaj najčastejšie sa vyskytujúcich — osamostatnených vetných členov sú tu i osamostatnené prístavky a doplnky ako aj voľne pripojené vetné členy, najmä prívlastky. Osamostatnené vetné členy majú značne oslabený svoj syntaktický vzťah k ostatnej konštrukcii, takže tu už možno vlastne hovoriť o osobitnej vete, a to jednočlennej (teda nie iba o ekvivalente vety). Oslabenie syntaktického a sémantického vzťahu takéhoto vetného člena a ostatnej konštrukcie vedie k jeho výraznému intonačnému vydeleniu, a tým aj k realizácii predelu vetných úsekov. Aj v tomto prípade sú nevyhnutné hranice vetných úsekov. Aspoň niekoľko príkladov: Na horu padal dážď, studený a usmrcujúci. (422) Na širokom dvore stáli dva vozy. Doštenák a rebrinák. (69) V hustom lístí a nadurenej tráve prebúdza sa pokoj z tvrdého spánku. Lenivo a nedbale. (65) V plytkej vode, rozliatej doširoka konča kanála, stálo mnoho kráv. Červených, bielych i strakatých. (65) Mal podivný hvizd, kúsok zbojníckej pesničky. Trilkovanej, prevíjanej. (82) Na otvorené kridlo obloka prileteli vrabce. Bezočivý národík nespratníkov. (17)

V predchádzajúcom výskume Ondrejovovho jazyka sa zistilo, že medzi výrazné, ale málo frekventované konštrukcie patria aj vsuvky a osamostatnené vedľajšie vety. Aj tieto javy sú v súlade s koncepciou rytmicko-syntaktickej paralelnosti a aspoň čiastočne podporujú autorovo rozprávačstvo. Napríklad: Sprobúval prikladať ich na topánky, ale — zdalo sa — boli mu priveľké. (23) Máme jednu takú starú — volá sa Klára — nemôžem ju ani vidieť. (31) Únava sa stratila razom. Akoby ťarcha bola spadla z celého tela. (89) Poslanec Fenyas, ako sa neskoršie ukázalo, neudal ani polovicu zabitých, lebo pri Piave nebolo možno mŕtvych porátať. (235)

Ani podradovacie súvetia nepatria medzi výraznejšie znaky Ondrejovovej skladby. Z vedľajších viet iba vety so vzťažným čo sa vyskytujú sústavnejšie.¹⁸ Napriek pomerne malému výskytu možno povedať, že niektoré typy vedľajších viet sú predsa v Ondrejovovej syntaxi príznačné. Ide najmä o rozmanité vedľajšie vety, ktoré sú vložkovite vložené hneď za holý (najčastejšie jednoslovný) podmet hlavnej vety a oddeľujú ho od ostatných častí tejto vety. Takáto výstavba podradeného súvetia prináša so sebou aj dôsledné rytmické členenie na vetné úseky. Pri takomto poradí viet sa totiž hranice medzi časťami hlavnej vety a vedľajšou vetou stávajú záväznými. Tým sa tento typ súvetia odlišuje od iných podradovacích súvetí, v ktorých predel medzi hlavnou a vedľajšou vetou nie je nevyhnutný. Príklady tohto typu: Jerguš, ak sa poberal na Hať, zachytával sa plota, vyčnievajúceho až za okraj mostíka, a švihom prenášal sa

¹⁷ E. Pauliny, c. m., 92.

¹⁸ E. Pauliny, c. m., 92.

ponad vodu až za bránu. (19) Jerguš, akokoľvek bol nespokojný, hanbil sa za nedokončený boj, ochotný bol poslúchnuť. (68) Jerguš, ktorý si bol zaumienil zostať na čas doma, aby mamka zabudla na jeho tuláctvo a netrápila sa, vyšiel na mostík a hľadel, hľadel. (126) Vyznamenania, čo mu ešte zostali na prsiach a nestratili sa na úteku, postŕhal a zašliapal do blata. (239)

Ako sme už uviedli, tento typ súvetnej výstavby nie je veľmi častý v Ondrejovovej trilógii. Všimnime si ho však z trochu inej strany. Čím sa vyznačuje? Najmä tým, že sa podmet hlavnej vety oddeľuje od ostatnej vety inou konštrukciou. A toto už nie je taký osihotený jav u Ondrejova. Uviedli sme príklady, v ktorých sa podmet oddeľuje inými konštrukciami alebo členmi, napr. voľným prívlastkom, prístavkom, prípadne aj vložkou. Prichádzame tu k ďalšej typickej vlastnosti Ondrejovovej skladby, a to k vetám, v ktorých sa podmetová časť syntakticky – a pravdaže aj rytmicky – výrazne oddeľuje od prísudkovej časti vety.

V súvislosti so skúmaným problémom treba napokon uviesť aj viacnásobné vetné členy. Hneď možno povedať, že u Ondrejova sú bohato zastúpené. Ide pritom najmä o viacnásobnosť všetkých vedľajších vetných členov. Najčastejšie sú, ako upozornil E. Pauliny, viacnásobné prívlastky a prístavky.¹⁹ Z hľadiska rytmického členenia je pre viacnásobné vetné členy príznačné, že každá ich časť pravidelne tvorí samostatný vetný úsek. Jeden úsek môžu tvoriť iba vtedy, ak sú krátke a spojково spojené.²⁰ Z nášho hľadiska sú u Ondrejova výrazné najmä také viacnásobné vetné členy, ktoré pozostávajú z viac ako dvoch častí, alebo také, ktorých jedna časť je rozvitá iným členom, alebo bezspojkovo pripájané viacnásobné vetné členy. Aj takto špecifikovaných typov je v Ondrejovovej trilógii veľa. Uvedieme niekoľko príkladov: Bojiskom boli tentoraz polia, lesíky a háje okolo Vrútok a Priekopy, do ktorých vnikali Nemci, samými sebou na smrť odsúdení, pomocou guľometov, bombardujúcich šŕúk a ťažkých mínometov. (403) Celé debny cukru, vrecia múky a demižóny pijatiky videli po domoch. (271) Zazrel aj Maťa Kliešťa s jedovatým úsmevom, s pichľavými očami. (79)

Uviedli sme najtypickejšie vlastnosti Ondrejovovej skladby. Preberané konštrukcie sa tu uplatňujú jednak osobitne, jednak tesne vedľa seba, alebo sa niekedy prekrývajú. V poslednom prípade ide aj o celé odseky, ktoré sa vyznačujú tendenciou po dôslednom vydeľovaní vetných úsekov. Jeden príklad: O chvíľu prileteli sýkorky. V zelených kabátikoch, s čiernymi čiapočkami na hlavách. Bystre a obratné, ale ľahkoverné. Poznajú

¹⁹ E. Pauliny, c. m., 92. Autor hovorí ešte aj o viacnásobnom prísudku. Tieto príklady pokladáme za súvetie, a preto ich tu neuvádzame. Porov. J. Mlacek, *O viacnásobnosti prísudku a vetného základu*, SR 32, 1967, 74–78.

²⁰ Porov. F. Daneš, c. d., 121.

len húštiny stromov a krovia, k človeku a jeho obydliu utiekajú sa len v najväčšej núdzi. Nástrahy človeka, prebitého mudráka, sú im neznáme. (18)

Rozborom typických Ondrejovových syntaktických konštrukcií sa ukázalo, že autor sa usiloval o rytmicko-syntaktický paralelizmus na rovine vetných úsekov. Nie je to rytmizovaná próza (tá by si vyžadovala väčšiu pravidelnosť už na rovine vetných taktov), ale sú to iba rytmické tendencie, ktoré sú — ako hovorí v citovanej téze F. Miko — základom tzv. prirodzeného rytmu reči. Ondrejovovi ide práve o tento prirodzený rytmus reči. Vo svojej trilógii ho na mnohých miestach dosahoval tým, že rytmické členenie podčiarkoval adekvátnou syntaktickou výstavbou svojho textu.²¹ Hoci sme si všímali zväčša iba autorskú reč (v reči postáv, v dialógu možno tiež vidieť rytmizujúce tendencie), nazdávame sa, že práve v tomto rytmicko-syntaktickom paralelizme spočíva špecifickosť Ondrejovovej skladby a v značnej miere aj podstata jeho rozprávačstva.

Ján Doruľa

Z HISTÓRIE MIEN POVOLANÍ

Ján Horecký v práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* (Bratislava 1959) uvádza na strane 97: „V staršom jazyku máme niekoľko dokladov aj na podstatné mená tvorené príponou -čí. Napr. *krajčí* (Zech.), *náhončí* (Záb.), *hajčí* (Kál. aj Št.), *sprievodčí* (Kál.), *podvýberčí* (SNN). U Loosa napr. *predhončí výmerčí*, *zovčí*. U Kordoša *pivovarčí*. Sú to však iba ojedinelé slová, prevzaté z češtiny. V slovenčine tento slovotvorný model nebol bežný.“ Iný názor na tento slovotvorný model v slovenčine vyslovil neuvedený autor v prvom ročníku Slovenskej reči, ktorý v rubrike Rozličnosti¹ hovorí: „Ešte do nedávna v slovenských pivovároch pivovarčí varieval pivo. Dnes už i v Pravidlách slk. pravopisu nachodíme miesto názvu *pivovarčí* poslovenčené české slovo *sládok*. Zanikanie slov typu *pivovarčí* súvisí so zánikom celej gramatickej kategórie typu *hajčí* (*krajčí*). Už Bernolák vo svojom slovníku (str. 2109) zmenil tvar *pivovarčí* na *piwowárčík*, ale slovo *pivovarčí* doteraz žije, napr. z bystrického úzu uvádza ho M. Kálal (Slov. slovník, str. 468), ale i v Trenčianskej je bežné. Časté priezviská *Pivovarčí*

²¹ Porov.: „Najviac možností pre rytmizovanie poskytuje stredný rytmický plán, plán vetných úsekov, lebo skladba je najviac „v moci“ hovoriaceho“ (F. Miko, c. m., 13).

¹ *Pivovarčí* — „*sládok*“, SR 1, 1932/33, 141. Autorom je H. Bartek.

sú dôkazom toho, že dávnejšie toto slovo bolo veľmi užívané a že iba v novšom čase začína ho vytisakať poslovenčené *sládok*. Loos napríklad nevedel si dať rady s týmto slovom, a preto premenil *pivovarčieho* na *pivovárču*, čo sa, pravdaže, nevžilo.“ Upozorňuje sa tu, ako sme videli, že už za Bernoláka nebol tento slovotvorný model (s príponou *-či*) v slovenčine produktívny. Uznáva sa však, že v slovenčine existoval, ale zanikol.

Existenciu tohto slovotvorného modelu v slovenčine možno v písomnostiach pred Bernolákom dobre sledovať. O tom, že nejde tu len o jednotlivé české slová s príponou *-či* v textoch napísaných na Slovensku, svedčí najmä fakt, že sa tomuto modelu prispôbovali i slová cudzieho pôvodu v češtine neznáme, ktoré sa dostali do písomností zo slovenských nárečí.

Takým je napríklad slovo *a l č í* (= tesár), dobre doložené z písomností zo 16. a 17. storočia zo stredoslovenskej nárečovej oblasti: ... *dali sme za/piwa, ktore/se bralo Alczjm, kdj staweli chalupu hrobarowj d 18.* (Žilina 1585)²; *Die 12. novembr[is] dalo se mlynarom a alczym, czo hoblowaly desky na dome meskem, na strawu a na pity.* (Žilina 1599)³; ... *trom Alczym, ktory na/pile meskey robili, dalo/se pywa na czely den d 14.* (Žilina 1610)⁴; *1. Na Duboweg basstie, ktore a gakowe dilo se začalo, to az k swemu koncy gde wedle rečj z Michalkom a ginimy alcizmy vstnie včineneg.* (s. l., 16. marca 1621)⁵. Slovo *alčí* pochádza z maďarského slova *ács*, z jeho staršej podoby *ács*⁶ (= tesár). Dalo by sa teda členiť i na základ *alč-* a príponu *-í*, v tomto prípade však je zrejmé, že koncové *č* v základe splynulo s *č* v prípone (*alč* – *či* ~ *alčí*). Nejde tu totiž o substantivizované prídavné meno – slovo je odvodené od substantívneho základu označujúceho osobu. Ďalšie odvodeniny od tohto slova nie sú doložené. V textoch zo stredného a východného Slovenska je doložená i podoba *jalč* (= tesár), ktorá pochádza z tej istej staršej maďarskej podoby *ács*: *Poznamenani dluhu wsseckeho Joannese Krnacza, kteri pozustawa platiti gak w meste Banskeg Bystrici, tak y w/okolnich rozličnich mistech prespolnich, gak dolu nasleduge: ... A[nn]o 1683 die 20. april[is] prigal gsem od jelčza z s/Predagni tall. 55 f. 1 ...; Poznamenany dluhuw mich podlužnich: ... 1683 20. april[is] od jalcha z s/Predagni tall. 55 d. 1 ...; Poznamenani dluhūw; ktore gsem poniekuw wiplatil: ... Item jalchowi*

² Mestský archív Žilina, AMŽ, MG T-17 j; z kartotéky historického slovníka slovenského jazyka (ďalej len HSSJ) v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave (ďalej len JÚ).

³ MA Žilina, fond: MG T-17 p; z kartotéky HSSJ.

⁴ MA Žilina, AMŽ MG T 17 n; z kartotéky HSSJ.

⁵ *Instructio pro domino castellano Arcis nostrae Lethawa*; píše Comes Emericus Thurzo; Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej len MOL), Fejérpataky c.s. lt.; text v JÚ, prepísal B. Bottlő.

⁶ Podoba *ács* existovala v maďarčine od konca 15. storočia, ako sa to uvádza v práci Z. Gombocza a J. Melicha *Magyar etymologiai szótár*, Budapest 1914–1930, str. 12.

z/s/*Predagni tall.* 6 ... (všetko Banská Bystrica 1689)⁷. Písanie *jelč* i *jalch* (e –a) svedčí o tom, že sa tu vyslovovala hláska *ä*. Hláska *j* je v tomto slove protetická. Doklady z východného Slovenska: *Expensy solney komory* ... *Item 16 July dal sem Jalcom soli co na fare budowali stodolu L 56 f 1 d 12* (Sabinov 1677)⁸; 6. *Aug[usti] Nohu zlamalo kozle 1. z/ktereho Meso yalczom se dalo* (Spišské Podhradie 30. dec. 1687)⁹; *Item. Cuzenemu Galčowy co pomahal robít, dalo se mu od roboti Nemecky zlati i. e. fl. 1 d 20* (asi Vlková [okr. Poprad; písal vlkovský rektor] 23. febr. 1689)¹⁰; *Jalčzom sem platil f 16* (Prešov, 18. stor.)¹¹. Obidve podoby (*alč* i *jalč*) sa do slovenčiny dostali z maďarčiny (ich základom je maď. *álcs*) pred koncom 15. storočia, keď bola v maďarčine podoba s *l* (*álcs*). Dnes ich zo slovenských nárečí doložené nemáme. Slovo *jalč* (i *alč*) vo význame „tesár“ zachytáva vo východnej slovenčine ešte S. Czambel¹² a zrejme z Czambela ho má vo svojom slovníku ako východoslovenské slovo M. Kálal¹³.

V tejto súvislosti všimnime si iné pomenovania tesára.

V textoch z východného Slovenska (napísaných najmä v Bardejove) je dobre doložené slovo *č e š ľ a* (= tesár). Pozri niektoré doklady: *Erogatio pecuniae: Dal sem die 6 Iuny cieszlom co na mlinie robili f 50; Item die 6 Iuly cieszlom f 40; Item na prepitne chlopom y s/cieszlamy spolu kedy wiazania hore dwihali we/mlinie d 48* ... atď. viac ráz (Bardejov, 17. stor.; Okresný archív Bardejov); *Regyster roboty mestyckeg kowale Petra Kelpa na rok 1687* ... *Item ceslowy gedna sekera se ocelowala --- d 24; Item ceslowy gedna kresacka se ocelowala --- d 36; Item mestyckemu ceslowy sto latnyky --- d 36; Item ceslowy sspornaly No ctyrycet po pul grossy --- d 60* (Okresný archív Bardejov). Slovo *češľa* sa v tomto účte kováča P. Kelpa vyskytuje spolu 25 ráz. Často sa vyskytuje i v účte kováča Ion. Schiffmana za rok 1692. Porovnaj i doklad na prídavné meno odvodené od tohto slova: *My wssecka poctiwa cecha czesslowska, slobodneho a kralowskeho mesta Bardiowa, podgaly a zgjednali me se nowj mlin budowat* ... (Bardejov 6. júna 1692; Okresný archív Bardejov). Slovo *češľa* vo význame „tesár“ sa dostalo do východnej slovenčiny z poľštiny, kde podľa F. Sławského má význam „remeselník“ (tesár) už od 13. storočia.¹⁴ Do textov sa dostalo z hovorovej reči. V spomínaných účtoch remeselníkov a iných tex-

⁷ Mestský archív Banská Bystrica (ďalej len MA BB), F 190 N 25.

⁸ Mestský archív Sabinov (teraz v Okresnom archíve v Prešove), balík spisov č. 26, 1675–1748.

⁹ MOL, Lymbus I., B 2137 raksz. csomo 38–39. fasc. Slovaca de anno 1687–1688; fotokópie v JÚ SAV v Bratislave.

¹⁰ Mestský archív Levoča (ďalej len MAL), fasc. Acta publica slavica, č. 17.

¹¹ Mestský archív Prešov (ďalej len MAP), MAG D-4 (1700–1701).

¹² S. Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Turčiansky Svätý Martin 1906, 481, 525.

¹³ M. Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, B. Bystrica 1924, str. 8 a 215.

¹⁴ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego I*, Kraków 1952–1956, 102.

toch, kde sa toto slovo vyskytuje, sa používajú i ďalšie termíny a názvy výrobkov, ktoré pochádzajú zo živej slovenskej hovorenej reči. Vplyv češtiny sa v tejto lexikálnej oblasti tam neprejavuje, čo je pochopiteľné, lebo sa tu odrážajú domáce pomery, a čeština nebola hovoreným konverzačným jazykom. Slovo *češľa* sa vyskytuje i v texte, v ktorom sa aj ináč prejavuje vplyv poľštiny: ... *se yuż dum byl sbudowany Gdy sem do Brata swoiego Pryszal Gmenem Caspera Twaroga, tedy mug Brat do Body Andreascha Poszel. Strany Peniezy za robotu, tedy gich on len odkladowal. y casper cesla se rozhniewal. że se mu Placa nestala. Y zaraz Poszel do Paniey Bozyć dziurdiowy y tak Powiediel. kiedy by stie naz Waszmosc newydałj Powiedielj by smy wam cosy Y Panj Bozyć diurdiowa gemu Pryobieczala że ona to ne wypowj ani geho newyda tedy Casper Cesla wssetke řečy wypowiedziel...* (Lipany 1636; MAP, B – 12). Slovo *češľa* (= tesár) je doložené len z oblasti východného Slovenska a ani ono sa už dnes vo východoslovenských nárečiach nepoužíva. Pre slovenčinu vôbec je typické tvorenie názvov povolání pomocou osobitných prípon a i slová cudzieho pôvodu potom dostávajú niekedy niektoré z prípon typických pre túto skupinu slov. Neprekvapuje preto, že i pri slove *češľa* býva v texte prípona *-ar*: *Conventio anno 1692 die 6. juny facta czesslaruw*¹⁵. Podobu *češlar* máme doloženú len v tomto jedinom doklade. Slovo *tesla* (*tešľa*) je doložené i z iných oblastí Slovenska, ale vo význame „tesárska sekera“¹⁶: *Pantoky 4 Sekera kresacza 1 Tesla 1 Pila welka 1...* (Inventar w hosp. bohuszlawiczkiem, 1736)¹⁷. V tom istom význame je doložená i podoba *tešlica*¹⁸: *19 Żaluge Sabo Mihal na Johanna Matthesiho, na gedén koryecz yarcu, na wozowu retas, na Tlk, Tesslju nowu, na Bocku dubowu, na ffunt dohanu, Pas ciernj.* (Lipt. Mikuláš 26. nov. 1692).¹⁹

Na označenie remeselníka (tesára, stolára) nachádzame v textoch zo stredného Slovenska podobu *tišliar* (z nem. Tischler): *Winaložilo se na pohreb geho: ... Do czechu masiarskiho za/leytuch y czech fl. 2; Tissliarowi za truhlu fl. 3; Item Yamnikum dalo se fl 1 d 20* (Banská Bystrica 1689; MA BB F 159 N 22). Pozri i doklad na odvodené prídavné meno *tišliarsky*: *Ya Mathias Grycz kralowszkeho slobodneho mesta Lewočy Tissliarszkeho remesla mistr: dawam na/wedomia wssem wubec;...* (Dolná Strehová 18. okt. 1691)²⁰. Máme doložené i prídavné meno *tešliarsky*²¹, ktoré predpokladá existenciu podst. mena *tešliar* (= tesár). Je možné, že tu ide o ďalšie poslovenčenie dobre doloženej podoby *tišliar*, na základe príklonu k významu vyjadrenému základom *tesa* (*tesať* – *tesla/tešľa, tešlica*).

¹⁵ Na rube zmluvy, ktorú uzatvára bardejovský tesársky cech na stavbu nového mlyna. Z toho istého textu sme vyššie uviedli doklad na príd. meno *češlovský*.

¹⁶ Slová *tešľa, tešlica* uvádza i Kálal (c. d. 713) a Bernolák (*Tešľa, Tešlica*; 3303). Slovo *tešlení* má však označené hviezdičkou a za spisovné pokladá *tesaňi* (3303).

¹⁷ Štátny archív Nitra (ďalej len ŠAN), fond Príleský, no 12; z kartotéky HSSJ.

¹⁸ Je doložené i slovo *tesák*, ktorým sa označovala prevdepodobne nejaká zbraň. Pozri doklad s testamentu: *Mackowi Tretakowi ma widati po smrti meg tesak a/rucznicu.* (s.l., 1555; Mestský archív Banská Štiavnica [ďalej len MA BŠ]; z kartotéky HSSJ). Slovo *Tesák* uvádza ako bohemizmus i A. Bernolák (*Slowár*, 3301). Odkazuje na heslo *Šabla a Paloš*. Ide teda o zbraň.

¹⁹ Pred richtárom Lipt. Mikuláša; prepísané z fotokópií v JÚ: Protokol Lipt. Trnovca (!) 4.4 b, fotokópia č. 105 v.

²⁰ MAL, škatuľa Acta slavica, č. 2/117.

²¹ *Co se pak ostatnich remesla dotiče, gakožto klobučniczkeho, tesslarskeho a ginich...* (1702; ŠA Radvaň, ŽZ A I 3/49; z kartotéky HSSJ).

Slovo *tesár* máme z textov obdobia predberňolákovského dosiaľ doložené iba z oblasti západného Slovenska: *Oznamujy va[m], zie jest przistupil przede mie chudy czlowiek pana meho jeho milosty, zalujcz na Iana tesarzie o dluh svuj spravedlivy...* (Borský Sv. Mikuláš 20. febr. 1550);²² *Przitom oppatrnny pany wassim miflos]tem oznamugi psanim timto, zie gest tesar neyakowy gmenem Girzik Polak... zgednal v/mnie dielo, a to takowe, zie mi mel dum vstawiti...* (Hlohovec 1556)²³ Ján Mihál k slovu *tesár* poznamenáva, že „pred 50–60 rokmi bolo tak málo rozšírené ako sloveso *tesať*, lebo sa používalo zväčša len sloveso *kresať* a podstatné meno *crmomán*. Lud si neutvoril od slovesa *kresať* subst. *kresár*, ale radšej prevzal nem. kompozitum *Zimmermann*, strhn. *zimberman* a patrične si ho prispôbil na *crmomán*.“²⁴

Mihálovo konštatovanie o používaní slovíes *tesať*²⁵ a *kresať* je výstižné. Platí i pre nami skúmané obdobie. Slovo *kresár* (= *tesár*) však uvádza M. Kálal (c. d. 271). Má ho z Palkovičovho slovníka. Zo starších textov je doložená i podoba *kresáč*: *Widany Muki. ...Item: W/čas wesely Geho osw/íceno]sti strowilo se Muki Luk 42 k 2.; Na kresáčza zde čez Letho messkagjcyho Luk -- k 2. // Widany Piwa na krcžmy... kresáčom se dalo Ac: 22 (zámok Orava 1618)*²⁶. Sloveso *kresať* sa používalo nielen na označenie činnosti pri obrábaní dreva, ale aj na označenie činnosti pri obrábaní kameňa. A tak odvodené podst. meno *kresáč* sa používalo tiež v takom istom význame ako slová *k a m e n á r*, *k a m e n í k* (*l a p i c i d a*). Vidieť to i z dokladov: *...contra providum Paulum Lang lapicidam incolam Civit[aj]tis Monthanae Schemnitz...; Primus testis providus Ladislaus Lapicida Mayster tohože remesla a towariss Pawla Kresáčza wjznal pod prisahou...; 2 testis providus Andreas Babczanskj magister tohože remesla kresaczkeho wjznal pod prisahu...* (Ružomberok 19. júla 1631)²⁷; *Gest w/dobreg pameti Wassym mylostem, že pominulimny dny, mnohonasobne, tak gehu Welkomožnost pan, yako ya, stranj Paulusa kamenara, gjnacz Langa, wi-hledawalj sme, abj/ste s/neho sprawedlnost učinilj...* (Ružomberok 20. dec. 1631).²⁷ Tá istá osoba (Pavol Lang) sa tu označuje ako *lapicida*, *kresáč*, *kamenár*. Doklad na podobu *kameník*: *Item po/sseste, co sme dlužny: Do Orawy trynac zlatych a kamenykom tež sme dlužny sedem a meru zlatych. To magu spolu platyt, syn polowjcu a muy manzel polowjcu. Sjn mne dlužen pol pata tolara, to su kamenycke penyze, aby ge nawratyl* (Banská Bystrica 1680; MA BB, F 130 N 56).

Podoby z nem. *Zimmermann* (*cimerman*, *crmomán*...) sú v staršom jazyku menej doložené. Ide zrejme o novšie prevzatie. Zatiaľ máme doklady len z 18. storočia.

Veľa dokladov je na slovo *p i v o v a r č í*. Doložené je najviac z textov napísaných na stredoslovenskej nárečovej oblasti. Niekoľko dokladov: *P. czechmistorwia budu powinowati kazdj mesicz po/wsseczkich sladuow-*

²² B. Varsík, *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*, Bratislava 1956, str. 345.

²³ MA Trnava, MG kart. č. 6; z kartotéky HSSJ.

²⁴ J. Mihál, *Pokus o etymológiu niektorých dialektizmov*, Jazykovedné štúdie IX, Bratislava 1966, 179.

²⁵ Porovnaj však odvodené *tesla/tešla, tešlica*.

²⁶ *Regestrum Arven[sis] Pro Anno Domini 1618*; ŠA Bytča; prepísané z fotokópií v JÚ: 7.22, fotokópie č. 12 a 13, resp. 21 a 22.

²⁷ MA BŠ, škatuľa 1631.

nach visitovat a opatrovat, yako okolo sladow se robota wykonawa a gezly pochibnost w'nyktereg nagdu, techda ten piwowarczy ma netoliko w czechu postruffan bitj, ale y swogmu panu zskodu zaplatitj. (Banská Bystrica 1636; MA BB, 144 N 50); 1. Wiely a nebo widelly Swedek aneb Slisselly z Ust Yana Duchlika na/ten czas Služebnika a piwowarczieho D[omi]ni Thomae Hlawacz, kdy tenže mlegicze we mline nassem Slad tohože pana Hlawacza, ... (Lipt. Mikuláš 3. febr. 1691);²⁸ mymo toho za luku, ktera byla u pyowarcyho²⁹ w/zaloze nad Zawaskog, položil g[es]t take zuplne fl. 8. (Protokol Turčiansky 1626/4; z kartotéky HSSJ); Nech y na/to pilni pozor da, abi any piwne beczky nenechal w piwniczny hnit, ale hned gak sa piwo zegde, aby beczky prazne piwowarcsimu odezdały.³⁰ Unižene a pokorne prosi slowutna obecz wznesseny a slawny magistrat, aby/se meskemu piuwarcyemu tydnowy plat cassirowal a odgal a na/to misto ginssy plat od každého waru sporadal, ponewadž pres cely rok malo/se wary (B. Bystrica 1681; MA BB, F 144 N 15); Po patnaczte: Zadagiu že by kazdy p. hospodar swogimu piwarczemu³¹ dobry statek, dostatok a pomocnikuw dal že by z/obogich stran zadnemu skoda se nestala. (B. Bystrica 1686; MA BB, F 144 N 50); S piwowarčim bude met rowaš na widani gačmena k/delani sladu, ...³² Na živosť tohto slovotvorného modelu (s príponou -či) by mohol poukazovať fakt, že prechýlená ženská podoba od mužského osobného mena Pi(v)ovarči (zhoduje sa pravdepodobne s názvom zamestnania) je Pi(v)ovarčia a má tiež zámenné skloňovanie : 1. Wiely, widelly? a neb slissally swedek? Kdiž by niektereho času w Tepliczy u Magyarkoweg smehila neboheho trapengie spomenute bolo a niektere bi domluwaly Piovarčzieg, tak rečzeneg Tepliczkeg, yakobi ona ze swimi učžinky prenagiata tomuže smehilowy poslužela ...; ... in Deutro položena Piovarčia bola/by prissla k/nieg a prosila yu, ... potom predgmennowana Piovarčzia poslala Chlap-

²⁸ Pred richtárom a radou Lipt. Mikuláša; prepísané z fotokópií v JÚ: Protokol Lipt. Trnovca (!) 4.4b, fotokópia č. 68 v.

²⁹ Odvozené od podst. mena *piovar*. Pozri doklad: Czo daleg woda, kterasto k/domu memu byla do pyowaru slobodna, y tu/ste w. m. roskazaly zaprawyty, ... (Banská Bystrica, 17. stor.; MA BB, F 86 N 24).

³⁰ ŠAN, fond Príleský, str. 6; z kartotéky HSSJ. Ďalšie údaje (najmä miesto a dátum napísania) na kartotečnom lístku chýbajú.

³¹ Odvozené od podst. mena *pivar*. Porov. v tom istom texte: Ponegprwe, ktery kolwek do tohoto pocztieweho czechu piwarskeho prigity bude chcetj..., alebo v inom texte: ... ponewadž sem nini yak pro kratkost času, tak tež (gak sem oznamil) pro meste starostj mne w/piwarj zwerene, nemohol se vstawity a comparowatj (Banská Štiavnica 1674; MA BB, F 53 N 80). Zdá sa, že tam, kde boli vedľa seba podoby *piwarči* i *pivovarči* (podľa našich dokladov tak bolo v Banskej Bystrici), bol medzi nimi aj významový rozdiel. Pozri ešte doklad z hore uvedeného textu (B. Bystrica 1686; MA BB, F 144 N 50): Po/trinaczte: Zadnj piwarczj, pod straffom, len try piwowarczj ma mity a gedneho vczna drzatj. V hore uvedenom doklade sa hovorí o *pivarčim* a jeho pomocníkoch, tu v doklade z toho istého textu sa hovorí zasa o *pivarčim*, že môže mať len troch *pivovarčich* a jedného učňa. *Pivovarči* je teda pomocníkom *piwarčiho*. Je pravdepodobné, že takéto rozlišovanie medzi uvedenými podobami bolo miestne obmedzené.

³² ŠAN, fond Príleský, str. 2; z kartotéky HSSJ. Pozri pozn. 30.

čžeka gedneho, ...; ... počžula we Dwore, biwsse Společničžky kdy 1ma Testis, w/tom swem Dome domluwala Piovarčžieg, že Ludgia powedagiū žeby ona bola přičžina smehilowy, odpowedela Piovarčžia ...; ... ale že ona newgie žeby to prawda bola a žebi bola k/sebe zwala piovarčžiu, abi ...; ... zeptala se piovarčžieg ... (Nededza [okr. Žilina] 12. nov. 1726).³³ Vyskytujú sa však aj doklady na menné skloňovanie tohto slova: Anno 1741 die 11 [octo]bris. Predali sme preňčouskimu piwarčowy gednu killu jačmena za gedon dobri zlati (s.l. [Antol?, Prenčov?]).³⁴ Pravidelnejšie sa menné skloňovanie vyskytuje v množnom čísle: Skrz piwowarčuw takto gest dokonano, aby každy piwowarčy od každeho waru pul zlateho platil (Štítnické štatúty 1610; Okresný archív Rožňava [Betliar]; z kartotéky HSSJ); Item: Dano gest piwowarcom rano palenky d 5. Na obed ryby d 5. ([Žilina] 1681);³⁵ Na večeru dalo se tim piwowarcom za maso d 10. Za mleko d 2 1/2 ([Žilina] 1681).³⁶ Menné skloňovanie pri slovách typu *piovarč* svedčí zas o tom, že tento slovotvorný model prestával byť živým, že sa strácalo vedomie o spôsobe tvorenia a zložení slov tohto typu. V konečnom dôsledku to muselo mať vplyv i na základnú podobu (nom. sg. m.) týchto slov. Výsledkom tohto vývinu (straty vedomia o spôsobe tvorenia, straty produktivnosti slovotvorného modelu) bolo, že prípona *-č* bola nahradená inou príponou, ktorá bola v jazyku živá. Tým si vysvetlíme aj spôsob vzniku podôb typu *hajčiar* (M. Kálal, c. d., str. 157)³⁷ z pôvodnejšieho *hajč*: Po strate produktivnosti slovotvorného modelu s príponou *-č* sa zloženie slova (slovotvorný základ + prípona) stalo nezreteľným, zakončenie slova bolo už pri názvoch tohto typu neobvyklým, a tak sa pridala živá prípona *-ár* (po mäkkých spoluhláskach *-iar*), ktorá je typická pre názvy povolání. Iným spôsobom sa táto vývinová zmena (postupná strata živosti slovotvorného modelu) prejavila pri zámene podoby *hajč* podobou *hajčo*³⁸, keď neobvyklé už zakončenie pri slovách tohto typu sa nahradilo v jazyku bežným zakončením.

³³ ŠA Bytča, Pongráč-Krasňany, Sk. I., č. 47, ad 112; fotokópie v JÚ: 7,35, fotokópie č. 175, 176.

³⁴ ŠA Radvaň, Fond Koháry, Sitno, Rationes provisorales, 1741, N 145/N 36; text v JÚ, z originálu prepísala J. Skladanā.

³⁵ Z kartotéky HSSJ, kde sú na lístku údaje: Adm. práv.—1681, 30, 31, AMŽ, T 17/o.

³⁶ Z kartotéky HSSJ, kde sú na lístku údaje: Adm. práv.—1681, 34, AMŽ, T 17/o. Zápis *piwowarcom* čítame *pivovarčom* (s č). Aj na iných miestach v tomto texte sa totiž píše hláska č písmenom c. Ide tu teda o dat. pl. podoby *pivovarč*, nie *pivovarca*.

³⁷ V stredoslovenských nárečiach však existuje i homonymné slovo *hajčiar* (pozri i M. Kálal, c. m.), odvodené od iného základu a nesúvisiace s významovou náplňou vyjadrenou slovom „hájnik“ (lesný a poľný strážca). Uvádza sa i v *Slovníku slovenského jazyka* (I. diel, str. 453) ako trochu zastarané s výkladom „najatý pohonič, ktorý ženie statok na jarmok al. z jarmoku“.

³⁸ Podobu *hajčo* (poľní hlídač, hajný, „hajčo stráži poľe“) uvádza z Turca (z Mošoviec) V. Vážný v *Turčianskom slovníku*, ktorého rukopis je teraz v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV v Bratislave.

O slove *hájči* (*hajči*) možno povedať vcelku to isté čo o slove *pivovarči*. Aj tu (predovšetkým v množnom čísle) sa zámenné skloňovanie nahrádza menným skloňovaním, čo je výsledkom už spomínaného vývinu. Uvedieme aspoň takýto doklad: *Daleg, predoznamenych pana Directora a Hagčou tato bude powinost, aby pilne Hagily, kde čuo bude zahagenuo, obwzlasste pak, magi pilny pozor daty, a yak wedne tak y w noczy warowaty, aby yak woliary, tak y Trawnice, w lukach a zbozj sskody nečynily, tam nepasly, aneb trawu zbýraly.* (Záborie 3. mája 1714.)³⁹ V tom istom texte máme ďalej tvary: nom. pl. *Haycowia, Hagcowia*, gen. -akuz. pl. *Hagčou* (5 ráz), *Hagčow, Hagčuw* (2 razy), dat. pl. *Hagčom* a v ďalšom texte inštr. pl. z *hayčy* (Dražkovce [okr. Martin] 18. aug. 1727).⁴⁰ Podobu *hajči, hajčieho* i *hájči* uvádza ako archaizmus i V. Vážný v spomínanom *Turčianskom slovníku*. Myslíme, že ani v *Slovníku slovenského jazyka* nemala pri tomto slove chýbať skratka zastarané (alebo archaické), ako sa to správne uvádza v tom istom slovníku pri slove *pivovarči*.

Z východného Slovenska podobu *pivovarči* nemáme doteraz doloženú. Vyskytuje len podoba *pivovarník*: *Ilmo. Co sem dala Piwowarnikom za robotu y za drewo, uciny f 3* (Prešov, 18. stor.; MAP, B-9 [1630-1691]).

Doložené sú i slová *slá d o k* a *sl a d o v n í k*. Je medzi nimi významový rozdiel, ktorý dobre zaznamenáva i dnešný *Slovník slovenského jazyka*.⁴¹ Slová *sládok* a *pivovarči* (*pivovarník*) sú rovnoznačné. Aj jedno aj druhé označuje výrobcu piva, pracovníka (odborníka) pri varení piva: *20. Sladkowy z pylnosti prihladat, yak kdi sladi roby tak potem y pywo wari, aby skrze gehu nedbanliwost skoda se nestala.* (Cerová-Lieskové [okr. Senica] 1658)⁴². *8. Na obyly yak z humenike[m] take y z sladkem rowasse ma drzaty, a kolik pryne do introitu napsaty.* (Lipt. Ján 20. jan. 1677)⁴³. *Sladovník*, ako uvádza i *Slovník slovenského jazyka*, je „odborník al. pracovník pri výrobe sladu“: *Item: dano glesjt sladownikow na obed, kdy slad mlel, masa d 5. Chleba a piwa d 5. ... Item: Dano gest piwowarcom rano palenky d 5. Na obed ryby d 5. ([Žilina] 1681);⁴⁴ Dano gest hlasnym pry nabieranj sladu d 5. Od wozenj sladu do mlina d 30. Kdy ssel sladownik slad mliet d 2 1/2. Kdy se slad mlel, dano sladownikom za*

³⁹ SA Bytča, TŽ, Šľachtické písomnosti, Záborský, Accordae, F. XVI, Z, No 2; text v JÚ, prepísal R. Kuchar.

⁴⁰ SA Bytča, TŽ, Šľachtické písomnosti, Záborský, Inquisitiones; text v JÚ, prepísal R. Kuchar.

⁴¹ *Sládok* sa vykladá ako „vedúci odborník v pivovare pri varení piva“ a *sladovník* ako „odborník al. pracovník pri výrobe sladu“ (IV. diel, Bratislava 1964, str. 111). Slovo *pivovarči* sa tam označuje skratkou zastar. a miesto výkladu sa uvádza neutrálne spisovné synonymum *pivovarník*. V hesle *pivovarník* je výklad „výrobca piva“ (III. diel, Bratislava 1963, str. 76).

⁴² *Instructio pro Egregio Johanne Krasznay, Provisore pro parte Spectabilis ac Magnifici Domini, domini Danielis Pongracz in Bonis Arcis Korlatthkeo et Nadass extradata Anno 1658 die 18 Junii*; MOL, Motesiczky-cs. lt. 1658; text v JÚ, prepísal B. Bottlő.

⁴³ *Instructio pro Martino Institute frumentario Sz. Janosiensi*; MOL, Nádasdy cs. Nádasládányi Lt. Okiratok I. Nr. 618; text v JÚ, prepísal B. Bottlő.

⁴⁴ Pozri poznámku 35. Z dokladu vidieť, že slová *sladovník* a *pivovarči* majú rozdielnú významovú náplň (neoznačujú sa nimi tie isté osoby).

obed d 15, ponewadž se gim nemel kdy strogit. ([Žilina] 1681);⁴⁵ *Dlustwa pak ktere take gim zanechawa[m]* . . . U Illeni ktera u Gyulai Györgya biwa f 1 d 36. . . U Sladownika *Končžik Andrassa* d 48. (Prešov 17. marca 1693)⁴⁶. A. Bernolák má slovo *Sládek* (= braxator, cerevisiae coctor) bez križika, a ako synonymá uvádza *Piwowárčik*, *Sladowňik* (Slowár, 2994)⁴⁷. Aj slovo *Piwowárčik* (2109) vykladá ako braxator, cerevisiae coctor. Pri hesle *Sladowňik* má odkaz na *Sládek* (2995). Teda slová *piwovárčik*, *sladowňik* a *sládek* pokladá Bernolák za synonymá. Podľa našich zistení na základe výskumu starších písomností (i podľa dnešného Slovníka slovenského jazyka) sa veci ukazujú trochu ináč (pozri vyššie).

Treba súhlasiť s autorom citovanej poznámky zo Slovenskej reči I, že slovo *sládok* (= pivovarčí, pivovarník) sa k nám dostalo z češtiny. Z češtiny sa sporadicky dostávalo i do písomností napísaných na Slovensku v období predbernolákovskom. Z bohatého materiálu z predbernolákovského obdobia, ktorý máme dosiaľ vyexcerpovaný, vidieť, že príponou *-ok* (*-ek*) sa v slovenčine názvy povolání spravidla netvorili.

Dali by sa uviesť údaje o ďalších slovách s príponou *-čí* (*krajčí*, *rubčí*), žiadalo by sa podrobnejšie ešte hovoriť o slovách z významovej skupiny „hájnik“. Pre nedostatok miesta však musíme naše úvahy uzavrieť.

Slovotvorný model s príponou *-čí* v slovenčine existoval, ale prestal byť živým už v období predbernolákovskom. Z historického materiálu možno vidieť jeho postupný ústup a zanikanie. Doterajší historický materiál ukazuje, že nebol známy v oblasti východoslovenských nárečí. Dnes už v slovenčine neexistuje. Nemožno preto súhlasiť s takýmto záverom v Slovenskej reči (na mieste vyššie citovanom): „Slovo *pivovarčí* je dobré, hodno ho oživiť i v literárnej reči a v odbornej terminológii. Ťažké to nebude, lebo doteraz je živé sloveso *pivovárčiť*.“ Bolo by to oživenie umelé, dnes v jazyku ničím nepodložené, protisystémové.

⁴⁵ Z kartotéky HSSJ, kde je na kartotečnom lístku údaj: Adm. práv. — 1681, 34, AMŽ, T 17/o.

⁴⁶ MAP, *Kniha testamentov a prevodov majetku medzi manželmi z roku 1661–1759, Testamentum Annae Barčž*, listy 306–307.

⁴⁷ Slowár Slowenski Česko-Latinsko-Nemecko-Uherski seu *Lexicon slavicum bohemico-latino-germanico-ungaricum auctore Antonio Bernolák, nobili Pannonio Szlaniczensi, Budae 1825–1827*.

O ZANIKNUTÝCH SLOVÁCH V SLOVENČINE

Hoci slovná zásoba jazyka predstavuje istý ucelený systém, ako sa v poslednom čase uznáva,¹ predsa nie je to taký stabilný systém ako napríklad gramatická stavba jazyka. V slovnej zásobe jazyka je ustavičný pohyb: preberajú alebo utvárajú sa nové pomenovania a isté slová zasa zastarávajú, odumierajú. Týmito zmenami vyvolávajú sa preskupovania v medzislovných vzťahoch, no podstata systémového charakteru slovnej zásoby sa tým nenarúša. Kým obohacovanie slovnej zásoby jazyka je proces krátkodobý, vyvolaný zvyčajne aktuálnymi dorozumievacími potrebami, zanikanie slov je proces zdĺhavý, prebiehajúci desaťročia, ba i stáročia.

O postupnom zanikaní istých významov slov, prípadne i celých slov v slovenčine prináša mnohé nové poznatky dokladový materiál zhromažďovaný v kartotékach pre *Historický slovník slovenského jazyka*.² Napríklad dnes nie sú už známe slová, ako *bližník*, *pokrvník*, *zemok*, ktoré boli v predpisovnom období synonymné základnému výrazu *bližný*, ani slová *kolečko zemské*, *zemská okolica*, ktorými sa vyjadroval dnešný pojem *zemský okršlek*.³ Táto bohatosť synonym bola v značnej miere v dôsledku nekodifikovanosti, neustálenosti predpisovných kultúrnych jazykových útvarov. Po utvorení celonárodného spisovného jazyka nastáva v útvere kodifikovanom, pestovanom v istých prípadoch zánik synonym. Jazyk sa v týchto prípadoch zbavuje zbytočného bohatstva.⁴

K istému zjednodušeniu v pomenovacej sústave dochádza aj zovšeobecnením myslenia, eliminovaním nepodstatných rozlišovacích znakov pomenúvaného predmetu. Napríklad pre prasa sa dnes už v spisovnom jazyku nepoužívajú v staršom jazyku známe názvy, ako *zimenča*, *ozimenča*, *jarníča*, *jesienča* a ďalšie, naznačujúce obdobie, keď prasnica vrhla mláďa, ale zvyčajne sa vystačí s pomenovaním *prasa*, vyjadrujúcim základnú podstatnú vlastnosť, totiž, že ide o mláďa svine. V nárečiach sú však podaktore z týchto názvov podnes známe.

Zo slovnej zásoby slovenského jazyka sa nestrácajú len také pomenovania, namiesto ktorých sa začína používať iný viac-menej výstižný výraz (napr. *odtrženec* — odpadlík, kacír; *podvoditeľnosť* — lstivosť; *ostrovtip* —

¹ Porov. J. S. Sokorin, *Razvitije slovarnogo sostava russkogo literaturnogo jazyka v 30–90-e gody XIX. veka*, Moskva 1965, 9 a nasl. i J. Horecký, *K otázke systému v slovnej zásobe*, JŠ III, 1958, 5–18.

² V *Historickom slovníku slovenského jazyka* sa spracuje slovenská slovná zásoba do Bernoláka (do vydania Dizertácie r. 1787).

³ Porov. K. Habovštiaková, *Z problematiky slovenských historických synonym*, JŠ X, 1968 (v tlači).

⁴ Porov. M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris 1921, 283.

nosť – duchaplnosť, časomárny – pominuteľný, prechodný a i.), ale neraz zanikajú i také pomenovania, pre ktoré nie je už v súčasnom jazyku výstižný jednoslovný výraz (napr. *krížovník*, *kamenovník* – ten kto niekoho popravuje ukrižovaním alebo ukamenovaním, *piškotár* – buccellarius, *byvolovňa* – maštal byvolova – Kamaldulský slovník z r. 1763).

Pri vývine jazyka nastali v jednotlivých slovách zmeny i v slootovorných postupoch. Na vyjadrenie istého pojmu bolo možné využiť viaceré slootovorné možnosti. Časom sa ustálil pre istý pojem len jeden, prípadne dva-tri z možných variantov.

Slovná zásoba slovenského jazyka zjednodušila sa i odstránením nadbytočných slootovorných dublet. V staršom jazyku (v predpisovnom období) boli ešte známe slová *historikus*, *korhelkyňa*, *meštisko*, *milovnica*, *modloslužnosť*, *pokrytstvo*, *smetlisko*, *sväťušok*, *trestúnok*, *vykladač* a iné. Namiesto nich sa v tom istom význame používajú v súčasnom spisovnom jazyku znenia *historik*, *korhelica*, *miesto*, *milénka* i *milá*, *modloslužobníctvo*, *pokrytectvo*, *smetisko*, *sväťušká*, *trest*, *vykladač*. Podobne miesta starších znení príd. mien ako *cnostlivý* i *čnostlivý*, *dnešejší*, *dobrotlivý*, *klzkavý*, *lačnivý*, *ľadovitý*, *neuhasiteľný*, *práchny*, *zúrlivý* máme dnes *cnostný*, *dnešný*, *dobrotivý*, *klzký*, *lačný*, *ľadový*, *neuhasiteľný*. Pri slovesách zase zanikajú bezpredponové slovesá ako *jať*, *menšiť*, *lepšiť* (sa), *horšiť*, *chýliť*, *silat*. Rozdiely sú v slootovorných postupoch i pri slovesách ako, *dôveriť* (dnes *dôverovať*), *kučeravieť* (= robiť kučeravým), *leňovať* (dnes *leniť*), *onemovať* (dnes *onemievať*)⁵ a ďalších.

Pri predponových slovesách zanikli i niektoré významy a či inými slovami istý lexikálny význam vyjadroval sa v staršom jazyku i slovesom s inou predponou ako dnes. Napríklad v predpisovnom období je vo význame „narodiť sa“ časté sloveso *zrodiť sa*, vo význame „poprosiť“ i sloveso *naprosiť*, vo význame „vyrobiť“ i *prerobiť* (napr. *zem dobre prerobená*). Na podobné rozdiely medzi dnešným a starším slovenským jazykom máme doklady i z bernolákovčiny. Z Bernolákovho Slovára⁶ možno uviesť príklady, ako *ukisnúť* (= vykysnúť), *ukosiť* (= odkosiť), *umidliť* (= namydliť), *pogednať sa* (= zjednať sa), *odmeniť* (= vymeniť), *naradiť* (= poradiť), *zhádnúť* (= uhádnúť). Podobné diferencie medzi dnešným a starším jazykom nachodíme ešte i v spisovnej slovenčine z osemdesiatych rokov minulého storočia, napr. *strestať* (= potrestať), *nakresliť* (= vykresliť), *vypadnúť* (= dopadnúť), *zbudovať* (= vybudovať).⁷

⁵ Doklady pozri K. Habovštiaková, *Slovenská náboženská literatúra ako prameň pre poznávanie staršej slovenskej slovnej zásoby*, JČ 19, 1968 (v tlači).

⁶ A. Bernolák, *Slovár Slowenski, česko-ňemecko-latínsko-uherski*, I–VI, Budae 1825–1827.

⁷ Pri citovaní materiálu z konca minulého storočia tu i ďalej využívame excerpty zo Slovenských pohľadov 1, 1881 a z našej rukopisnej štúdie *K charakteristike slo-*

V súčasnom spisovnom jazyku prestali sa používať i mnohé staršie kompozitá, ako *medotekúci* i *medemtekúci* (vo význame „zlatoustý“), *časnomárny* (= prechodný, nestály), doložené z jazyka staršej náboženskej literatúry, alebo z Kalinčiakovho jazyka známe kompozitá, ako *večnozelený*, *ružošňehový*, *nebolíci*, *zlatolisklí* a i.⁸ i kompozitá, ako *krásnorečník*, *nadpráva*, *mládežemilovný*, *prsteňo-bohatý*, *činoplodý*, *veľazaujímavý*, ktoré máme doložené ešte z osemdesiatych rokov minulého storočia.

Zanikli i mnohé združené pomenovania, ako *gazda včiel* (dnes len *včelár*), *oracia zem* (= oráčina), *kosa rezacia* (= rezačka), *sveta milovník* (= sveták) i mnohé frazeologické spojenia a rozložené slovesné väzby, napr. *mať dúfanie* (= dúfať), *mať, nosiť starosť na niekoho* (= starať sa o niekoho), *uši obrátiť* (= počúvať), *držať radu* (= radiť sa) a i.

Zo slovnej zásoby slovenského jazyka vypadli nielen spomínané a iné slová domáceho pôvodu, ale i mnohé viac-menej udomácnené slová cudzieho pôvodu.

Ako je známe, latinčina zohrala významnú úlohu pri rozvoji vedy a kultúry v stredoveku a ako nadnárodnostný kultúrny jazyk bola vhodným dobovým dorozumievacím prostriedkom. Keď sa postupne vo vede a v odbornom jazyku vôbec začali používať i domáce národné jazyky, latinčina dopĺňala ich slovnú zásobu odbornými termínmi. Aj slovná zásoba kultúrneho jazyka slovenskej národnosti je zreteľne poznačená slovami prevzatými z latinčiny. Mnohé z termínov vtedy bežne používaných dnes už celkom zanikli. Napríklad z okruhu písomností administratívno-právnych sú to výrazy ako *successor*, *legatarius*, *fatens*, *fatenska*, *fassia*, *fassional*, *pocna*, *reocupovať*, *revocovať*, *extendovať*, *quietovať*, *iuxta legem*, *ad occultatam*, *item*, *alias*, *per*, *pro* a iné. Z okruhu odbornej literatúry lekárskej spomeňme aspoň výrazy ako *urina*, *colica*, *podagra*, *(vy)purgovať*, *laxirovať*. Mnohé výrazy prevzaté v tom čase z latinčiny dožívajú ešte v spisovnom jazyku i v nárečiach (napr. *árenda*, *árendovať*, *exekúcia*, *apelovať*, *obligátor*), no v spisovnom jazyku je miesto nich už častejšie výraz domáceho pôvodu (*prenájom*, *prenajatý*, *dražba*, *odvolať sa*, *dĺžobný úpis*).⁹

Kým výrazy z latinčiny prichádzali do slovnej zásoby slovenského jazyka predovšetkým cestou knižnou, presnejšie prostredníctvom slovenských vzdelancov dobre oboznámených s latinčinou, prevzatia z nemčiny a maďarčiny dostávali sa do slovenčiny bezprostrednejšie, priamo z hovorovej (zväčša mestskej) reči. Prevzatia z nemčiny odzrkadľujú v jazyku prílev

venskej slovnej zásoby v osemdesiatych rokoch 19. storočia, odovzdanej redakcii pripravovaného zborníka *Z dejín spisovnej slovenčiny*.

⁸ Pozri M. Ivanová-Šalingová, *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy*, Bratislava 1964, 53.

⁹ Porov. K. Habovštiaková, *K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.–18. stor.*, JŠ IX, 1966, 78–90.

nemeckých kolonistov do miest, najmä základy banickej a remeselníckej terminológie. Z takýchto odborných slov zanikli spolu so zánikom pojmu napríklad výrazy ako *línšaftník*, *vald(o)bunger*, *unkest* (*unkost*), kým miesto ďalších dnes už zaniknutých slov, ako *handel*, *pavovať*, *probír*, *šmelcovať*, *ausgab*, sú dnes v spisovnom jazyku výrazy domáce, ako *baňa*, *banský závod*; *dolovať*, *dobývať*; *skúšač*; *taviť*; *výdavok*, resp. *náklady*, *trovy*, *útraty*.¹⁰ Proces vyradovania hovorových slov nemeckého pôvodu zo slovnej zásoby slovenského jazyka možno pozorovať už u Bernoláka. V jeho Slovári nachodíme upozornenia na mnohé slová nemeckého pôvodu i odkazy na odporúčané správne domáce výrazy, napr. **cagchovať* v. *značiť*, **gris* v. *krupica*, **grochmal* v. *škrob*, *pažítká*, vulg. *šnidling*, *šnitlink* ap.

Podobne ako mnohé slová prevzaté z nemčiny zanikli v spisovnom jazyku i viaceré prevzatia z maďarčiny. Dnes sú už neznáme (prípadne len v nárečiach známe) i mnohé v staršom jazyku doložené prevzatia z maďarčiny, ako *feđverček*, *fysersam*, *hajov*, *ikra* (= lýtko), *fogáš* (= chod jedla), *irha*, *irhár*, *hintov*, *karika*, *kelčík*¹¹ alebo z kalvínskych tlačí známe hungarizmy, ako *betselovatz*, *biro*, *erek*, *chir*, *chaszen*, *lántz*, *sereg*, *város*¹² a i. I Bernolák sa stavia v Slovári proti hungarizmom, ako **bantovať* v. *rúšať*, **guhás* v. *owčár*, **čáko* v. *klobúk* a iným. I tieto slová vypadli už zo slovenskej slovnej zásoby súčasného spisovného jazyka.

Spomínané príklady ilustrovali zánik slov najmä v slovnej zásobe z predspisovného obdobia. Pohyb v slovnej zásobe, postupné zanikanie slov možno sledovať i na príkladoch z novšieho obdobia. Z Bernolákovho Slovára dalo by sa uviesť veľa príkladov. Spomeňme aspoň činiteľské mená, ako *citronár/-ka* (= obchodník/-čka s citrónmi), *cwernár/-ka* (= obchodník/-čka s cvernamami), *gahodník* (= pestovateľ jahôd), *hidar* (syn. *opatrovač*, *opatrowník* *hidu*, *kurenčár*, *magerník*) alebo od nich odvodené slovesá, ako *citronáriť*, *cwernáriť*. Všetky tieto slová nie sú už v súčasnom jazyku známe, no možno pochybovať, či vôbec boli živé i za čias Bernoláka, či tu nešlo len o slovenské napodobňovanie dobových slovotvorných tendencií. Ale aj slová ako *firhanek*, *fiok*, *fiškáliš*, *pigel* (syn. *hladník*, *hladné železo*, *tehlička*), *piglovať*, ktoré Bernolák uvádza v Slovári ešte ako spisovné, nie sú už v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny a dožívajú len v nárečiach.

I z jazyka štúrovcov možno uviesť mnohé príklady na dnes už zaniknuté slová. Z jazyka Kalinčiaka spomeňme aspoň výrazy ako *pomisleňja* (=

¹⁰ Porov. V. Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961, 277, 280–281.

¹¹ O lexikálnych prevzatiach z maďarčiny pozri podrobnejšie Z. Hauptová, *Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny*, Slavia 28, 1959, 519–532.

¹² P. Király, *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*, Budapest 1953, 247–270.

myšlienka), *polúbeňja* (= bozk), *odrodzenosť* (= odrodilstvo), *okolostojnosť* (= okolnosť), *povrchnosť tváre* (= povrch), *poznámenanie* (= poznámka), *presvedčenosť* (= presvedčenie), *železné odenie* (= odev, výstroj), *dozorstvo* (= dozor), *účastenstvo* (= účasť) a iné.¹³

V súčasnom spisovnom jazyku zanikli i mnohé slová, ktoré sa ešte bežne používali koncom minulého storočia. Také sú napríklad slová ako *zábavník* (= sborník, časopis, revue), *výmluvnosť* (= výrečnosť, elokvencia), *kázanie* (= kázeň), *vzozrenie* (= vzhľad, výzor), *pozorlivý* (= pozorný), *západnícky* (= západniarsky), *okružovať* (= obklopovať), *kremä* (= okrem), *ač, ačpráve, ačkoli, buďsi* (= hoci, čo aj), *nádobno* (= treba), *potrebno, žiaducno, celkovite* (= celkom, úplne), *letkom* (v odb. štýle *letmo*), *púho* (= iba, len, výlučne)¹⁴ a iné.

Uviedli sme viacero príkladov na slová, zaniknuté v predspisovnom období, po kodifikácii spisovnej slovenčiny i v nedávnej minulosti. Proces zanikania slov je však živý i v súčasnom jazyku. Postupné preskupovanie vzťahov v slovnej zásobe, zmeny v používanosti slova pozorujeme i v súčasnej slovnej zásobe. Badáme rozdiely v reči medzi generáciou našich starých otcov, otcov i medzi najnovším súčasným jazykom. Pamätáme sa, že ešte v tridsiatych rokoch sa i v kruhoch, kde sa hovorilo spisovne, vyskytovali v domácom hovorovom jazyku slová ako *firhangy, biglajs, ferťuška, bin(g)ťňa* a iné. Dnes už i na dedinách ustupujú tieto výrazy slová *záclony, hladidlo* (no častejšie je ešte *žehlička*), *záster(k)a, pásik*. V týchto prípadoch išlo o nahradenie starších názvov nemeckého pôvodu zaužívaných v nárečiach výrazmi novšími tvorenými domácimi slovotvornými postupmi. Tento prípad zanikania slov (zánik takých slov prevzatých z cudzieho jazyka, čo boli v nárečiach prípadne aj v spisovnom jazyku – u Bernoláka – udomácnené) nie je ojedinelý. Zo spisovného jazyka vylúčili sa aj slová ako *cverna, heftovať, šperhák, majzeľ, štóska* a nahradili sa domácimi *niť, sťahovať, sekáč, obrážačka*. Zastarali i slová ako *cirkeľ, línónár, punkt, bál, ba* i *vakácie*, ktoré ešte v tridsiatych rokoch uprednostňoval A. Jánošík¹⁵ pred výrazmi *kružidlo, pravítko, bod, ples, prázdniny*.

No nie vždy smeruje jazykový vývin k nahrádzaniu slov cudzieho pôvodu výrazmi domácimi. V odbornej terminológii pozorujeme neraz i opačný proces: zaužívané domáce pomenovanie nahrádza sa výrazom medzinárodným. Tak napr. naša generácia je svedkom zamieňania názvov, ako *počty, merba, rastlinopis, živočíchopis, prírodospyt*, názvami *aritmetika, geometria, botanika, zoológia, fyzika*.¹⁶ Úplne zanikli i domáce slová

¹³ Porov. M. Ivanová-Šalingová, c. d., 51–52.

¹⁴ Doklady sú zo Slovenských pohľadov 1, 1981.

¹⁵ A. Jánošík, *Slovenčina na stredných školách*, SR 1, 1932/33, 217 n.

¹⁶ Porov. K. Habovštiaková, *Cudzíe slová v spisovnej slovenčine*, v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (v tlači).

ako učbár, spisba, mluvnica a nahradili sa slovami *profesor, literatúra, gramatika*. Pri tomto procese zohráva dôležitú úlohu úsilie priblížiť sa medzinárodným termínom.¹⁷ Podľa J. Horeckého však „zásada dávať prednosť domácejmu slovu prevláda, ale neuplatňuje sa všade. Pritom dôvody pre ponechanie prevzatého slova nie sú vždy jasné“ (porov. *lietadlo* – *aeroplán*, ale *helikoptéra* – *vrtuľník* alebo *pyknometer* – *hustomer*, ale *vetromer* – *anemometer*).¹⁸

Pri zániku slov, podobne ako pri iných zmenách v slovnej zásobe pôsobia rozličné vnútornojazykové činitele i viaceré vonkajšie spoločenské okolnosti. Najjednoduchší prípad zániku slova predstavujú slová, čo vymierajú spolu s reáliou, ktorú označujú. Také sú napríklad názvy odevov a látok, ako *mentieka, dolomán, karkula, lindiš, šelempostó*, názvy zbraní, ako *budzogáň, halapartiňa, ručnica* a iné. V týchto prípadoch mnoho ráz nejde ani o úplné vyradenie slova zo slovnej zásoby jazyka, iba o jeho vysunutie na perifériu slovnej zásoby: do pasívnej slovnej zásoby, do odbornej alebo krásnej literatúry, dotýkajúcej sa obdobia, v ktorom tieto reálie boli známe (sú to tzv. historizmy).

Postupné vysúvanie z centra slovnej zásoby na okraj pozorujeme i pri takých slovách, čo neoznačujú zaniknuté reálie. Obmedzovanie frekvencie istého výrazu, zužovanie okruhu možností spájať sa s inými slovami pozorujeme neraz i pri jednom z členov homonymnej dvojice. Výstižný príklad na tento proces predstavujú homonymá *starosť*¹ (významovo súvisí so *starat sa*) a *starosť*² (príbuzné so *starý*). Hoci sa v akademickom Slovníku slovenského jazyka (IV, 228) nedáva pri slove *starosť*² (= staroba, vysoký vek) nijaký štylistický kvalifikátor, obmedzujúci možnosti uplatnenia tohto slova, predsa nemožno pokladať slovo *starosť*² za úplne rovnocenné synonymum slova *staroba*. V súčasnom jazyku nemožno už napríklad napísať novinársku reportáž o „starosti“ našich starých ľudí v dome dôchodcov. Zaiste zaväži tu i významová kolízia s homonymom *starosť*¹ (= die Pflege, gond). No ani v prípadoch, kde by podľa vetného kontextu nemohlo prísť k nedorozumeniu (napr. v *neskorej starobe*), nedali by sme už slovo *starosť*, ale *staroba*. Slovo *starosť*² obmedzuje sa v súčasnom jazyku len na spojenia, ako *čo si počneš na starosť, žiť spokojne na starosť, stráviť starosť* (častejšie však *starobu*) *osamote* a niekoľko iných. V staršom jazyku bolo slovo *starosť*² (= staroba) oveľa frekventovanejšie. Malo oporu aj v antonyme *mladosť*. Zdá sa, že práve homonymnosť so slovom *starosť*¹ a dosť častá možnosť nedorozumenia vo vetnom kontexte spôsobujú postupné vyše storočia trvajúce zanikanie slova *starosť*².

Pri uprednostňovaní jedného z viacerých pomenovaní zavážil neraz

¹⁷ F. Buffa, *O medzinárodnosti v terminológii*, SON 1, 1953, 129.

¹⁸ J. Horecký, *Miesto a úloha synonym v terminológii*, SON 2, 1954, 355.

i postoj jazykovedcov. Napríklad proti nadmernému preberaniu rusizmov do slovenčiny v minulom storočí zasiahol veľmi účinne S. Czambel, takže sa prestali v slovenčine používať rusizmy, ako *dejstvovať*, *deržava*, *dokazateľstvo*, *prepodávať*, *sredstvo*, *stvorenstvo*, *závisimý* a iné.¹⁹

No i napriek opakovaným upozorneniam jazykovedcov udomácnujú sa neraz cudzie lexikálne prvky a vysúvajú starší domáci názov na okraj slovnej zásoby. Tak napríklad slovo *vzduch*, prevzaté českým prostredníctvom z ruštiny za čias štúrovských, takmer úplne nahradilo staršie domáce slovenské *povetrie*, hoci sa na stránkach Slovenskej reči ešte v tridsiatych rokoch radilo používať slovo *povetrie*.²⁰ I v súčasnosti nestretajú sa mnohé usmerňujúce pokyny jazykovedcov vždy s náležitým porozumením. Nepotrebný cudzí lexikálny prvok neraz vytláča staršie domáce zaužívané slovo (napr. prostredníctvom ruštiny prevzaté slovo *režim* vniká do spojení ako *režim dňa*, *režim hospodárnosti* miesto starších zaužívaných výrazov ako *denný poriadok*, *rozvrh dňa*, *hospodárnosť*.²¹ V týchto prípadoch ukazuje sa závažnosť spoločenského činiteľa.

Kultúrno-spoločenské i politické momenty tiež môžu vplývať na uprednostňovanie jedného výrazu zo synonymického radu alebo na zánik iného člena synonymického radu. Azda najvýraznejšie vystupujú tieto momenty vo vzťahu slovenčiny a češtiny, kde nová politická situácia po r. 1918, najmä príchod českej inteligencie na Slovensko spôsobili i prívál nepotrebných bohemizmov do slovenského jazyka. Svedčia o tom recenzie slovenských učebníc i zoznamy chybných slov v slovenčine, uverejňované najmä na stránkach Slovenskej reči.²² V prípadoch, kde bolo proti českému slovu staré domáce slovenské pomenovanie, po prechodnom hostovaní cudzieho výrazu víťazí domáci výraz (*nabídnut* – navrhnuť, *ponúknuť*, *kotník* – členok, *bez* – orgován, *brusle* – korčule, *nabídka*, *popátávka* – ponuka, *dopyt*).²³ No pri pomenovaniach, pri ktorých nebola dlhšia domáca tradícia, nastáva neraz príklon k českému názvu, a to i vtedy, keď tu bola možnosť riešiť situáciu vhodnejším domácim slovotvorným postupom. Napríklad úplne zaniklo slovo *mrazivo* (vo význame *zmrzlina*), doložené už v Pechányovom slovníku (II, 110) a z banskobystrického i turčianskeho úzu v Káralovom slovníku a odporúčané i v Slovenskej reči (I, 234).

¹⁹ S. Czambel, *Príspevky k dejinám spisovnej slovenčiny*, Budapešť 1887, 70–114.

²⁰ *Povetrie* – *vzduch* – *vozduch*, SR 1, 1932/33, 235.

²¹ Porov. K. Habovštiaková, *Slovo „režim“ a jeho význam*, SR 23, 1958, 163–165.

²² Porov. napríklad recenzie učebníc v SR 1 na str. 23, 93, 158, 156, recenzie časopisov v SR 1 na str. 70, 164, 181, 210, články J. Škultétyho (*Je to dobre po slovensky*, str. 49 a nasl.), P. Tvrdeho (*Chybné slová a väzby, ktorým treba v slovenčine vyhýbať*, str. 10, 36 a nasl.) a iné.

²³ Porov. J. Smrek v rubrike *Hlasý kultúrnych pracovníkov*, *Kultúra slova* 1, 1967, 228.

Neujali sa ani kalky (podľa nem. *Gefroreness*) *mrazenuo* (doložené v štúrovskom slovníku Št. Jančoviča z r. 1848, str. 143) alebo *mražené* (doložené z Loosovho slovníka z r. 1871, III, 253), majúce oporu i v ruskom znení *morožennoje*. Neudomácnil sa ani výraz *sladoľad* (doložený popri *mrazivo* v spomínanom Pechányovom slovníku, II, 110), majúci oporu v srbochorvátčine (*sladolad*) a v bulharčine (*sladoled*). Hoci slovo *zmrzlina* bolo utvorené od zastaraného, neproduktívneho prídavného mena na *-lý*, teda z hľadiska systému slovenského spisovného jazyka nevyhovujúcim spôsobom, a hoci tu bola možnosť zaviesť vhodným spôsobom utvorený ekvivalent *mrazivo* (majúci obdobu i v názvoch ako *pivo*, *jedívo*, *pečívo*), predsa v dôsledku spoločensko-hospodárskych okolností zaužíval sa názov *zmrzlina*, ktorý bol zhodný s češtinou.²⁴ Podobný výrečný príklad na vytlačenie domáceho slova výrazom českým spomína J. Smrek.²⁵ Ide o slovo *zákazník*, importované českou firmou Baťa, ktoré priviedlo do takmer úplného zabudnutia staršie slovenské slovo *nákupník* (používané Kukučínom i Jánom Čajakom).

Hoci pri slovách *zmrzlina/mrazivo*, *zákazník/nákupník* bol primárnym činiteľ spoločenský, hospodársky, a nie jazykový, predsa v mnohých prípadoch pri zániku slov, resp. starších slovotvorných variantov zohrávajú významnú úlohu i vnútorné jazykové zákonitosti.

Napríklad zánik v staršom jazyku používanej slovotvornej dublety neraz súvisí so stratou produktivnosti toho slovotvorného prostriedku, ktorým bolo isté slovo utvorené. Tak je to napríklad pri príd. menách na *-ted(e)lný* a podst. menách na *-tedelník*, *-telňa*, ktoré dnes nahradili rovnoznačné príd. a podst. mená na *-telný*, *-teľ*, *-(ár)eň* (napr. *neuhásitedlný* – *neuhásiteľný*, *kazatedelník*, *učitedelník*, *jedatelna*, *poslúchatelna*²⁶ – *kazateľ*, *učiteľ*, *jedáleň*, *poslucháreň*).

Vnútorné jazykové činitele spolu so sémantickými vplývali i na odumieranie istých významov pri niektorých predponových slovesách. Napríklad sloveso *naprosiť* prestalo sa používať i v neutrálnom význame *poprosiť*, lebo predpona *na-* v tomto prípade mohla označovať i veľkú mieru deja (ako napr. pri slovesách *narobiť sa*, *natrápiť sa*, *nachodiť sa*). Podobne i sloveso *prerobiť* prestáva sa používať vo význame „vyrobiť, prepracovať, dôkladne skrz-naskrz preorať, pripraviť pre siatie,“ pretože slovesu *prerobiť* konkuruje tu význam „urobiť z niečoho niečo iné“ (*prerobiť dom*, *šaty*) i homonymné sloveso *prerobiť*² s významom „prísť o pe-

²⁴ Porov. K. Habovštiaková, O slove *zmrzlina*, relácia v Jazykovej poradni Československého rozhlasu r. 1966 i drobnosť (bez autora) *Mrazivo – sladolaď – zmrzlina*, SR 1, 1932/33, 234.

²⁵ J. Smrek, tamže, Kultúra slova 1, 1967, 228–229.

²⁶ Príklady sú z A. Bernolákovej *Etymologie* (z r. 1790) zo str. 42. (Citované podľa reedície a prekladu J. Pavelka, *Gramatické dílo Antona Bernoláka*, Bratislava 1964.)

niaze.“ Podobné vyhraňovanie lexikálneho významu predpony nastáva aj pri iných predponových slovesách.

Pri zániku istých starších slovotvorných dubliet nezavážil však vždy moment produktívnosti alebo vhodnosti istého slovotvorného postupu. Z viacerých možných slovotvorných postupov jazyk si zvolil pri istom slove práve istú možnosť, hoci by mohol zvoliť i inú, napríklad i tú, ktorú máme v staršom jazyku doloženú (porov. napr. zánik slov ako *modloslužnosť*, *vykladateľ*, hoci je obdobné tvorenie v slovách *poslušnosť*, *učiteľ*, *pisateľ* alebo zánik príd. mien *klzkavý*, *lačnivý*, *ladovitý*, hoci je *klzavý*, *šmyklavý*, *horlivý*, *snivý*, *márnivý*, *pracovitý*).

Proces zastarávania, zániku slov predstavuje jednu zo základných hybných síl vo vývine slovnej zásoby. Príčiny odumierania slov alebo významov slov i prípadných substituovaní starších názvov novými nie sú vždy dosť jasné. Naznačili sme tu len niektoré a priniesli sme na ilustráciu i doposiaľ menej známy materiál zo starej slovenčiny.

DISKUSIE

Pavel Ondrus

ČÍTANIE SPÁJACÍCH SYMBOLOV V POČTOVÝCH ÚKONCH A ČÍSLOVKY

1. V počtových úkonoch sa okrem číslic používajú spájacie symboly $=$, $+$, $-$, $\times$, $:$, $-$. V odbornom matematickom jazyku sa tieto znamienka slovne vyjadrujú *plus*, *mínus*, *-krát*, *delené*, *rovná sa*, v bežnej reči *zasa a*, *bez*, *-krát/raz/ráz*, *delené*, *je/sú* a *pod*.

Symbol $=$

2. V našej jazykovednej literatúre sa doteraz najviac pozornosti venovalo vyjadrovaniu symbolu $=$ (rovná sa, je, sú) v základných počtových úkonoch.

Kým jazykové poradne jednoznačne odporúčajú uvádzať výsledky 2, 3, 4 v počtových úkonoch pomocou tvaru *je*,¹ v školskej praxi – najmä u matematikov – sa tieto výsledky uvádzajú spravidla pomocou tvaru *sú*.²

Ktoré slovné vyjadrenie symbolu $=$ je správne?

Nekongruentné formy *dva*, *tri*, *štyri* nemajú gramatickú kategóriu rodu, čísla, pádu a mužskej osoby, sú nerozčlenené, preto sa výsledky 2, 3, 4 v počtových úkonoch uvádzajú formou *je*.³ A tak početové úkony $1 + 1 = 2$, $1 + 2 = 3$,

¹ E. Pauliny, *Dva a dva je štyri*, Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 192. J. Mistrík, *Odpovede na dotazy*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 9, 1962, 64: „V matematických úkonoch uvádzajme výsledok pomocou tvaru *je*, iba v elementárnej triede, keď počítame konkrétne predmety, môžeme pri číslovkách 2, 3, 4 použiť tvar *sú*.“ – V prvej triede sa počíta: *jedno jablko a dve jablká sú tri jablká*, lebo číslovky *jedno* a *dve* nie sú v absolútnom postavení a výsledok *tri jablká* je slovné spojenie, v ktorom číslovka určuje počet predmetov, takže výsledok uvádza tvarom *sú*.

² L. Corelus, *Od násobilky po integrál*, Bratislava 1965, 40, uvádza doslovne: *jedna a jedna sú dve*.

³ Na základe úvah o tom, že nemajú gramatickú kategóriu rodu, čísla a pádu, prišiel k tomuto záveru E. Pauliny v príspevku *Dva a dva je štyri*, 192: „Ako vidieť, uvedomujeme si pri týchto číslovkách množné číslo len vtedy, keď ich skloňujeme len podľa rodu a pádu. Inokedy nie. Preto aj pri počtových úkonoch správne sú tvary so slovesným tvarom *je*, teda: *dva a dva je štyri*, *jeden a dva je tri*, *jeden a jeden je dva*, *dvakrát dva je štyri*, *jedenkrát tri je tri* atď.“ – A. V. Isačenko v stati *O grammaticeskom značení*, Voprosy jazykoznanija 10, 1961, č. 1, str. 37–38, hovorí, že číslovky majú príznak rozčlenenosti – nerozčlenenosti. V zhode s tým A. E. Suprun v knihe *Imia čislitelnoje i jeho izučeniye v škole*, Moskva 1964, 38, pozn. 2, tvrdí, že práve pre nerozčlenenosť čísloviek v počtových úkonoch sa používajú tvary jednotného čísla. Napr. *tri krát tri je deväť* (a nie *sú*!).

$2 + 2 = 4$ sa sčítajú *jedna a jedna je dva, jedna a dve je tri, dva a dva je štyri*.

Rozumie sa, že výsledky 2, 3, 4 aj v odčítaní, násobení a delení sa uvádzajú slovesným tvarom *je*. Napr. $4 - 2 = 2$, $5 - 1 = 4$, $2 \times 1 = 2$, $2 \times 2 = 4$, $4 \times 1 = 4$, $4 : 2 = 2$, $4 : 1 = 4$, $8 : 2 = 4$ atď. sa v bežnej reči číta *štyri bez dvoch je dva, štyri bez jednej je tri, päť bez jednej je štyri, dva krát jedna je dva, dva krát dva je štyri, štyri krát jedna je štyri, štyri delené dvoma je dva, štyri delené jednou je štyri, osem delené dvoma je štyri*.

Pravdaže, aj výsledky od päť vyššie sa uvádzajú slovesným tvarom *je*. Napríklad v početových úkonoch $20 + 20 = 40$, $20 \times 50 = 1000$, $200 : 20 = 10$, $20 \times 100 = 2000$ symbol = (rovná sa) sa číta *dvadsať a dvadsať je štyridsať, dvadsať krát päťdesiat je tisíc, dvesto delené dvadsiatimi je desať, dvadsať krát sto je dvetisíc*.

Iba výsledok 2 000 000, 3 000 000, 4 000 000 sa uvádza slovesným tvarom *sú*, lebo číslovka *milión* je podstatným menom, má všetky gramatické vlastnosti substantíva a určenia *dva, tri, štyri* v spojeniach *dva milióny, tri milióny, štyri milióny* sú tu číslovkami spojenými s podstatným menom *milión*.⁴ Číslovky *dva, tri, štyri* v uvedených spojeniach sú kongruentné. Nie sú v absolútnom postavení. Preto aj v početovom úkone $2 \times 1\,000\,000 = 2\,000\,000$ sa symbol = (rovná sa) číta *dvakrát milión sú dva milióny*.⁵

V odbornom texte pri slovnom vyjadrovaní symbolu = však nevzniká nijaká komplikácia, lebo výsledok sa v ňom uvádza vždy tvarom *rovná sa*. Napr. *dva plus dva rovná sa štyri, štyri minus dva rovná sa dva, dva krát dva rovná sa štyri, štyri krát päťsto rovná sa dvetisíc, päťsto plus päťsto rovná sa tisíc, dvetisíc krát dvetisíc rovná sa štyri milióny* atď.

Symbol +

3. Pri sčítaní každá číslovka v spojení so symbolom + má podobu ako v absolútnom postavení. Symbol + sa bežne číta ako spojka *a*. Takže početové úkony $1 + 1 = 2$, $2 + 2 = 4$, $100 + 100 = 200$, $1000 + 1000 = 2000$ sa bežne vyjadrujú *jedna a jedna je dva, dva a dva je štyri, sto a sto je dvesto, tisíc a tisíc je dvetisíc*. V odbornom matematickom texte sa tie isté početové úkony môžu čítať aj takto: *jedna celá plus jedna celá rovná sa dve celé, sto celých plus sto celých rovná sa dvesto celých* atď.⁶

V matematických slovných príkladoch sa číselné vzťahy vyznačené symbolom + (plus, a) vyjadrujú voľnejšie. Miesto symbolu + býva v nich sloveso *pripočítať, pridať*, prípadne spojenie *väčšie o* atď.⁷ Napr. v slovnej úlohe: „Aké veľké je číslo x , číslo pre mňa celkom neznáme, ktoré vyhovuje tejto podmienke: Vynásobíme ho najprv číslom 7, k výsledku pripočítame 19, odčítame 4 a ako výsledok dostaneme pôvodné x násobené desiatimi.“⁸

⁴ Tu ide už o také spojenie ako *jedno jablko a jedno jablko sú dve jablká*.

⁵ To isté platí o najvyšších číslovkách *bilión, trilión* atď.

⁶ *Jedna celá* značí jedna celá jednotka, *sto celých* zasa sto celých jednotiek, pričom sa podstatné meno *jednotka* v matematickom kontexte vynecháva.

⁷ V matematickom zápise sa miesto slov *je väčšie než* používa značka $>$. Porov. napr. J. Mikulčák – J. Kabele – J. Kroupa, *Aritmetika pre 6. ročník ZŠ*, Bratislava 1966, 14.

⁸ Príklad je z knihy L. Corelusa, c. d., 135.

Symbol —

4. Pri odčítovaní mávajú čísllovaký v spojení so symbolom — (mínus, bez) dvojakú podobu:

Ak sú čísllovaký po symbole —, vyjadrenom v bežnej reči predložkou *bez*, a skloňujú sa,⁹ majú tvar genitívu. A tak počtové úkony $3 - 2 = 1$, $7 - 5 = 2$, $100 - 50 = 50$ sa čítajú *tri bez dvoch je jedna, sedem bez piatich je dva, sto bez päťdesiatich je päťdesiat*.¹⁰

Ak sú po symbole —, vyjadrenom v bežnej reči predložkou *bez*, čísllovaký, ktoré sa skloňujú, bývajú v nominatívnej forme. Napr. v počtových úkonoch $41 - 21 = 20$, $101 - 100 = 1$, $1001 - 1000 = 1$ sa čítajú *štyridsaťjeden bez dvadsaťjeden je dvadsať, sto jeden bez sto je jedna, tisícjeden bez tisíc je jedna*.

Ak sú však v číslovkách 21, 31 až 91 jednotky pred desiatkami, čísllovaký sa skloňujú a počtové úkony $41 - 21 = 20$, $101 - 31 = 70$, $100 - 91 = 9$ sa čítajú *štyridsaťjeden bez jedenadvadsiatich je dvadsať, sto jeden bez jedenatridsiatich je sedemdesiat, sto bez jedenadevädsiatich je deväť*.

Ak sa, pravda, symbol — číta mínus, číslovka po ňom v počtovom úkone má formu čísllovaký v absolútnom postavení. Napr. *tri mínus dva je jedna, sedem mínus päť je dva, sto mínus päťdesiat rovná sa päťdesiat*. V odbornom matematickom texte sa tieto úkony môžu čítať aj *plus tri mínus plus dva rovná sa plus jedna, plus sedem mínus plus päť rovná sa plus dva* atď., prípadne *plus tri celé mínus dve celé rovná sa plus jedna celá*, pričom sa po určeníach celá/celé vynechávajú tvary podstatného mena *jednotka/jednotky*.¹¹

Symbol ×

5. Pri násobení majú čísllovaký v spojení so symbolom × (prípadne.) dvojakú podobu podľa toho, či sa symbol × vyjadruje slovom *krát* (ráz/razy/ráz) alebo tvarom slovesa *násobiť*.

Ak sú čísllovaký po symbole ×, vyjadrenom slovom *krát* (ráz/razy/ráz), majú podobu čísloviek v absolútnom postavení. Počtové úkony $2 \times 2 = 4$, $3 \times 32 = 96$ sa čítajú *dva krát dva je štyri, tri krát tridsaťdva je deväťdesiatšesť*.¹²

V doterajšej našej jazykovednej literatúre sa nerozlišoval spojovací symbol ×, vyjadrený slovom *krát*, a sufíxoid *-krát*. Preto sa v našich gramatikách stretávame s dokladmi typu *dvakrát dva je štyri*,¹³ hoci tento počtový úkon správne graficky zachytený má vyzerať *dva krát dva je štyri*.

⁹ O nesklonných číslovkách porov. moju *Morfológiu spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1964, 80–82.

¹⁰ Ale v menej starostlivej reči sa môže číslovka aj v spojení s predložkou *bez* použiť aj v nesklonnej podobe. Teda *tri bez dva je jedna, sedem bez päť je dva, sto bez päťdesiat je päťdesiat*. Istotne je to pod vplyvom kancelárskeho jazyka, prípadne preniknutím matematického myslenia do nášho života v poslednej dobe.

¹¹ Š. Peciar v príspevku *Nula celých, či nula celá?*, Slovenská reč 23, 1958, 117, ukázal, že v konštrukciách typu *jedna celá plus štyri celé rovná sa päť celých* sa tvary podstatného mena *jednotka* vypúšťajú. — Súčasne treba poznamenať, že v presnej matematickej reči sa počtové úkony vyjadrujú aj takto: *plus jedna celá plus štyri celé rovná sa plus päť celých*.

¹² Na pozadí konštrukcie *dve celé krát dve celé rovná sa štyri celé* pociťuje sa ako voľnejšia hovorová podoba *dva krát dva je štyri*.

¹³ Vo všetkých normatívnych príručkách a gramatikách. — Tak aj E. Paulíny v príspevku *Dva a dva je štyri*, 192. — V populárnej príručke L. Corelusa sa typ *päť krát dva* (str. 83, 84) vyskytuje popri *päťkrát dva* (str. 38, 74, 77, 78).

Rozdiel medzi slovom *krát*, slovným vyjadrením symbolu $\times$ v násobení, a sufixoidom *-krát* je ten, že kým pomocou sufixoidu sa tvoria príslovky, spojovacie *krát* pri násobení zostáva samostatným slovom. Rozdiel možno potvrdiť z dvoch celkom odlišných viet: *V desiatich sa päť nachádza dvakrát* a *Izba má rozmery dva krát päť*.

O sufixoide *-krát* a spájacom slovu *krát* ešte na konci tridsiatych rokov slovenská jazykovedná literatúra tvrdila, že ustupuje pred variantmi slova *raz/razy/ráz*. Vývin v našom spisovnom jazyku však išiel tak, že sú dnes v odbornom jazyku iba tvorenia s *-krát* a v počtových úkonoch len spojenia s *krát*.¹⁴ Suffixoid a spájací výraz *raz/razy/ráz* sa dnes používa najčastejšie iba v hovorovom jazyku.¹⁵

6. Ak sa symbol $\times$ pri násobení vyjadri voľnejšie, napr. tvarmi slovesa *násobiť*, číslovky sa dajú skloňovať, majú tvary inštrumentálu. V tom prípade počtový úkon $4 \times 2 = 8$ sa môže čítať *štyri násobené dvoma je osem*. V slovných úlohách sa číselný vzťah najčastejšie vyjadruje ešte voľnejšie, spravidla takto: *štyri násobíme dvoma, trojnásobok výsledku je hľadané číslo* a pod.

Ak je však po tvaroch slovesa *násobiť* číslovka, ktorá je nesklonná, možno pred číslovku dať podstatné meno *číslo*. Po tomto substantíve majú číslovky takú podobu ako v absolútnom postavení. Napr. v konštrukcii *násobte číslom dvadsaťjeden*. Vieme, že číslovky 21, 31 až 91 majú aj skloňovateľné podoby *jedenadvadsať, jedenatridsať až jedenadeväťdesiat*. Tieto tvoria spojenia *násobte jedenadvadsiatimi* atď.

Aj číslovky *sto* a *tisíc* sú nesklonné. Bolo sporné, aké tvary používať pri nich v spojení s tvarmi slovesa *násobiť*. Jedny normatívne príručky odporúčali *vrať sa násobte stoma* (podobne ako *dvoma, troma*)¹⁶, *násobte s tisíc*, iné zase *násobte stom, tisíc*¹⁷.

Tu sa takisto dá vyhnúť ťažkostiam tak, že sa pred číslovky *sto* a *tisíc* dá substantívum *číslo*, po ktorom – ako vieme – sa číslovky používajú v podobe, akú majú v absolútnom postavení. Konštrukcie potom majú znenie *násobte číslom sto, násobte číslom tisíc*. Iný spôsob, ako sa vyhnúť spomenutým ťažkostiam, je ten, že sa číslovky *sto* a *tisíc* nahradia kvantitatívnymi podstatnými menami *stovka* a *tisíčka*. Konštrukcie potom majú znenie *násobte stovkou, násobte tisíčkou*. Tento druhý spôsob je však pre spisovný jazyk menej vhodný.

Podľa našich normatívnych príručiek sa vraj pre väčšiu zreteľnosť majú používať konštrukcie *násobiť piatimi stami, násobiť siedmimi tisícami*.¹⁸

Podľa našej mienky číslovky *päťsto, sedemtisíc* ako zloženiny tvoria nedeliteľné jednotky, ktorých charakter z gramatického hľadiska determinujú komponenty na druhom mieste, teda *sto* a *tisíc*. Pretože *sto* a *tisíc* sú nesklonné, aj zloženiny *päťsto* a *sedemtisíc* sú nesklonné. A ťažkosti vyplývajúce z ich spojenia s tvarmi slovesa *násobiť* sa odstránia tak, že pred číslovky *päťsto* a *sedem-*

¹⁴ S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turčiansky Svätý Martin 1919, tvrdil, že slovo *-krát* sa zdá viac české, ale že ho Slováci používali kedysi častejšie. Porov. aj články S. Czambela v *Slovenskej reči* 1, 1932/33, 34. – Porov. aj časopis *Slovenská reč* 7, 1938/39, 301. – Iba *-krát* sa vyskytuje v popularizačnej knihe o matematike od L. Corelusa (str. 38, 74, 77, 78, 83, 84 atď.).

¹⁵ *Morfológia slovenského jazyka*, 338.

¹⁶ E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 232.

¹⁷ E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 2. vyd., Martin 1955, 211.

¹⁸ *Pravidlá* z roku 1953, 88, ba i z roku 1962, 95.

tisíc dá sa substantívum *číslo*. Po substantíve *číslo* každá číslovka má podobu ako v absolútnom postavení. Tak vzniknú konštrukcie typu *násobte číslom päťsto*, *násobte číslom sedemtisíc*.¹⁹

Symbol :

7. Za slovným vyjadrením symbolu : v podobe *delené*²⁰ sa v počtových úkonoch vyskytuje inštrumentál čísloviek. Napr. *desať delené dvoma je päť*, *sto delené piatimi je dvadsať*. Aj za určitými tvarmi slovesa *násobiť* býva inštrumentál čísloviek. Napr. *číslo delte dvoma*, *sto delíme dvadsiatimi*.

Tvary inštrumentálu pri číslovkách sa používajú iba v skloňovateľných číslovkách. Miesto nesklonných čísloviek *dvadsaťjeden*, *tridsaťjeden* až *deväťdesiatjeden* sa v počtových úkonoch upotrebovávajú podoby, v ktorých jednotky stoja pred desiatkami, a to preto, že podoby typu *jedenadvadsať* sa môžu skloňovať. Napr. *delte jedenadvadsiatimi*, *delíme jedenatridsiatimi*, *delené jedena- deväťdesiatimi*.

V spojení s tvarmi slovesa *deliť* sa však pred nesklonné číslovky môže dať aj podstatné meno *číslo*. Potom sa číslovky typu *dvadsaťjeden* nemusia nahrádzať sklonnými číslovkovými zloženinami typu *jedenadvadsať* a majú takú podobu, aká býva pri nich v absolútnom postavení. Napr. *delte číslom dvadsaťjeden*, *delíme číslom tridsaťjeden*, *delené číslom deväťdesiatjeden*.

8. Podnes je zložitá situácia pri používaní nesklonných čísloviek *sto* a *tisíc* v počtových úkonoch.²¹ V slovenskom jazyku sa totiž raz odporúča konštrukcia *deliť stoma*, inokedy *deliť so sto*, *deliť s tisíc*, a niekedy aj *deliť stom*, *tisíc*.²²

Tažkostiam pri tvorení pádových tvarov čísloviek sa dá vyhnúť tak, že sa miesto nich používajú číselné podstatné mená *stovka* a *tisícka*. Prirodzenejší je však spôsob tvorenia, že sa pred číslovku *sto* a *tisíc* v počtových úkonoch dá substantívum *číslo*. Po podstatnom mene *číslo* majú, ako je známe, podobu takú, akú mávajú číslovky v absolútnom postavení, takže sú potom konštrukcie *delte číslom sto*, *delíme číslom tisíc*, *delené číslom sto* atď.

Použitím konštrukcie typu *deliť číslom sto* sa vyhneme aj neprirodzenému skloňovaniu zložených čísloviek typu *päťsto* a *päťtisíc*, ktoré sa podľa našich normatívnych prác pri delení majú skloňovať tak ako zložené číslovky typu *dvadsaťpäť*, teda *deliť piatimi stami*, *deliť piatimi tisícami*.²³

¹⁹ Nahrádzanie nesklonných čísloviek ich odvodeninami je menej vhodné ako opisom pomocou substantíva *číslo*. Ukazuje to porovnanie *násobte päťstovkou*, *násobte osemtisíc* s konštrukciou *násobte číslom päťsto*, *násobte číslom osemtisíc*.

²⁰ V bežnej praxi sa používalo donedávna aj znenie *deleno*. Ustálilo sa však *delené*. Porov. napr. populárnu príručku L. Corelusa, c. d., 21 alebo A. Dubec – S. Malina, *Prehľad matematiky z učiva 6.–9. ročníka základnej deväťročnej školy*, Bratislava 1965, 10. – J. Horecký v príručke *Kultúra slovenského slova*, Martin 1956, 68, uvádza ešte *deleno*: „Iba v 7. páde je dosť bežný tvar *stoma*, napr. vo vý- raze *tisíc delen* *stoma*“.

²¹ V tom, že sú zloženiny čísloviek *sto* a *tisíc* v absolútnom postavení nesklonné, zhodujú sa základné príručky slovenského jazyka: *Pravidlá* z roku 1953; *Slovenská gramatika*, 2. vyd., 1955 (a 4. vyd. 1963); E. Paulíny, *Krátká gramatika slovenská*, Bratislava 1960.

²² *Pravidlá slovenského pravopisu*, 1953, 88. – E. Paulíny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., 232. – M. Marsinová, *Násobiť (deliť) stom alebo tisíc*, Slovenská reč 19, 1954, 49–53.

²³ *Pravidlá* z roku 1962, 35, a E. Paulíny, *Krátká gramatika slovenská*, 92, odporúčajú konštrukciu *deliť piatimi stami*, *piatimi tisícami*.

Skloňovať zložené číslovky typu *päťsto* a *päťtisíc* je aj v nesúlade s tendenciami v našom jazyku. O gramatickom charaktere zloženého slova v našom jazyku rozhoduje vždy posledný komponent.²⁴ A tak, pretože *sto* a *tisíc* sú číslovky nesklonné, aj zložené číslovky typu *päťsto*, *päťtisíc* sú nesklonné. A najvýhodnejšie pre počtové úkony sú konštrukcie *deliť číslom päťsto*, *deliť číslom päťtisíc*.

9. V odbornom matematickom kontexte má úkon *štyri delené dvoma* je *dva* podobu *štyri celé delené dvoma celými sú dve celé*. Na pozadí tejto podoby vyjadrenie *štyri delené dvoma je dva* má hovorový charakter.

Najmä v slovných príkladoch sa číselné vzťahy vyjadrujú veľmi voľne. V slovných príkladoch sa preto miesto symbolu : (delené) používajú iné prostriedky na vyjadrenie výsledkov a postupov pri delení, na základe ktorých sa dochádza k výsledkom. Miesto označenia *výsledok* používajú názov *podiel* prípadne slovné spojenia *tretia čiastka*, *tretí diel*, *stá čiastka*, *tisíci diel* atď.

Zlomková čiara

10. Tzv. zlomková čiara je oveľa staršieho pôvodu ako znak delenia (:).²⁵ Zlomková čiara sa v matematickom texte číta *delené*.²⁶

Zlomok v podobe $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ sa v dennej praxi číta *polovica*, *tretina*, prípadne v počtových úkonoch bežne *jedna polovica*, *jedna tretina*. V odbornom matematickom kontexte sa zlomok $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ číta spravidla *jedna lomené dvoma*, *jedna lomené troma*.²⁷ Po slovesnom tvare *lomené* býva pri skloňovateľných číslovkách inštrumentálny tvar číslovky.

Ak sa však pri slovesnom tvare *lomené* pri čítaní zlomku vyskytuje nesklonná číslovka *dvadsaťjeden*, *tridsaťjeden* až *deväťdesiatjeden*, zlomok $\frac{1}{21}$, $\frac{1}{31}$

až $\frac{1}{91}$ sa číta v dennej praxi *jedenadvadsatina*, *jedenatridsatina* až *jedenadevädiesiatina*, bežne v počtových úkonoch *jedna jedenadvadsatina*, *jedna jedenatridsatina* až *jedna jedenadevädiesiatina*. Ak sa v matematickom úkone zlomková čiara číta pomocou slovesného tvaru *lomené*, čítaný zlomok má spravidla dvojakú podobu: alebo *jedna lomené jedenadvadsiatimi*, alebo *jedna lomené číslom dvadsaťjeden*.

Aj zlomok $\frac{1}{100}$ a $\frac{1}{1000}$ sa číta viacerými spôsobmi: v dennej praxi *stotina*,

²⁴ Porov. kapitolu o slovách zložených s číslovkami v tejto práci.

²⁵ K tomu porov. napr. L. Corelus, c. d., 118.

²⁶ Prekladateľ Corelusovho diela na str. 118 uvádza, že zlomková čiara sa číta ako *lomeno*. – V matematických textoch by sa dnes malo ustáliť čítanie *lomené* analogicky podľa *delené*. V učebniciach pre ZDŠ niet poučení, ako sa má zlomok čítať. Ani príručka A. Dubec – Š. Malina, *Prehľad matematiky z učiva 6.–9. ročníka ZDŠ*, poučky o čítaní zlomkov nemá.

²⁷ V matematickom jazyku sa môžu uvedené zlomky čítať takto: *jedna celá lomené dvoma celými*, *jedna celá lomené troma celými*, *plus jedna celá lomené plus troma celými*.

tisícina, bežne v počtových úkonoch *jedna stotina*, *jedna tisícina* a v odbornom kontexte *jedna lomené číslom sto*, *jedna lomené číslom tisíc*.²⁸

11. V slovných úlohách sa miesto zlomkových výrazov používajú číselné podstatné mená *polovica*, *tretina*, *pätina*, *stotina*, *tisícina*, prípadne rozličné slovné spojenia, ktoré vyjadrujú časť z celku, napr. *druhá čiastka*, *stá čiastka*, *druhý diel*, *stý diel* atď.

Pomer :

12. V tzv. pomere dvoch porovnávaných veličín symbol : sa číta ako predložka *ku*. Číslovka po predložke máva tvar datívu, ak sa – pravda – skloňuje.

Pomer veličín sa vyskytuje hlavne v úmere. Úmeru tvoria dva pomery, ktoré sa znakom rovnosti spájajú do rovnosti. Napr. $27 : 9 = 6 : 2$. Táto úmera sa slovné vyjadruje *dvadsaťsedem má sa ku deviatim, ako sa má šesť ku dvom*.²⁹

Ak je však v pomere po predložke *ku* nesklonná číslovka, nie je nevyhnutný datívny tvar: v tomto prípade býva nominatívna forma ako v absolútnom postavení. Napr. pomer $1 : 500$ sa číta *jedna ku päťsto*.

13. Pri vyjadrovaní pomeru sa v športovom jazyku predložka *ku* vynecháva, takže pomer gólov alebo bodov $1 : 2$, $2 : 3$, $7 : 5$ atď. sa slovné vyjadruje *jedna dva*, *dva tri*, *sedem päť* atď. V tomto prípade číslovky vyjadrujúce pomer majú nekongruentnú podobu čísloviek v absolútnom postavení.

Pravda, vo vete typu *Zápas sa skončil jedna dva* sa v starostlivej reči môže na označenie pomeru použiť aj predložka *ku*, takže veta znie: *Zápas sa skončil jedna ku dvom*.³⁰

14. Úvahy o vzťahu spájacích symbolov k číslovkám pri čítaní počtových úkonov možno uzavrieť takto:

1. V spojení so slovným vyjadrením symbolu k číslovkám $+$ (*plus*, *a*), pre násobenie $\times$ (*krát*) bývajú číslovky v nekongruentnej podobe.

2. V nekongruentnej forme sú číslovky aj v spojení so slovným vyjadrením symbolu pre odčítanie v podobe *minus*. Ak sa však v počtovom úkone miesto vyjadrenia *minus* používa predložka *bez*, po predložke *bez* sklonné číslovky majú tvar genitívu. Ak je v počtovom úkone po predložke *bez* nesklonná číslovka, sú takéto možnosti:

a) ak má nesklonná číslovka skloňovateľný variant, použije sa jej sklonný variant;

b) ak nesklonná číslovka nemá skloňovateľný variant, dá sa pred nesklonnú číslovku podstatné meno *číslo* a číslovka má po ňom takú nekongruentnú formu, aká sa vyskytuje pri číslovke v absolútnom postavení.

3. Po tvaroch slovíet *násobiť*, *deliť*, *krátiť*, *rozširovať* sa v počtových úko-

²⁸ Zlomky $\frac{1}{100}$, $\frac{1}{1000}$ možno čítať aj *jedna celá lomená číslom sto* a v iných obmenách.

²⁹ Príklad je z knihy L. Corelusa *Od násobilky po integrál*, 127.

³⁰ Reportéri a hlásatelia niekedy nesprávne čítajú výsledky: „jeden dva“, „jedna dva“, „dve tri“ atď. V absolútnom postavení majú číslovky podobu *jedna*, *dva*, a nie „jeden, dve“ atď.

noch ustaľuje pri sklonných číslovkách používanie prostých inštrumentálnych tvarov. Pri nesklonných číslovkách po uvedených tvaroch slovíes býva situácia takáto:

a) ak má nesklonná číslovka skloňovateľný variant, použije sa jej sklonný variant,

b) ak nesklonná číslovka nemá skloňovateľný variant, použije sa pred nesklonnou číslovkou podstatné meno *číslo* a číslovka nadobúda po ňom nekongruentnú formu, aká je pri číslovkách v absolútnom postavení.

4. Po predložke *ku* pri vyjadrovaní pomeru v sklonných číslovkách býva datívna forma. Nesklonné číslovky majú po predložke *ku* nekongruentné tvary čísloviek z absolútneho postavenia, takže nie je tu tendencia nahrádzať nesklonné číslovky ich sklonnými variantmi a ani dávať pred nesklonné číslovky podstatné meno *číslo*, po ktorom by číslovky mali nekongruentné formy z absolútneho postavenia.

5. Ak sa číslovky dostávajú do pozícií, ktoré nie sú typické pre základné schémy elementárnych počtových úkonov, je tendencia nahrádzať číslovky číselnými podstatnými menami. Nahrádzanie čísloviek v základných schémach elementárnych počtových úkonov sa pokladá za nekorektné.

Ladislav Dvonč

K VÝVINU VKLADNÝCH HLÁSOK V GEN. PL. FEMINÍN A NEUTIER V SPISOVNEJ SLOVENČINE

V štúdií o forme gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine sme ukázali, podľa akých pravidiel sa používajú v tomto páde v spisovnej slovenčine jednotlivé vkladné hlásky.¹ Zachytili sme tu, pravda, stav podľa kodifikácie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1940 (platnej v čase vyjdenia tejto štúdie). Poučky o používaní vkladných hlások *ie, o, e, á, ô* sme doplnili konštatovaním, že pri najnovšom vývine možno pozorovať postupné nahrádzanie vkladných samohlások *e* a *o* vkladnou dvojhláskou *ie* (vkladné *á* a *ô* sa udržiavajú v jednotlivých prípadoch, ktoré možno

³¹ V slovných príkladoch sa číselný vzťah vyjadruje voľnejšie, takže sa pripúšťa formulácia: *Koľkokrát sa nachádza dvadsaťpäť v stovke?* A odpoveď: *Dvadsaťpäť v stovke je štyrikrát.* — Variant *Dvadsaťpäť v stovke je štyrikrát* je z *Morfológie slovenského jazyka*, 327. — Ostatné obmeny odpovedí uvádzané v tejto práci nie sú korektné: *Dvadsaťpäť v ste je štyrikrát* (úzus), *Dvadsaťpäť v sto je štyrikrát.* — Zabúda sa tu na možnosť otázky a odpovede: *Koľkokrát sa nachádza dvadsaťpäť v čísle sto? Dvadsaťpäť v čísle sto sa nachádza štyrikrát.*

¹ L. Dvonč, *Forma gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine*, Slovo a tvar 4, 1950, 96–124.

presne vypočítať). Zároveň sme navrhovali, aby sa vkladné *ie* namiesto vkladného *e* zaviedlo predbežne pri slovách, v ktorých druhý konsonant je sonórny alebo ide o konsonant *v*, napr. *pásiem*, *čísel*, *žriediel*, *poverenictiev*, *výhier*, *žiabier*, *výziev*. Tento návrh sa uplatnil v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953, ktoré pripustili podoby *výhier*, *výziev*, *čísel*, *pásiem* atď. popri tvaroch s vkladným *e* (*výher*, *výzev*, *čísel*, *písem* atď.) a zaviedli vkladné *ie* v gen. pl. podstatných mien stredného rodu na *-stvo* a *-ctvo*, napr. *poverenictiev*, *krajčírstiev*, *hospodárstiev* atď. (v tomto prípade len tvary s vkladnou dvojhláskou *ie*). Naše pozorovania o tvorení gen. pl. feminín a neutier sme uzavreli vyslovením mienky, že vývin speje k podstatnému zjednodušeniu otázky vkladných hlások v tomto páde, totiž uberať sa k tomu, aby v gen. pl. bola v absolútnej väčšine prípadov vkladná dvojhláska *ie*.

V súčasnom vývinovom štádiu je v spisovnom jazyku celkom evidentný ústup vkladného *e* (okrem prípadov, kde vkladné *e* je po spoluhláske *j*, ak druhá spoluhláska príslušného konsonantického spojenia, do ktorého sa vkladá vkladná hláska, je sonóra, napr. *vojna* — *vojen*). Tak vkladné *e*, ako sme už uviedli, sa zmenilo na *ie* pri slovách na *-stvo*, *-ctvo*. Ďalej výskyt vkladného *e* je obmedzený pripustením vkladného *ie* v tvaroch typu *výhier*, *výziev*, *žiabier*, *čísel*, *súkien*, *vápíen*, *pásiem*, *pásiem* a pod. (popri *výher*, *výzev* atď.). Tvary s vkladným *ie* treba pokladať za „plnoprávne spisovné, nie iba dočasné trpené“, ako to zdôrazňuje V. Uhlár.² Vkladné *ie* namiesto vkladného *e* sa uplatňuje v tvare gen. pl. vlastného mena *Mlynárce*: *Mlynárie*.³

Po ústupe vkladného *e* ostáva síce okrem vkladného *ie* a jeho variantu *e* (po spoluhláske *j*, ak druhá spoluhláska je sonórna) aj vkladná hláska *o*, ale aj tá sa čoraz častejšie nahrádza — a to veľmi často aj vo vedome kultivovaných jazykových prejavoch — vkladnou hláskou *ie*. Už v citovanej štúdiu o gen. pl. feminín a neutier sme uvádzali príklady na používanie takýchto tvarov s vkladným *ie*, napr. *junáčka* — *junáčiek*, *benediktinka* — *benediktíniek*, *úradníčka* — *úradníčiek* atď. Mohli by sme prinášať ďalšie a ďalšie doklady tohto druhu.⁴ S tvarmi s vkladnou dvojhláskou *ie* po predchádzajúcej dĺžke sa stretávame takmer denne na stránkach našich denníkov a týždenníkov, ale aj inej periodickej tlače, ba aj v najrozmanitejších publikáciách. Ich hojný výskyt nasvedčuje tomu, že vo vedomí nositeľov nášho súčasného spisovného jazyka, ktorí používajú písané a tlačené slovo, sa takéto tvary stávajú bežnými spisovnými jazykovými pro-

² V. Uhlár, *O niektorých dvojtvaroch v praxi*, SR 27, 1962, 176. Autor sa tu stavia proti potláčaniu tvarov s vkladnou dvojhláskou *ie* typu *vlákien*, *čísel*, *krídiel*, *výhier* a pod. v praxi niektorých slovenských vydavateľstiev.

³ L. Dvonč, *K jednému prípadu porušovania rytmického zákona*, SR 28, 1963, 224–230. — *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 106.

⁴ Spomína ich aj V. Uhlár, c. m., 175.

striedkami. Vkladné *o* teda tiež ustupuje v prospech vkladného *ie*, aj keď pomalšie ako vkladné *e*.

Možno sa pýtať, prečo je vývin pri vkladnom *e* rýchlejší ako pri vkladnom *o*. V. Uhlár myslí, že „neobvyklosť vkladného *e* proti zvyčajnému vkladnému *o* v ostatných prípadoch uviedla do pohybu vkladnú samohlásku v uvedených prípadoch a napokon privodila prenikanie tvarov s vkladným *ie*, keď vkladné *e* sa pocítovalo ako istá výnimka a vkladné *o* v týchto polohách sa neuplatnilo“.⁵ Myslíme, že tu skôr išlo o to, že tvary s vkladným *e* sú veľmi blízke tvarom s vkladným *ie*, resp. samohláskou *e* je veľmi blízka dvojhláskou *ie* ako spojeniu vokálu *i* a vokálu *e* v rámci jednej slabiky. Naproti tomu samohláskou *o* je vzdialenejšia dvojhláskou *ie*. Zámena vkladného *o* vkladným *ie* predstavuje podstatnejšiu zmenu ako zámena vkladného *e* vkladným *ie*. Preto je aj postup zmeny tvarov s vkladným *o* na tvary s vkladným *ie* pomalší, ako je postup nahrádzania tvarov s vkladným *e* tvarmi s vkladným *ie*.

Stručne možno konštatovať, že v spisovnej slovenčine v podstate ide o vývin, ktorý vedie k existencii jednej vkladnej hlásky ako základnej, kým ostatné vkladné hlásky sa uplatňujú len vo výnimočných prípadoch (napr. vkladné *e* v prípade *vojna* – *vojen*, keďže po spoluhláske *j* nikdy nebyva v spisovnej slovenčine dvojhláskou *ie*, ale krátke *e*,⁶ vkladné *á* alebo *ô* v osobitných prípadoch, ktoré možno pokladať za akési „vybrané“ slová). Takáto situácia pri vkladných hláskach v gen. pl. feminín a neutier nie je však v slovenčine len v spisovnom jazyku, ale uplatňuje sa v zásade aj v nárečiach.

Otázkou vkladných hlások v gen. pl. feminín a neutier v slovenských nárečiach zaoberal sa naposledy A. Habovštiak.⁷ Autor zisťuje, že v západoslovenských nárečiach je z tohto hľadiska najjednoduchší stav: sú tu tvary s vkladným *e* alebo s vkladným *é*, pričom tieto znenia možno na území západoslovenských nárečí presne vymedziť na isté súvislé nárečové oblasti. Komplikovanejšia situácia je na strednom Slovensku. Podľa autora však vo všetkých prípadoch možno zistiť, ktorý z tvarov je pre skúmanú

⁵ V. Uhlár, c. m., 175.

⁶ Pravidlá slovenského pravopisu, 8. vyd., Bratislava 1967, 20. Ako vidieť, v štruktúre spisovnej slovenčiny dvojhláskou *ie* a samohláskou *e* sú úzko spojené s uplatňovaním pravidla, že po spoluhláske *j* sa namiesto dvojhlásky *ie* používa vokál *e*. Takto sa začínajú javiť *ie* a *e* aj pri tvorení gen. pl. feminín a neutier: bežne býva *ie*, po spoluhláske *j* je namiesto *ie* *e*, napr. *vojna* – *vojen*. Preto sa niekedy stretávame aj s tvarmi typu *kovbojka* – *kovbojek*, *šeststotrojka* – *šeststotrojek* namiesto *kovbojka* – *kovbojok*, *šeststotrojka* – *šeststotrojok* (stretávame sa s nimi niekedy napr. aj na stránkach Kultúrneho života alebo iných kultúrnych časopisov). Pocítujú sa ako výrazne nespisovné. Ukazujú však na hodnotenie vkladného *ie* ako základnej vkladnej hlásky, vkladného *e* ako variantu *ie* po spoluhláske *j* (len po tejto spoluhláske).

⁷ A. Habovštiak, *K diferenciacii vkladných samohlások v gen. pl. fem. a neut. v slovenských nárečiach*, Jazykovedné štúdie IX. Dejiny a dialektológia, Bratislava 1966, 5–17.

oblasť najcharakteristickejšia. Tak pre dolnú Oravu, Liptov, Turiec a niektoré obce v severnej časti ostatných stredoslovenských nárečí sú typické tvary typu *stovák, karát, jadár* (t. j. tvary s vkladným *á*), kým pre južnú časť stredoslovenských nárečí tvary typu *stovuok, karuot*, t. j. tvary s vkladným *uo*. Na východnom Slovensku sú síce najčastejšie tvary s príponami *-och, -ov* (resp. *-oh, -of*), ale sú tu aj tvary s vkladnými hláskami, a to alebo s vkladným *o* (na súvislej oblasti najvýchodnejšej časti východného Slovenska, najmä však vo väčšine Zemplína a v Užskej stolici) alebo tvary s vkladným *e* (na území Bardejovského okresu a v niekoľkých obciach na juhu, bezprostredne súvisiacich s týmto okresom). Vcelku sa ukazuje, že v slovenských nárečiach sa na jednotlivých oblastiach používa v gen. pl. feminín a neutier jedna vkladná hláska (napr. *e, é, o, á, uo*), alebo aspoň v tých oblastiach, kde sú viaceré vkladné hlásky, sa celkom zreteľne niektorá z nich prejavuje ako základná, dominujúca a či „vedúca“ vkladná hláska, kým ostatné majú vedľajšie, podradné postavenie.

V tejto súvislosti je dôležité pripomenúť si známu skutočnosť, že v niektorých slovenských nárečiach sa uplatňuje jedna podoba gen. pl. feminín a neutier s pádovou príponou *-í* alebo s pádovou príponou *-ov* (prenesenou od mužských podstatných mien), *-och* (vykladá sa ako hláskoslovná zmena *ov > och* alebo tvaroslovné vyrovnávanie), *-ách* alebo *-of* (ktorá vznikla zmenou koncového *ch* na *f*).⁸

Ak v našich nárečiach je v zásade taký stav, že vždy na istom území prevažuje alebo sa výhradne uplatňuje jedna vkladná hláska, resp. širšie jedna forma gen. pl. feminín a neutier (berúc do úvahy aj uvedené tvary gen. pl. s pádovými príponami *-í, -ov, -och, -ách* alebo *-of*), potom nás neprekvapuje konštatácia, že v spisovnom jazyku sa uplatňuje snaha po zjednodušení pomerov pri tvorení gen. pl. feminín a neutier s vkladnými hláskami. Čo aj uznávame tézu o samostatnosti štruktúry spisovného jazyka, jednako nemôžeme poprieť jeho spojitosti s jednotlivými nárečiami. Používatelia nárečí nemusia v zásade prenášať do spisovného jazyka nejaké konkrétne formy s istými vkladnými hláskami, ale môžu ovplyvňovať stav pri vkladných hláskach v gen. pl. v tom zmysle, že podvedome uplatňujú v spisovnom jazyku „princíp jednej vkladnej hlásky“ namiesto viacerých vkladných hlások. Za súčasného stavu s celkovým oslabením rytmického zákona v spisovnej slovenčine sa dôslednejšie uplatňujú a rozširujú tvary s vkladným *ie* na úkor tvarov s vkladnými hláskami *o* a *e* (resp. aj *á* a *ó*, pokiaľ nie sú petrifikované v jednotlivých izolovaných prípadoch). V niektorých konkrétnych prípadoch sa takéto tvary s vkladným *ie* výhradne používajú aj po predchádzajúcej dĺžke (*poverenictiev, Mlynárie*).

⁸ Pozri J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II. Tvaroslovie*, Bratislava 1958, 124, 157–158 alebo v cit. štúdií A. Habovštiaka.

Pohľad na situáciu v tvare gen. pl. feminín a neutier v spisovnom jazyku a v jednotlivých slovenských nárečiach ukazuje, že je správne, ak sa v súčasnej kodifikácii uznávajú za správne tvary s vkladným *ie* v prípadoch *čísiel*, *výhier* a pod. (popri *čísel*, *výher* atď.). Pri dôslednejšom uplatnení perspektívneho hľadiska mali by sa dokonca uzákoniť iba tvary s vkladným *ie*, čo svojho času požadoval aj J. Horecký v diskusii o návrhu Pravidiel, ktoré v podstate platia dodnes.⁹ Podľa Horeckého oprávňuje nás na to expanzívnosť tvarov s *ie* ako typických pre slovenský genitív (ženských a stredných podstatných mien). Plnú oprávnenosť takýchto tvarov uznávajú aj iní slovenskí jazykovedci, napr. aj V. Uhlár, ktorý v prípade dvojtvarov alebo kolísaní v norme spisovného jazyka zaujíma obvykle rezervované alebo odmietavé stanovisko voči novotvarom. Hlasy proti týmto tvarom, ako sa s nimi niekedy aj dnes stretávame,¹⁰ nepokladáme preto za opodstatnené.

Josef Hrbáček

O NĚKOLIKANÁSOBNOSTI PŘÍSUDKU

V Slovenské reči uverejnil na toto téma zaujímavý príspevok J. Mlacek.¹ Došiel k záveru, že niekoľikanásobný prísudek (ani niekoľikanásobný vetný základ v jednočlenné vete) neexistuje, pretože každé prísudkové sloveso je organizujúcim prvkom vety, „každý prísudok signalizuje novú dvojčlennú vetu“ (str. 76). K tomuto názoru vede Mlacka poznatek, že predikace není jen syntagmatický vztah mezi podmětem a predikátem (vztah svou povahou vlastně determinací), nýbrž že jde především o aktualizací vztah, vztah dané výpovědi k mimojazykové skutečnosti. Přitom podle Mlackova názoru „každé opětovné vztiahnutie jazykovej výpovednej jednotky k mimojazykovej skutočnosti utvára nové gramatické jadro vety, a teda i novú vetu. Nemožno tu hovoriť ani pri významovej blízkosti slovíes o jednej aktualizácii...“ (str. 76). Mlackův príspevok je tedy vlastně

⁹ J. Horecký, *Poznámky k návrhu Pravidiel*, SR 18, 1952/53, 174.

¹⁰ Pozri napr. *Zhrnutie diskusie o úprave pravopisu*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 12, 1965/66, 327 (redakčný článok na záver diskusie o úprave slovenského pravopisu, ktorá prebiehala v r. 1965–1966 na stránkach časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole).

¹ J. Mlacek, *O viacnásobnosti prísudku a vetného základu*, SR 32, 1967, 74–78.

teoretickým zdůvodněním starého již názoru, že v jazykovém projevu je tolik vět, kolik je tam určitých tvarů slovesných.²

Tento názor nepřipouští zavedení pojmu několikanásobného přísudku do mluvnice. Tento pojem je však podle našeho názoru potřebný. Nedbali bychom jazykové reality, kdybychom považovali třeba i případy pouhého expresivního násobení jedné představy nebo pojmu za řadu souřadně spojených vět: *Vincek zapomněl míchat, či co, zkrátka ty letkvary se mu v kotli přismahly, připálily, připekly, přiškvařily nebo nějak přičmoudly . . .* (K. Čapek). V souřadném spojení vět každá věta může být samostatně rozvíjena vedlejšími větami. V případech expresivního násobení téhož pojmu by však samostatné rozvíjení jednotlivých přísudků bylo krajně nepravděpodobné (mohlo by se snad vyskytnout při nutnosti několikeré paralelní determinace pojmu vyjádřeného slovesy). J. Mlacek několikanásobnost přísudku zamíta, protože poněkud jednostranně zdůrazňuje aktualizací funkci přísudku ve větě a nebere přitom v úvahu vztah přísudku k podmětu ani vztah jednotlivých přísudků k sobě navzájem. Lze však pochybovat o tom, že každý určitý tvar slovesa znamená samostatnou aktualizaci, a tedy samostatnou větu. Kdyby každý slovesný přísudek vyjadřoval nový samostatný aktualizací vztah, musela by existovat mezi přísudky vždy potenciální odlišnost v aktualizacích kategoriích slovesa, t. j. hlavně v modalitě, popř. i v čase. Avšak v aktualizacích kategoriích se mohou lišit – v jistých mezích – jen slovesné přísudky nesynonymní, jež mohou být různě determinovány, a tedy i samostatně mluvnicky rozvíjeny, kdežto přísudky synonymní, které vyjadřují pouze expresivní násobenost jednoho pojmového obsahu, se odlišovat v aktualizacích významech nemohou. Můžeme např. říci *Toník se mračil, ale musel mlčet*; *Žák sedí a snad píše; sedí, ale nic nenapsal* apod. Naproti tomu ve větách typu *Všecko řinčí a drnčí*; *Ulicí vítr skučí a fičí* apod. si lze sotva představit, že by se přísudková slovesa mohla od sebe odlišovat nějakou aktualizací kategorií, např. modalitou (ať vztahovou nebo pravdivostní). Domníváme se, že důkazem samostatnosti aktualizací vztahu a jeho odlišnosti od jiného aktualizací vztahu je potenciální odlišnost v aktualizacích kategoriích spojených sloves. Kde není možnost aktualizací vztahu, nejde o aktualizace různé, nýbrž o aktualizaci jednu, která je mluvnicky vyjádřena několikanásobným predikátem.

Uvedené rozdíly ve vzájemném vztahu sloves synonymních a významově blízkých (nebo naopak významově různých) lze prokázat také na

² Už staří indiští gramatikové, jak upozorňuje K. Brugmann (*Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen*, Berlin, Leipzig 1925, 131–132), považovali každé nové verbum finitum za novou větu. V české mluvnici toto stanovisko zastával F. Trávníček; viz jeho *Mluvnici spisovné češtiny II*, Praha 1951, 801.

základě jejich změny ve vedlejší věty. Dvě věty souřadně spojené lze zapojit do podřadného souvětí tak, aby tvořili vedlejší větu několikanásobnou. Ve vedlejší několikanásobné větě se u druhé a dalších větných složek vždy může opakovat podřadící spojovací výraz. Tato možnost je důkazem několikanásobnosti vedlejší věty, např. souřadné spojení dvou slovesných přísudků *přišel a sedl si* můžeme zapojit do podřadného souvětí *Vyprávěl mi, že přišel a sedl si*, které však může mít, protože obsahuje několikanásobnou vedlejší větu, také podobu *Vyprávěl mi, že přišel a že si sedl*. Dvě samostatné predikace (aktualizace) zůstávají samostatnými predikacemi i v rámci souvětí podřadného. Naopak: jedna predikace (aktualizace) rozložená (několikanásobná) zůstane jednou rozloženou predikací i v podřadném souvětí, což se projevuje tím, že spojení sloves nelze změnit v dvě větné složky několikanásobné vedlejší věty. Formálním důsledkem toho je nemožnost opakovat prostředek závislosti u druhého, popř. dalších sloves: *Všechno svítilo a zářilo* → *Vyprávěl mi, že všechno svítilo a zářilo*. U druhého slovesa nelze opakovat podřadící spojku: **Vyprávěl mi, že všechno svítilo a že zářilo*. Opakováním spojky se od sebe obě (všechny) predikace v několikanásobné vedlejší větě oddělují, a proto tam, kde jde o jednu predikaci několikanásobnou, nelze tohoto způsobu vyjádření použít.

Rozdíly mezi spojením přísudků synonymních nebo významově blízkých a přísudků významově vzdálených se projevují při rozvíjení dvou (nebo více) přísudků jedním předmětem. U samostatných přísudků významově od sebe dobře odlišených je vhodné předmět u druhého (dalšího) slovesa opakovat v zájmené podobě: *Karel přečetl knihu a vrátil ji*. Nevhodné je klást v takových případech předmět za oba přísudky: *Karel přečetl a vrátil knihu*.³ Čím jsou slovesa společným předmětem rozvíjená významově vzdálenější nebo čím je zřetelnější časová následnost slovesných dějů, tím více zesiluje potřeba opakovat předmět v zájmené podobě. Jsou-li však přísudková slovesa synonymní, významově blízká (nebo i protikladná), zájmenný předmět by byl nadbytečný a postavení společného předmětu v postpozici je zcela normální: *Člověk, který se vyspal, oceňuje a radí skutečnosti přesněji* (I. Olbracht); *Místo toho svíjel a rozvíjel neklidnými prsty cíp šátku* (M. Pujmanová); *Našel a sebral prý vše sám na hoře Kozákově* (J. Neruda).

Dvojí typ spojení slovesných přísudků má – jak jsme ukázali – své jazykové příznaky, a existuje tedy jako syntaktický fakt, i když základ těchto rozdílů spočívá v sémantice spojených sloves. Soudíme, že pojem několikanásobného přísudku je reálný.

Je třeba zaujmout též stanovisko k opačnému postupu, který naopak

³ Srov. F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 204.

nadměrně rozšiřuje pojem několikanásobnosti přísudku. Za několikanásobné se někdy považují všechny přísudky mající podmět.⁴ Toto hledisko jednostranně zobecňuje jen jednu ze dvou základních funkcí přísudku v dvoučlenné větě, totiž závislost přísudku na podmětu. Nepřihlíží k tomu, že přísudek je konstitutivním prvkem věty. Posuzuje přísudek jako jiné závislé členy. Takové řešení není podle našeho názoru přijatelné z toho důvodu, že by i delší úsek promluvy, popř. i celá, třeba značně dlouhá promluva, v níž mají věty stejný podmět, musela být interpretována jako jedna věta s několikanásobným přísudkem. Syntaktická struktura věty nemůže být omezována hranicemi výpovědi vymezenými koncovými pauzami. Vždyť i u jiných syntaktických jevů, jako jsou samostatně stojící nebo dodatečně připojené větné členy po ukončené pauze, uznáváme, že struktura věty překračuje hranice základní výpovědi. U několikanásobného přísudku by ovšem bylo toto překročení často tak značné, že věta s několikanásobným přísudkem by splynula s celou promluvou.

Nadměrné rozšiřování pojmu několikanásobnosti přísudku by mělo vliv i na základní třídění souvětí na souřadná a podřadná. Souvětí obsahující souřadné spojení slovesných přísudků samostatně rozvitých vedlejšími větami, považované dnes běžně za souřadné souvětí, by muselo být označeno za podřadné, jestliže souřadně spojené přísudky mají stejný podmět. Takové souvětí by totiž obsahovalo pouze jednu větu hlavní (s několikanásobným přísudkem): *Když se o tom paní kněžna dověděla, přijela tam a byla by si mne s sebou vzala, kdyby mne Giovanna nebyla milovala jako matka* (B. Němcová).

Domníváme se tedy, že není vhodné ani rušení pojmu několikanásobný přísudek, ani nadměrné rozšiřování tohoto pojmu. Jazykové realitě vyhovuje podle našeho názoru stanovisko, vyslovené již A. M. Peškovským,⁵ uznávající, že při spojení dvou a více sloves může jít někdy o „plnou rozčleněnost“ (souřadné souvětí), jindy o „plnou komplexnost“ (několikanásobný přísudek), ale že přechod od plné komplexnosti k plné rozčleněnosti je ovšem postupný, bez ostré hranice. V slovenské lingvistice v tomto smyslu řešil otázku několikanásobnosti přísudku J. Ružička,⁶ i když rozlišovací kritéria uváděl převážně jen v základní rovině sémantické.⁷

⁴ Toto hledisko uplatňuje převažná většina ruských skladeb, viz např. *Grammatika ruského jazyka II, 1. Sintaksis*, Moskva 1954, 607; u nás (jak upozorňuje J. Mlaček) E. Pauliny, *Krátká gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 136–137.

⁵ A. M. Peškovskij, *Ruskij sintaksis v naučnom osveščeníi*, 7. vyd., Moskva 1956, 476–477.

⁶ J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*, JŠ I, 1956, 154.

⁷ Některé důležité připomínky Mlačkovi k naší problematice v tomto diskusním příspěvku vědomě pomíjíme, neboť nám jde jen o zásadní otázku existence několikanásobného přísudku.

ZPRÁVY A POSUDKY

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

1. Jazykovedný ústav vznikol ako jeden z prvých vedeckých ústavov Slovenskej akadémie vied a umení začiatkom roku 1943 s úlohou skúmať spisovný jazyk, nárečia a fonetiku. V rámci Slovenskej akadémie vied bolo toto pracovisko v roku 1951 premenované na Ústav slovenského jazyka. Od 1. 1. 1967 má názov Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra a má rozšírenú úlohu skúmať všetky oblasti slovenského jazyka i problematiku všeobecnej jazykovedy.

JÚ má ku dňu 1. 1. 1968 spolu 44 pracovníkov, a to 22 vedeckých (z toho 3 doktorov vied, 16 kandidátov vied a 3 vedeckých asistentov), 11 odborných s vysokoškolským vzdelaním, 8 odborných so stredoškolským vzdelaním a 3 aspirantov. V JÚ majú siedmi interní pracovníci vedecko-pedagogický titul profesora alebo docenta (Ľ. Novák, E. Jóna, J. Štolc, J. Ružička, V. Blánár, F. Buffa, F. Miko).

Riaditeľom ústavu je od 1. 11. 1965 PhDr. Jozef Ružička, DrSc., zástupcom riaditeľa PhDr. Ján Horecký, DrSc., a vedeckým tajomníkom PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.

Výskumný úsek sa v JÚ člení na štyri oddelenia: oddelenie spisovného jazyka (vedúci PhDr. Gejza Horák, CSc.), oddelenie dejín slovenčiny (vedúci PhDr. Izidor Kotulič, CSc.), dialektologické oddelenie (vedúci PhDr. Ferdinand Buffa, CSc.) a oddelenie matematickej jazykovedy (vedúci PhDr. Ján Horecký, DrSc.).

Ústav má sídlo v Bratislave; je umiestnený spoločne s inými pracoviskami SAV v budove na Klemensovej ulici 27; okrem toho má 2 miestnosti na Mlynských nivách 37 pre časť dialektologického oddelenia. Dvaja pracovníci (F. Miko, J. Liška) trvale pracujú na detašovanom pracovisku SAV v Košiciach. Pridelené priestory však nevyhovujú. Zlé umiestnenie JÚ je veľkou prekážkou zdravého rozvoja ústavu i riadneho chodu práce.

2. 1. Výskumné úlohy JÚ sú veľké a dôležité pre celú národnú kultúru. JÚ sa zúčastňuje na celoštátnom výskumnom pláne (hlavná úloha X – 19 – 2 Výskum štruktúry a vývoja slovenského jazyka, a hlavná úloha X – 19 – 3 Výskum vzájomného pomeru medzi českým a slovenským jazykom a ich vzťah k iným slovanským jazykom) a okrem toho má niekoľko dôležitých ústavných úloh. Celá výskumná práca JÚ je koordinovaná s prácou ostatných jazykovedných pracovísk, a to hlavne s výskumnou prácou vysokých škôl v oblasti slovistiky (najmä výskum vývinu a dejín jazyka) a s prácou ÚJČ ČSAV v oblasti celoštátneho a celoslovenského výskumu (najmä práce na Slovanskom jazykovom atlase). Najviac pozornosti sa v JÚ venuje výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúre, potom výskumu slovenských nárečí a dialektológii vôbec, vývinu slovenčiny, no nezabúda sa ani na všeobecnejšie otázky, napr. metodologické.

2.2. V oddelení spisovného jazyka sa skúmajú predovšetkým všetky roviny systému spisovnej slovenčiny. Jednotlivé otázky však nie sú rovnako rozpracované. Čiastkové úlohy majú na starosti jednotlivé pracovné skupiny. Zdôrazňuje sa kolektívny výskum. Skupina pre výskum zvukovej stránky jazyka má za úlohu zisťovať základné fonetické údaje o zvukovej stránke slovenčiny, pripravuje sústavný opis tejto stránky a skúma fonológiu slovenčiny. Tento výskum málo pokročil najmä pre nedostatok fonetického vybavenia ústavu. Tu je pričlenená aj Ortoepická komisia (predseda Viliam Záborský). V istom úseku pomáha aj Pravopisná komisia (predseda Jozef Ružička).

V pracovnej skupine pre gramatiku sa po výskume morfológie (jeho výsledky sú okrem monografických prác zhrnuté v *Morfológii slovenského jazyka* 1966) venuje pozornosť najmä syntaktickej problematike: publikovalo sa veľa prípravných štúdií, dokončievajú sa tri syntaktické monografie a pripravuje sa súborný zväzok o slovenskej syntaxi. Tu sa overujú aj nové metódy syntaktického výskumu. Úroveň dokončených prác znesie medzinárodné meradlo, ako sa to ukázalo napr. aj na zasadaniach Medzinárodnej komisie pre gramatický výskum slovanských jazykov.

V pracovnej skupine pre lexikografiu sa spracovala slovná zásoba súčasnej slovenčiny v *Slovníku slovenského jazyka* (zv. I–VI, 1959–1968). Teraz sa práce sústreďujú na prípravu Krátkeho normatívneho slovníka a Diferenciálneho česko-slovenského slovníka. Okrem toho sa tu spracúvajú niektoré základné lexikografické problémy vo vzťahu k slovenčine. Veľa pozornosti sa venuje tvoreniu slov. Okrem špeciálnych štúdií máme prehľadnú prácu J. Horeckého o *Slovotvorná sústava slovenčiny*, 1959 (problematika podstatných mien, prídavných mien a slovíes); ďalší výskum sa robí monograficky najmä vzhľadom na potreby odborných terminológií.

Dost pozornosti sa venuje aj štylistickým otázkam: hodnoteniu jednotlivých javov v slovníku, morfológii i syntaxi, ďalej rozboru diel jednotlivých autorov. Okrem monografií vydali sa dva zborníky o súčasnej próze. Tento výskum je dôležitý aj pre susedné vedné odbory; preto sa robí často v spolupráci s literárnymi vedcami.

V oddelení spisovného jazyka ďalej pracuje skupina pre jazykovú kultúru. Skúmajú sa tu teoretické otázky jazykovej kultúry (porov. *Tézy o slovenčine*, ďalej zborník z konferencie o jazykovej kultúre – *Kultúra spisovnej slovenčiny*, 1968) a riešia sa praktické otázky (odpovede na listy, telefonické rady, relácie v rozhlase, rubriky v novinách, periodické diskusie na kultúrnych a školských pracoviskách).

Osobitná pozornosť sa venuje aj odbornej terminológii. Základná odborná terminológia sa spracovala v terminologických slovníkoch, teoretické otázky sa riešili v práci J. Horeckého o *Základy slovenskej terminológie* (1956) a v časopiseckých štúdiách v ústavných časopisoch – *Slovenské odborné názvoslovie* a *Československý terminologický časopis*. Terminologické komisie pracujú aj naďalej s úspechom: revidujú a ušľachťujú terminológiu rozličných vedných, technických a výrobných odborov. Výsledky individuálneho výskumu sa publikujú v monografiách, napr. F. Buřfa, *Vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* (v tlači).

Oddelenie spisovného jazyka je nielen najväčšie, ale doteraz podáva najlepšie pracovné výkony. Aj spoločenský význam JÚ na zväčša zakladá na práci tohto oddelenia.

2.3. V oddelení dejín slovenčiny sa skúma vývin slovenského národného ja-

zyka i kultúrnych a spisovných útvarov slovenskej národnosti. Zhromažďuje sa najmä lexikálny materiál z vydaných i nevydaných pamiatok a pripravuje sa historický slovník. Súbežne s touto prácou sa riešia teoretické otázky historickej lexikografie a skúma sa vývin slovenskej slovnej zásoby (v časopiseckých štúdiách i v monografii V. Blánára *Zo slovenskej historickej lexikológie*, 1958). Pri skúmaní vývinu slovenského jazyka sa venuje pozornosť i najstarším obdobiam (práce L. Nováka) a bernolákovskému i štúrovskému obdobiu (práce K. Habovštiakovej a E. Jónu). Tomuto oddeleniu pomáha v základných otázkach Komisia pre dejiny slovenčiny (predseda Eugen Pauliny).

Osobitná skupina v tomto oddelení sa venuje zbieraniu a výskumu materiálu v oblasti onomastiky (najmä dotazníkovou metódou, z celého Slovenska). V tejto problematike pracuje Slovenská onomastická komisia (predseda Vincent Blánár).

Práca tohto oddelenia bude mať veľký význam pre celú slovakistiku, lebo po nazbieraní dostačujúceho materiálu bude mať oddelenie za úlohu vypracovať slovenský historický slovník.

2.4. V dialektologickom oddelení sa riešia problémy jazykového zemepisu a dialektológie, hlavná pozornosť sa venuje výskumu slovenských nárečí. Popri monografickom spracúvaní jednotlivých oblastí (monografie F. Buffu, A. Habovštiaka, G. Horáka a J. Štolca) pripravuje sa *Atlas slovenského jazyka*. Práca je rozvrhnutá do niekoľkých zväzkov: hláskoslovný zväzok je v tlači, morfológický zväzok je pripravený, pracuje sa na zväzku lexikálnom a slovo-tvornom, resp. aj syntaktickom. Buduje sa rozsiahly archív nárečového materiálu, najmä lexikálnych jednotiek a súvislých textov i magnetofónových nahrávok. Spolupracuje sa na Slovanskom jazykovom atlase. S týmto oddelením sa pracovne viaže Slovenská dialektologická komisia (predseda Jozef Štolc).

Výsledky dialektologického výskumu sú dôležité v celoslovenskom meradle a tiež pre poznanie vývinu slovenčiny.

2.5. V oddelení matematickej jazykovedy sa sledujú teoretické otázky všeobecnej i matematickej jazykovedy, najmä s ohľadom na štruktúrny opis slovenčiny (jej lexikálnej a syntaktickej roviny). Ďalej sa tu robí kvantitatívny výskum slovenčiny, najmä sa skúma frekvencia morfém a slovných tvarov, a robia sa pokusy s mechanografickým spracúvaním jazykových údajov.

Toto oddelenie je perspektívne, preto sa mu venuje v rámci JÚ zvýšená pozornosť. Pracovné výsledky sa ukážu neskoršie.

2.6. JÚ má dobré pracovné vzťahy k vysokým školám. Niektorí vedeckí pracovníci sú činní ako externí prednášatelia na niektorých vysokých školách. Pomáhajú najmä vo všeobecnej jazykovede na FF v Bratislave i na FF v Prešove, ďalej v slovakistike na FF v Prešove a na PF v Nitre, napokon v slavistike na FF v Bratislave a na FF v Prešove. Tým sa vedeckí pracovníci SAV zúčastňujú na základnej úlohe vysokých škôl, na výchove vedeckého dorastu v disciplínach, pre ktoré naše vysoké školy doteraz nemajú dost vlastných kvalifikovaných pracovníkov (polonistika, všeobecná jazykoveda). S tým súvisí, že viacerí vedeckí pracovníci JÚ sú externými profesormi alebo docentmi uvedených vysokých škôl.

3. Jazykovedný ústav má zbierky materiálu pre prácu všetkých oddelení: kartotéku slovnej zásoby súčasného spisovného jazyka (3 500 000), kartotéku historického slovníka (300 000), onomastickú kartotéku (100 000), kartotéku gramatických javov (250 000), kartotéku nárečového materiálu (150 000), kartotéku

pre frekvenčný výskum (na diernych štítkoch 50 000). Všetky tieto zbierky sa sústavne a cielavedome doplňajú, a to najmä výberovou excerpciou.

Trvalým problémom je zlé umiestnenie kartoték a s tým súvisiace ťažkosti pri ich údržbe, ako aj pri ich používaní.

4. Edičná činnosť JÚ sa člení na knižné publikácie (individuálne a kolektívne diela) a periodiká (vydávajú sa tri časopisy a jeden periodický zborník). Tieto slúžia celej slovenskej jazykovede.

Jazykovedný časopis (hlavný redaktor J. Horecký, výkonný redaktor I. Kotulič) vychádza teraz dva razy do roka, v celkovom rozsahu 198 strán. Uverejňujú sa v ňom štúdie a recenzie zo všeobecnej jazykovedy i zo slovakistiky (so všeobecnejším dosahom), a to aj príspevky v cudzích jazykoch. Jazykovedný časopis je základný a reprezentatívny orgán slovenskej jazykovedy.

Slovenská reč (hlavný redaktor E. Jóna, výkonný redaktor L. Donč) vychádza teraz v rozsahu 384 strán, 6 čísel ročne. Uverejňuje štúdie z oblasti výskumu slovenského jazyka, predovšetkým o súčasnej spisovnej slovenčine, v menšej miere aj o nárečiach a dejinách slovenčiny. Slovenská reč sústavne informuje o všetkých jazykovedných podujatiach na Slovensku. Slovenská reč je základný slovakistický časopis a súčasne zachytáva organizačné fakty z jazykovedného života na Slovensku.

Kultúra slova (hlavný redaktor G. Horák, výkonný redaktor I. Masár) vychádza od r. 1967 desať ráz do roka, v celkovom rozsahu 384 strán. Je to časopis pre jazykovú kultúru a odbornú terminológiu, orientovaný najmä na popularizáciu poznatkov. Tento nový časopis prevzal úlohy bývalých orgánov pre terminológiu: Slovenské odborné názvoslovie 1953–1961 a Česko-slovenský terminologický časopis 1962–1966.

Okrem toho sa vydáva periodický zborník *Jazykovedné štúdie* (vedúci odborný redaktor J. Ružička, výkonný redaktor J. Oravec), v jednotlivých ročníkoch orientovaný na isté tematické oblasti (spisovný jazyk, dejiny slovenčiny, dialektológia, štylistika a pod.). Doteraz vyšlo deväť zväzkov.

5. Pracovné úlohy JÚ sú najmä v ostatných rokoch väčšie, ako je jeho kádrová a materiálna kapacita. Preto sa tempo výskumu niektorých kľúčových problémov spomaľuje. Nebolo by však správne uspokojiť sa s týmto stavom alebo dokonca rátať s perspektívou, že sa na istý čas zastavia práce na niektorej úlohe. Pretože JÚ nemá nijaké vnútorné rezervy, možno nájsť východisko iba v kádrovom, materiálovom, finančnom a priestorovom posilnení pracoviska.

Hoci množstvo i úroveň vykonanej výskumnej práce je na príslušnej výške, JÚ sa nemôže úspešne merať s paralelným ÚJČ, lebo tak v kádrovom, ako aj v hmotnom vybavení predstavuje JÚ SAV iba zlomok ÚJČ SAV. Tento nepomer treba odstrániť intenzívnejším rozvojom JÚ, najmä pridelovaním väčšieho počtu funkčných miest, zvýšením dotácie na budovanie kartoték, urýchlenným dohotovením vlastnej budovy (na Nálepkovej ulici 24–26) a jej primeraným vybavením (základné prístroje a pomôcky). Pritom si treba uvedomiť, že slovenské vysoké školy pre zahanbujúco malý počet kvalifikovaných učiteľov (na dvoch filozofických fakultách pôsobí len jeden profesor-slovakista oproti siedmim profesorom-bohemistom na troch českých filozofických fakultách) nijako nemôžu pomôcť akademickému ústavu pri riešení jeho základných výskumných úloh, hoci sa zúčastňujú na organizačných a komisionálnych podujatiach. Z toho vychodí, že JÚ pripadá v slovenských pomeroch oveľa väčšia odborná i spoločenská zodpovednosť ako oveľa silnejšiemu ÚJČ v českých pomeroch.

Ďalej je nevyhnutné dobudovať základné jazykovedné pracovisko na Slovensku aj z tej príčiny, že sa základný výskum slovenského jazyka robí len u nás, a napokon aj preto, lebo výskum slovenského jazyka ako aj starostlivosť o jeho kultúru sú kultúrnopoliticky aj ideologicky mimoriadne dôležité úlohy.

J. Ružička

Synonymické slovníky ako nástroj starostlivosti o jazyk

Oživená starostlivosť o jazykovú kultúru núti nás všímať si situáciu v tejto oblasti aj inde. Môže nás zaujať napr. šírka jazykovej výchovy v západnom Nemecku. Starostlivosť o jazyk sa tu uskutočňuje mnohokrakým spôsobom. Ústrednú úlohu pritom hrá Gesellschaft für deutsche Sprache – spoločnosť vydávajúca špeciálny časopis „pre pestovanie a výskum nemeckej reči“ Muttersprache a časopis zameraný takmer výlučne na praktické jazykové otázky – Der Sprachdienst. Širokú poradenskú službu v jazykových otázkach vykonáva aj redakcia Dudenu pod vedením P. Grebeho. 9. zväzok Veľkého Dudenu, vydaný r. 1965, je venovaný práve tomuto. Zväzok má názov *Hauptschwierigkeiten der deutschen Sprache*. Je to vlastne zhrnutie a spracovanie odpovedí na tisícky otázok, ktoré dostáva táto redakcia. Dielo je teda výsledkom dlhoročnej vedeckej starostlivosti o jazyk. Úsilie starať sa o materinskú reč možno pozorovať aj v mnohých ďalších jazykovedných časopisoch. Konkrétne pomoc pre používateľov nemčiny znamenajú i synonymické slovníky, vydané v poslednom čase v niekoľkých tituloch. Ich spoločnou úlohou je pomáhať používateľom nemčiny pri výbere vhodného slova, pri úsilí vyjadrovať sa plynule, bez opakovania sa.

K najzávažnejším slovníkom tohto druhu patrí *Vergleichendes Synonymwörterbuch*, ktorý vyšiel ako 8. zväzok Dudenu (Mannheim 1964). Slovník spracovali P. Grebe, W. Müller a ďalší pracovníci redakcie Dudenu. Dielo je zaujímavou prácou v oblasti synonym vôbec, možno ho pokladať predovšetkým za vedeckú prácu, aj keď je určené širokému okruhu používateľov. Ako hovorí jeho názov, je to porovnávaci synonymický slovník, to znamená, že sa neobmedzuje len na jednoduchý výpočet významove príbuzných slov, ale poukazuje aj na ich významové a štylistické rozdiely.

Ako základ pri spracúvaní synonym slúžia synonymické rady, t. j. slová, ktorých významová príbuznosť je natoľko blízka, že sa dajú navzájom zamieňať. Toto kritérium slúži aj cieľu knihy – nájsť vhodné slová alebo slovné zvraty. Len v obmedzenej miere sa uvádzajú aj skupiny slov, ktoré síce majú isté spoločné vlastnosti, ale ich odlišné prvky im nedovoľujú navzájom sa zamieňať (napr. *Kirche, Tempel, Moschee*). Na čele každého synonymického radu stojí slovo, ktoré má podľa možnosti najvšeobecnejší význam a ktoré je štylisticky nepríznakové, čiže základné synonymum. Základné synonymum i členy celého radu sa stručne vysvetľujú, dávajú sa do súvislosti, vzájomne sa porovnávajú, poukazuje sa na ich významové rozdiely. Napr. slovo *námaha* (*Mühe*) sa vysvetľuje ako úsilie (*Anstrengung*), ťažkosť (*Beschweris*) zviazané s istou činnosťou. Oproti synonymu *Arbeit* je zdôraznené zataženie (*Belastung*), vynaloženie síl (*Aufwand*), teda pomery, v akých vzniká istá činnosť, menej sa toto slovo vzťahuje na samu činnosť. Podobne sa vysvetľujú všetky členy heslového

odseku (heslovej state). Na príslušnom abecednom mieste sú potom len odkazy na základné synonymum. Ak je slovo viacvýznamové, tvorí niekoľko synonymických radov. Častejšie však majú slová jeden základný význam, ostatné významy možno nájsť podľa odkazov ako členy iných synonymických radov. Pri niektorých slovách sú teda odkazy aj na viaceré synonymické rady (*gefühlvoll* – *sentimental* – *empfindlich*). Ak sa slovo vyskytuje v podobnom význame ešte aj na inom mieste, odkazuje sa ďalej.

Je veľkou prednosťou slovníka, že sa jednotlivé synonymá štylisticky jemne diferencujú, pričom sa používa pomerne veľká škála na označenie jednotlivých štýlových rovín. Okrem opisu používajú sa na vysvetlenie významu aj slová protikladného významu (antonymá). Meradlo vedeckosti splňa dielo aj tým, že je spracované na základe bohatého materiálu z literatúry posledného storočia (asi 1/2 milióna listkov). Doklady sa uvádzajú v hojnom počte. Pri jednotlivých členoch synonymického radu podávajú sa stručné gramatické charakteristiky (druh slova, väzba ap.).

Okrem hlavnej časti kniha obsahuje na konci ešte prehľad hesiel uvedených v prvej časti. Pri jednotlivých heslách môže používateľ nájsť slová susedných synonymických polí, súradné slová i slová rodovo nadradené. Významy týchto slov sa však už nevysvetľujú, ani štylisticky nediferencujú: používateľovi má slúžiť tento zoznam len ako podnet na ďalšie hľadanie vhodného výrazu.

Menej náročnú prácu s výlučne praktickým zacielením predstavuje vreckový synonymický slovník K. Dostala *Das richtige Wort*, ktorý vyšiel v r. 1966 už v treťom vydaní. Slovník sa člení na hlavnú vlastnú časť, prinášajúcu najčastejšie nemecké i zdomácnené cudzie slová a ich synonymá, a na zoznam všetkých slov, ktoré sú spracované v hlavnej časti.

Dostalova synonymická príručka prináša len holý materiál, t. j. nepoukazuje sa v nej na významové odtienky a väčšie alebo menšie rozdiely jednotlivých členov synonymických radov. Vnútorne členenie na významy sa zväčša zachytáva, a to pomocou grafických prostriedkov, napr.: *Komödiant*: a) Schauspieler, Gaukler; b) Schwindler, Heuchler. Gramatické charakteristiky, ani charakteristiky kontextového použitia neuvádzajú. Nepodáva sa ani štylistické hodnotenie s výnimkou označovania nárečových slov a niektorých výrazov.

Slovník sa neobmedzuje len na jednoslovné synonymá, uvádzajú sa aj synonymné slovné spojenia (*kennen*: *Kenntnis haben*, *bekannt sein* atď.). Ako základné synonymá pre heslové odseky stoja však len pomerne zriedkavo (napr. *satt haben* – mať toho dosť; *stehen lassen* – vzdať sa).

Chápanie synonym je v slovníku prevažne príliš široké. Jednotlivé skupiny synonym nemožno pokladať za synonymické rady, často sa v nich miešajú vlastné synonymá so slovami súradnými, druhovými alebo rodovo nadradenými. Pri slove *Anzug* sa napr. bez akéhokoľvek rozlišovacieho znamienka uvádza tento rad synonym: *Kleid*, *Herrenkleidung*, *Gewand*, (*Amts*)*tracht*, *Ornat*, *Talar*, *Uniform*, *Soutane*, *Kutte*, *Strassenanzug*. V úvodných poznámkach sa síce píše o tom, že slovník uvádza „podpojmy“ (*Unterbegriffe*), ktoré sa nedajú zamieňať s významovo blízkymi slovami, no nehovorí sa o tom, ako sa majú takéto „podpojmy“ odlišovať od pravých synonym. V praxi sa najčastejšie oddeľujú bodkočiarkou, no nie dôsledne a okrem toho toto znamienko sa používa aj na oddeľovanie jednotlivých významov, napr. rad: *Ring*, *Reif*; *Fahrrad*.

Abecedný register uvádza všetky synonymá s číselnými odkazmi na hlavnú časť. Aj keď to nie je z praktického hľadiska ideálne riešenie, predsa sa týmto

spôsobom dá dobre poukázať na vnútornú členitosť a zároveň spätosť slovnej zásoby.

Ešte menšie nároky na teoretické prepracovanie synonymým si robí malý vreckový *Ullstein-Synonymen-Lexikon* od B. Bauera s podtitulom *Deutsches Wahlwörterbuch* (1966). Za úlohu si kladie čo najrýchlejšie poslúžiť pri voľbe vhodného, správneho výrazu. Toto praktické hľadisko prevláda v celom spracovaní. Slovník obsahuje vyše osemtisíc hesiel, zoradených abecedne. Autor vidí prednosť v tom, že neuvádza osobitný register, ale vedie používateľa priamo k hľadanému slovu. Predsa však používa istý spôsob, ako odkázať na ďalšie blízke rady synonymým: slová vysádzané odlišným typom písma majú odkazovať na heslá, pri ktorých možno získať ďalšie informácie.

Ako väčšina malých synonymických slovníkov, ani Bauerov Lexikon nepokazuje na významové rozdiely v skupine synonymým. Neoznačuje ani príslušnosť slov k jednotlivým štýlom, hoci synonymá čerpá z odlišných štýlistických vrstiev (upozorňuje sa tu iba na slová mimoriadne príznakové – kladie sa pri nich znamienko!). Ako v podtitulku i autorových slov vyplýva, slovník obsahuje slová, medzi ktorými si možno voľiť, slová s príbuznými významami. Ukazovalo by to na užšie chápanie synonymým, teda na slovník vlastných synonymým. Už z bežného pohľadu však vidieť, že heslové odseky obsahujú aj slová súradné, rodovo nadradené a druhové, a to bez toho, že by sa dajako zreteľne oddeľovali. Pri slove *Stock* (palica) sa okrem výrazov *Stumpf* (kýpeľ), *Klotz* (klát), *Stecken* (tyč), *Stange* (tyč, žrd), *Prügel* (kyjak) atď. uvádzajú aj výrazy ako *Spazierstock* (vychádzková palica), *Rohrstock* (trstenica), *Krückstock* (barla), *Taktstock* (taktovka), *Zeigestock* (palica na ukazovanie, ukazovadlo); zároveň sa odkazuje aj na úplne odlišné významy: *Stockwerk* (poschodie) ap. Takéto nahromadenie robí heslový odsek málo prehľadným, bez vysvetľujúceho aparátu až nezrozumiteľným.

Slovník sa neobmedzuje len na jednoslovné synonymá, uvádza aj iné formy slov: slovné spojenia i slovotvorné synonymá (*Knüppel*, *Knüttel*, *Knüttel*). V úsilí po čo najväčšej úspore miesta spracúvajú sa v niektorých prípadoch v jednom hesle rozličné slovné druhy. Ide väčšinou o pričlenenie slovies k podstatným menám jednoduchým pridaním neurčitkových prípon. Vzniká tak istá pravopisná ťažkosť, pretože veľké začiatkové písmená nemeckých substantív ostávajú potom aj slovesám.

Už pri letmom porovnávaní obidvoch uvedených vreckových slovníkov možno zistiť, že hlavný problém, totiž vymedzenie pojmu synonyma, sa nechápe rovnako. Bez dôkladnej teórie synonymým sa tu určitej subjektívnosti ani nedá vyhnúť. Nemožno povedať, že by jeden slovník chápal synonymá príliš úzko a druhý opačne – príliš široko. Nejednotnosti možno pozorovať pri jednotlivých heslách, pričom raz jeden slovník zachádza príliš ďaleko pri výpočte synonymných výrazov, na inom mieste zasa druhý. Pri hesle *Mord* napr. uvádzajú sa len tri spoločné výrazy (*Bluttat*, *Blutvergießen*, *Gemetzel*); Dostalov slovník pripája ešte *Attentat*, *Mordanschlag*, Bauerov Lexikon zasa *Menchelmord*, *Raubmord*, *das Morden*, *Metzelei*, *Blutbad*, *Massenmord*. Je zaujímavé, že ani jeden zo slovníkov neuvádza synonymá, ktoré pokladá Duden za najbližšie, tvoriace synonymický rad: *Tötung*, *Ermordung*, *Totschlag*.

Autori si sčasti uvedomujú nedostatky, ktoré sa prejavujú v ich spracovaní nemeckých synonymým, no ich prvoradým cieľom je prakticky poslúžiť používateľom nemčiny a cudzincom učiacim sa po nemecky. O tom, že tento cieľ slovníky plnia, svedčí aj ich opätovné vydávanie. Pre úplnosť treba uviesť

ešte často používaný a znova vydávaný malý synonymický slovník K. Peltze-
ra *Das treffende Wort*.

V ostatnom čase začíname aj my dost naliehavo pociťovať nedostatok synonymických slovníkov. Garajov *Príručný slovník diferenciálny a synonymický* (1937) už pre súčasnú slovenčinu nevyhovuje. Istou náhradou za synonymický slovník je *Slovník slovenského jazyka*, no predsa treba, aby sa pamätalo na prípravu kompletného slovníka slovenských synonym.

M. Pisárčiková

III. ročník Letného seminára slovenského jazyka a kultúry — Studia Academica Slovaca

Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave sa v čase od 1. 8. do 26. 8. 1967 konal už tretí ročník Letného seminára slovenského jazyka a kultúry — *Studia Academica Slovaca*. Organizáciu seminára mala na starosti — tak ako v predošlých rokoch — Katedra slovenského jazyka FF UK v Bratislave.

Na tohtoročnom seminári sa zúčastnilo už šesťdesiatosem slavistov zo štrnástich štátov (vlni ich bolo päťdesiat). Najpočetnejšie bolo zastúpené Poľsko a Nemecká spolková republika, ktoré mali po jedenásť účastníkov, nasledovala Juhoslávia (10), Sovietsky sväz (9), Bulharsko (6), Nemecká demokratická republika mala päť účastníkov, Rumunsko štyroch, Francúzsko troch, Maďarsko, Taliansko a USA mali po dvoch účastníkoch a Dánsko, Fínsko a Rakúsko mali po jednom účastníkovi.

I v tomto roku prevažnú väčšinu účastníkov tvorili pracovníci vysokých škôl (učitelia a poslucháči vyšších ročníkov slavistiky na zahraničných univerzitách). Nasledovali prekladatelia zo slovenskej literatúry, pracovníci akadémií a iných vedeckých ústavov, redaktori rozhlasu, vydavateľstiev a redakcií časopisov.

Tohtoročný seminár mal tieto základné úlohy: 1. V rámci prednášok z jazykovedy, literárnej vedy, histórie a umenia podať účastníkom základné odborné informácie o súčasnom stave a vývine slovenského jazyka, literatúry, kultúry a umenia. 2. V rámci lektorských cvičení umožniť zahraničným slavistom osvojiť si praktické základy konverzačného štýlu slovenčiny podľa stupňa doterajších poznatkov frekventantov. 3. V rámci návštev vedeckých, kultúrnych a umeleckých inštitúcií, exkurzií na pamätne historické, umelecké a prírodné miesta umožniť zahraničným slavistom, aby sa oboznámili s vedeckým, kultúrnym, a umeleckým životom na Slovensku a aby videli aj prírodné krásy našej krajiny.

Vymenované úlohy seminár splnil. Z jazykovedy odznelo na seminári dvanásť prednášok (uvedieme ich v poradí, v akom boli prednesené): E. Pauliny, *Miesto slovenčiny v rodine slovanských jazykov*; V. Blanár, *Problematika slovenského historického slovníka*; J. Horecký, *Aplikácia generatívnej gramatiky na slovenčinu*; J. Stanislav, *Západoslovenské prvky v staroslovienčine*; R. Krajčovič, *Zo staršieho obdobia dejín slovenčiny*; J. Oravec, *Väzba slovies v slovenčine*; J. Štolc, *Nárečové členenie slovenčiny*; J. Ružička, *Gramatická stavba spisovnej slovenčiny*; J. Mistrík, *Kvantitatívna charakteristika slovenčiny*; P. Ondrus, *Zanikanie terminológií lu-*

dových profesií a jeho spoločenská podmienenosť; E. Paulíny, *Konfrontácia jazykového systému slovenčiny a češtiny* (dve prednášky).

V kurzoch slovenského jazyka sa frekventanti zdokonaľovali v praktickom ovládaní jazyka. Účastníci boli rozdelení do šiestich skupín: začiatočníci, stredne pokročilí a pokročilí. Ako základná študijná pomôcka pre všetky krúžky sa používala príručka P. Baláža a M. Darovca, *Slovenský jazyk – príručka pre cudzincov*. Pre začiatočníkov vypracovali osobitné skriptum odb. asist. J. Prokop a odb. asist. L. Ivaničová. Na rozборы textov sa používali tieto diela slovenských spisovateľov: M. Figuli, *Tri gaštanové kone*; R. Sloboda, *Britva*; L. Ondrejov, *Dobrý človek ide lesom*; V. Šíkula, *Prázdniny so strýcom Rafaelom*.

Lektori mali ťažkú prácu, pretože doteraz nemáme dostatok vhodných učebníc slovenčiny pre cudzincov. V najbližších rokoch bude treba vypracovať sériu učebníc špecifikovaných so zreteľom na dĺžku seminára a na stupeň znalostí frekventantov, ako i na jazykovú oblasť (ruština, nemčina, francúzština, angličtina).

V rámci exkurzií mali zahraniční slavisti možnosť pozrieť si bratislavský hrad, Modru, Červený Kameň, Trnavu, Piešťany, Mikulčice, Skalicu, Martin, Vysoké Tatry, Levoču, Banskú Bystricu, Nitru a iné pamätihodné miesta.

Organizátori urobili všetko pre úspešný priebeh seminára. Vo svojej práci našli plné pochopenie na oficiálnych miestach. Cennú pomoc poskytli však aj iné inštitúcie. Spomedzi mnohých na tomto mieste treba spomenúť Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, ktorý má veľkú zásluhu na úspešnom priebehu III. ročného Letného seminára slovenského jazyka a kultúry.

J. Bartoš

N. Krausová, *Príspevky k literárnej teórii. Poetika románu*. Vydavateľstvo Slovenský spisovateľ, Bratislava 1967, 256 strán.

Už dlhší čas sleduje N. Krausová teoretickú problematiku epickej prózy, epických žánrov (pozri napr. *Epika a román*, Bratislava 1964). A tak podtitul recenzovanej práce *Poetika románu* síce vystihuje fakt, že sa autorkin záujem najviac sústreďuje na román a dodajme ešte: aj najhlbšie načiera do problematiky románu, no obsah knižky ukazuje čosi iného. Ukazuje a dokazuje, že pole záujmov N. Krausovej je oveľa širšie, že sa nevyčerpáva teoretickou problematikou románu, ale zabieha do všeobecnej problematiky semiológie, dotýka sa vzťahov jazykovedy (najmä fonológie a sémantiky) a literárnej teórie atď.

Kvôli presnosti uvedieme jednotlivé pomerne samostatne napísané príspevky, z ktorých sa knižka N. Krausovej skladá. Väčšina z nich vyšla v rôznych časopisoch, autorka ich pre knižné vydanie prepracovala, doplnila a pripojila k nim novú štúdiu *Genetický štrukturalizmus a román* (163–192). Na začiatok knižného vydania Krausová umiestňuje štúdiu *K súčasnému stavu v genológii* (9–54); zomknutejší celok tvoria ďalšie kapitoly: *Kategória rozprávača v románe* (55–116), *Dve poetiky románu* (117–162) a *Genetický štrukturalizmus a román* (163–192).

Nový okruh problémov reprezentuje druhá časť knižky štúdiami *Mimézis a metajazyk* (193–212) a *Základy semiológie* (213–245). Nazdávame sa, že

predovšetkým táto časť práce N. Krausovej sa stane predmetom záujmu lingvistov, ktorí sa zaoberajú všeobecnou jazykovedou, teóriou znaku, vzájomnými vzťahmi jazykovedy a iných vied (najmä literárnej teórie, kybernetiky, psychológie, estetiky, sociológie atď.).

Práca N. Krausovej nie je zaujímavá iba tým, že sa sústreďuje výlučne na teoretickú problematiku, ale aj tým, že podáva problematiku dynamicky, konfrontuje odlišné stanoviská a názory, keď na daný jav uvádza viacero čiastočne alebo úplne odlišných pohľadov. Takýto prístup k spracúvaniu teoretickej problematiky je u nás ešte vždy vzácny, zriedkavý. Príčin je viacero: nedostatok zahraničnej teoretickej literatúry (najmä západnej, o ktorú sa N. Krausová v prevažnej miere opiera), pomerne malá znalosť cudzích jazykov, čo tiež sťažuje plynulé sledovanie cudzej literatúry, a nie na poslednom mieste malá tradícia v sledovaní a rozvíjaní teoretickej problematiky v oblasti literárnej teórie, literárnej vedy. Preto tým radostnejšie treba uvítať práce, ktoré sa snažia vniesť systematickosť do neprehľadnej variability názorov na literárnej javy (porov. napr. názory na teóriu žánrov u Glowinského, Lévi-Straussa, Stutterheim, Müllera, Lämmerta, Skwarczyńskiej atď.).

Ako vidieť zo súboru štúdií N. Krausovej, teoretickosť, vedeckosť pri riešení otázok literárnej teórie je na prvom pláne. Samozrejme, že za takejto situácie je potrebné odizolovať sa a načrieť do bohatého teoretického výskumu danej problematiky v zahraničí a vyrovnáť sa s ním kriticky. I to Krausová úspešne zvládla. Nepomerne ťažšie je, a to sa ukazuje aj na celkovej dobrej práci N. Krausovej, držať sa prísne systematiky danej vednej disciplíny. A hoci táto snaha, snaha po systematickom, vedeckom charaktere výskumu je očividná a Krausová sa o ňu dôsledne usiluje, nedarí sa jej to na všetkých úsekoch rovnako. Podľa našej mienky najsystematickejšie a najkomplexnejšie (už aj s ohľadom na jej predchádzajúci výskum) vychádza jej rozbor epickej prózy, románu. Pre jazykovedcov je Krausovej výskum zaujímavý a podnetný a bude ho treba preveriť a podprieť analýzou jazykového štýlu epickej prózy, najmä kategórie rozprávača v klasickom a modernom románe, kategórie času (napr. vo vzťahu k deju, k rozprávaniu, ku kompozičnej zložke epickej prózy, analýzou vzájomného vzťahu času a priestoru v epickej próze), typov rozprávačských postupov, typov opisov, charakteristík, vzťahu autora, rozprávača a čitateľa, ako i charakterizuje Krausová v klasickom a v modernom románe atď. Bez dôkladnej analýzy jazykovoštýlovej zložky nebude možné urobiť presvedčivý štruktúrny rozbor románu (ani klasického, ani moderného). Jazykovedec bude mať však veľkú výhodu, ak sa bude môcť oprieť o seriózny a detailný teoretický výskum literárnovedný v oblasti epickej prózy (a rovnako i v iných oblastiach). A takéto dobré východisko tvorí napr. aj práca N. Krausovej.

Iba okrajovo sa N. Krausová dotýka daktorých terminologických otázok, čo by si zaslužilo viac pozornosti tak zo strany literárnych vedcov, ako aj jazykovedcov.

Veľkou prekážkou pri zvyšovaní vedeckosti literárnovedných výskumov je — ako zdôrazňuje aj N. Krausová — neúnosná variabilita kritérií, náhodný výber kritérií, neujasnenosť metodologická, slabá systematizácia javov, nedôsledné uplatňovanie štruktúrneho a funkčného chápania literárnych javov, nejednotnosť terminologická atď. Preto sa celej modernej literárnej vede zdá plodným čerpať podnety z jazykovedy, hľadať analógie a aplikovať parciálne výsledky modernej lingvistiky ako jednej z najexaktnejších vied v súčasnosti na javy v oblasti umeleckej literatúry. A tak celý novší vývin literárnej vedy je do-

kladom tvorivého využívania podnetov z jazykovedy, najmä z daktorých jazykovedných disciplín, napr. fonológie, sémantiky, teórie znaku (jazykového znaku), štylistiky atď.

Do najužšieho kontaktu, ba možno povedať až do závislosti jazykovedy a do vleku jazykovednej znakovkej teórie sa N. Krausová dostáva v posledných dvoch príspevkoch svojej práce. Teória jazykového znaku prekonala v posledných rokoch prudký vývin, jazykový znak bol predmetom živých polemík lingvistov, filozofov, psychológov atď. Skúmal sa charakter jazykového znaku (bilaterárnosť), vzťah jazykového znaku k realite, fungovanie jazykových znakov, vzťah k iným znakovým sústavám, špeciálne vlastnosti jazykového znaku atď. Množstvo novšej literatúry, ktoré okolo jazykového znaku od čias F. de Saussura v semiológii existuje, zhrnúť v jednom pomerne krátkom príspevku je číra nemožnosť. Preto jazykovedcovi budú v tejto časti práce Krausovej chýbať daktoré údaje, napr. daktoré sborníky (*Zeichen und System der Sprache*, *Novoje v lingvistike* ap.). No i napriek tomu je rozhľad Krausovej po tejto odbornej literatúre obdivuhodný.

Okrem toho je aplikácia znakovkej teórie (dostatočne komplikovanej už v oblasti lingvistiky) na ešte zložitejšie javy umeleckej literatúry mimoriadne ťažká, čo dokazujú všetky doterajšie pokusy literárnych vedcov (Lévi-Strauss, Barthes, Jakobson).

Pri prípadnom ďalšom vydaní bude treba opraviť daktoré tlačové chyby a terminologické nepresnosti, ktoré sa dostali do knižného vydania.

Celkove treba prácu N. Krausovej *Príspevky k literárnej teórii* hodnotiť veľmi kladne — pre jej maximálnu sústredenosť na teoretickú problematiku, pre úsilie po systematizácii, pre jej schopnosť kriticky hodnotiť doterajšie výskumy, pre jej dynamický a súčasne hlbkový prierez cez aktuálnu literárnovednú problematiku. A nielen preto, ale aj zato, že sa tu opäť oživuje a aktivizuje vzťah dvoch pomerne blízkych vied: jazykovedy a teórie literatúry.

M. Ivanová-Salingová

K šesťdesiatke Jozefa Štolca

Prof. PhDr. Jozef Štolc, popredný slovenský jazykovedec, dožíva sa v usilovnej práci šesťdesiatich rokov svojho života. Keď mu pri tejto príležitosti srdečne blahoželáme, chceme si — podobne ako pri jeho päťdesiatke — pripomenúť aspoň významnejšie udalosti z jeho života a výsledky jeho práce. Podrobnejšia charakteristika jeho života a diela i úplná bibliografia vyjde v X. zväzku Jazykovedných štúdií (1968), venovanom jeho jubileu.

J. Štolc sa od mladí vyznačoval húževnatosťou a pracovitosťou (narodil sa 24. marca 1908 v Hranovnici na Spiši ako syn kováča). Okrem literárnych sklonov i rázovité nárečové prostredie, v ktorom vyrastal (študoval na gymnáziu v Levoči a v Spišskej Novej Vsi, kde r. 1928 maturoval), upútalo jeho pozornosť, keď sa rozhodol študovať na FF UK v Bratislave filológiu. Po skončení štúdií (jeden semester strávil na univerzite vo Viedni) učil na stredných školách (Lipt. Mikuláš, Spišská Nová Ves, Bratislava) a publikoval štúdie a články predovšetkým z odboru dialektológie rodného Spiša.

Po dočasnom účinkovaní v ústrednej školskej a osvetovej službe J. Štolc začiatkom r. 1946 prešiel do Jazykovedného ústavu SAVU, kde sa začína nové obdobie jeho vedeckej činnosti. V súvislosti s presídľovacou akciou študoval nárečia Slovákov v Maďarsku r. 1946 a v Juhoslávii r. 1947. Získaný materiál z Maďarska spracoval vo veľkej dokumentárnej monografii *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (1949). Podobnú prácu prichystal Štolc o reči Slovákov v Juhoslávii.

Roku 1947 J. Štolc a E. Pauliny zostavili *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* a začali nový výskum slovenských nárečí. V r. 1947–1951 vyplnilo sa pod vedením prof. Štolca vyše 2500 dotazníkov z celého Slovenska a zozbieral sa dostatočujúci materiál pre Atlas slovenského jazyka.

Okrem slovenských nárečí J. Štolc skúmal i jazyk starých pamiatok, etymológiu rieky Hornád, názvy rastliny *Ribes grossularia* v širokých súvislostiach jazykových i kultúrohistorických.

Začiatkom päťdesiatych rokov J. Štolc musel sa nejaký čas venovať redigovaniu učebníc slovenského jazyka v nakladateľstve. Keď sa r. 1953 vrátil do JÚ SAV, nemohol sa už venovať úplne výskumu, pretože ho čakali nové úlohy na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave. Najprv ako docent, neskôršie ako profesor prednášal predovšetkým historickú gramatiku, dialektológiu a fonetiku slovenského jazyka. Svojimi vynikajúcimi učiteľskými schopnosťami získal si u študentov autoritu i obľubu. Po reorganizácii vysokých škôl od r. 1960 prof. Štolc pracoval v odbočke Ústavu pre jazyk český ČSAV v Brne. Roku 1964 znovu sa vrátil do JÚ SAV, kde pôsobí podnes.

V ostatných desiatich rokoch J. Štolc vypracoval okrem iných štúdií a článkov syntetický prehľad *Slovenské nárečia* pre Čs. vlastivedu (v tlači) a ako spoluautor a redaktor *Atlas slovenského jazyka I – Vokalizmus a konsonantizmus*. On dal dielu definitívnu podobu. Atlas patrí popri slovníku, gramatike a dejinách k základným prácam o slovenčine. Na základe skúseností pri jazykovo-geografických prácach prispel metodologickými úvahami aj k príprave *Slovenského jazykového atlasu*.

Medzi prácami J. Štolca významné miesto zaujímajú od začiatku jeho činnosti i štúdie a príručky o spisovnom jazyku. Ako spoluautor niekoľkých učebníc a príručky *Slovenská gramatika* vypracoval v prehľadnej a jasnej formulácii najmä kapitoly z hláskoslovía a tvaroslovía, časti o vývine slovenčiny a o nárečiach. Jeho štúdie a články z oblasti spisovného jazyka vyznačujú sa snahou o presný opis a často aj o originálny výklad.

J. Štolc má bohaté materiálové vedomosti o slovenskom jazyku v minulosti i prítomnosti. So svojimi spolupracovníkmi – ako očakávame – podá nám v Atlase slovenského jazyka úplný a verný obraz slovenských nárečí. Želáme mu pri významnom životnom výročí dobré zdravie a pevnú vôľu realizovať všetky životné plány na prospech slovenskej jazykovedy.

E. Jóna

ROZLIČNOSTI

Slovo *úkol* v slovenčine. — Niektorí jazykovedci pokladali slovo *úkol* v spisovnom jazyku za tvarove i významove neústrojné. V *Pravidlách slovenského pravopisu* pokladajú sa slová *úkol*, *úkolový*, *úkolár* za správne. Podobne aj v *Slovníku slovenského jazyka* (IV, 662), kde je heslo *úkol* vysvetlené ako 1. pracovná úloha, 2. kniž. zastar. úloha.

Spomenuté názory napriek záväznosti Pravidiel i Slovníka slovenského jazyka zapríčinili niektoré kolísania v písaní tohto slova najmä v redakčnej praxi, napr.: *Robotníkovi uložia istý „úkol“ a určia veľmi nízku zaručenú odmenu za jednotku odpracovaného času. — Ak robotník „úkol“ splní, ... — Ak robotník prekročí normu — „úkol“, dostane malú prirážku k dennej mzde — prémii. — ... pre tých, čo splnia „úkol“, a druhá, veľmi nízka — pre tých, čo nesplnia „úkol“.* (Politická ekonómia, učebnica. Bratislava 1959, 109 a Politická ekonómia, populárna učebnica, Bratislava 1960, 56.) — Slovo *úkol* sa tu dáva do úvodzoviek, čo znamená, že prekladateľ alebo redaktor nepociťoval toto slovo ani vo funkcii termínu za správne. V tých istých učebniciach sa však úvodzovky nepoužili pri adj. *úkolový*. Uvedieme opäť niekoľko príkladov: *Pri všetkej rozmanitosti foriem kapitalistického úkolového systému ostáva jeho podstata nezmenená.* (107) — *V štátnych socialistických podnikoch je veľmi rozšírená úkolová forma mzdy.* (536) — *Na rozdiel od kapitalistickej úkolovej mzdy ...* (536) — *Používanie progresívnej úkolovej sústavy je menej účinné aj vtedy, keď v úkolových sadzbách existujú neopodstatnené veľké rozdiely.* (537) — *Úkolová práca má tendenciu ...* (107) — *Úkolová mzda čiže mzda od kusa ...* (57) — *priama úkolová mzda, progresívna úkolová mzda, úkolová mzda s premiou, individuálna úkolová mzda s premiou atď.*

Takto je aj v novšej ekonomickej literatúre: *Odmenu za prácu pri úkolovej forme mzdy ... — úkolová sadzba — Ak sa používa priama úkolová mzda ... — progresívna úkolová mzda, regresívna úkolová mzda — úkolová mzda.* (Politická ekonómia, Bratislava 1960, 357, 358, 359.) — *Osobitný druh je akordná mzda, pri ktorej sa úkolová mzda nestanovuje pre jednotlivé pracovné operácie ...* (Politická ekonómia socializmu, Bratislava 1965, 358.)

Redaktori alebo prekladatelia starších učebníc písali pri slove *úkol* úvodzovky celkom zbytočne, čo dokázali sami, keď ich nepoužili pri adj. *úkolový*. Ak je totiž v spisovnej slovenčine správne slovo *úkol* vo význame „pracovná úloha“, sú správne aj jeho odvodeniny *úkolový*, *úkolovať*, *úkolár* a pod.

Otázne je, či slovo *úkol* má v slovenčine len tento význam a či má aj význam „úloha“.

A. Bernolák vo svojom *Slovári* uvádza slovo *úkol* s dvoma významami. Dvojvýznamovosť slova *úkol* v slovenčine zachytil aj M. Káľal v *Slovenskom slovníku* takto: *obrábať pozemok na úkol; cena, šopa.*

V niektorých západoslovenských nárečiach je slovo *úkol* známe len ako pomenovanie určitého miesta: *kryté miesto pre vozy a hospodárske náradie* (Myjava), *šopa* (Lukáčovce pri Hlohovci), *košiar* (v nárečí Slovákov Tar-

doša v Maďarsku) atď. Slovom *úkol* sa dodnes v západoslovenských obciach (napr. v Častej, Dubovej, Čhtelnici, Šoporni, Štefanovej, Veselom, v Horných Orešanoch) označuje široký krytý vchod do roľníckeho dvora, v ktorom bolo uložené poľnohospodárske náradie.

Je chybné, keď sa slovo *úkol* používa tam, kde je správne jedine slovo *úloha* (domáca, bojová, stranická úloha atď.). S takýmto nenáležitým používaním výrazu *úkol* stretávame sa veľmi často u slovensky veliacich veliteľov našej armády (pod vplyvom českého vojenského prostredia), niekedy dokonca i v tlačí: *Tak som vzal samopal a vydal som sa na postriežku. Možno budem mať šťastie ... A zrazu vidím na ceste nemeckého dôstojníka ... Aj mi ho bolo túto — ale úkol je úkol* (Večerník, 13. 3. 1965).

Slovo *úkol* ako nárečové slovo je slovo slovenské a označuje isté poľnohospodárske reálie. Okrem toho sa slovo *úkol* používa ako spisovné slovo vo význame „pracovná úloha“. Nesprávne je používanie slova *úkol* vo význame „úloha“. V Slovníku slovenského jazyka žiada sa revízia hesla *úkol* v zmysle našich poznámok.

E. Turdoň

Dubbing — dabing. — V SR sme už na viacerých konkrétnych príkladoch ukázali, že v spisovnej slovenčine dnes pozorujeme výraznú tendenciu poslovenčovať také slová prevzaté z angličtiny, ktoré sa v našom jazyku bežne používajú (napr. *jeep* — *džíp*, *manchester* — *menčester*, *cowboy* — *kovboj*, *safe* — *sejf*, *musical* — *muzikál* a pod.). Ako konštatuje J. Horecký v príspevku venovanom preberaniu niektorých termínov z angličtiny do slovenčiny v molekulárnej mikrobiológii (*Nevhodné preberanie terminológie*, Kultúra slova 1. 1967, 151), pôvodná pravopisná podoba sa ponecháva iba pri niektorých módnych, vychytených slovách, ktoré často dosť rýchlo upadajú do zabudnutia (ako príklady uvádza autor slová *team*, *big beat*, *twist*).

K slovám prevzatým do slovenčiny z angličtiny patrí aj slovo *dubbing*. Označuje sa ním, ako to uvádza *Slovník slovenského jazyka* (I. diel, Bratislava 1959, 339), „nahradenie pôvodného jazyka filmu iným jazykom“. Slovo sa už zaužívalo v našom jazyku a bežne sa používa. Neprejavuje sa tu nejaká snaha používať namiesto neho iné domáce slovo ani snaha preložiť výraz *dubbing* do slovenčiny (utvoriť kalk). Úsilie o poslovenčenie výrazu *dubbing* ide inou cestou, a to úpravou jeho pravopisnej podoby. Namiesto podoby *dubbing* (s výslovnosťou *dabing*, ako sa to uvádza v citovanom slovníku) sa objavuje prepis *dabing* podľa výslovnosti. Napr.: *V tom majstra Krónera odvolali do dabingu* (magazin Odpovede na otázky 1966, č. 6, str. 60). Tak je to aj pri odvodených slovách (odvodzovacím základom je *dab* — bez pôvodnej anglickej prípony *-ing*). Napr.: *Tretí diel Vinetoua — Posledný výstrel*, predabovaný do češtiny, príde z NSR (Večerník, 16. 3. 1967, str. 3). — *Takže na programe dňa stojí dabovanie slovenských filmov do češtiny*. (Film a divadlo 1, 1967, č. 1, str. 5.) Podľa toho ide o používanie podôb *dabing*, *dabovať*, *dabovaný*, *dabovanie*, *predabovať*, *predabovaný* atď.

Pri poslovenčovaní slov prevzatých z angličtiny sa niekedy prihliada skôr na pôvodnú výslovnosť, inokedy na pravopis, podľa ktorého sa mení výslovnosť slova v slovenčine. Značný ohľad na pravopis sa uplatnil pri prevzatí športových výrazov, ako napr. *volejbal*, *basketbal*, *hokej*. Obvykle sa uplatňuje zá-

roveň ohľad na pôvodnú výslovnosť aj ohľad na pôvodný pravopis, takže výsledná výslovnostná a pravopisná podoba slova v slovenčine je kompromisom medzi výslovnosťou a pravopisom slova v angličtine, napr. *football* – *futbal* (v angličtine výslovnosť *futból*). V našom prípade, v prípade slova *dubing* (*dabing*) sa prihliada na pôvodnú výslovnosť slova, podľa ktorej sa v spisovnej slovenčine upravuje pravopis.

L. Dvonč

Pskov – Pskovan, či Pskovčan? – V štúdii *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov* (Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 97) sa Š. Koperdan dotýka otázky tvorenia mužských obyvateľských mien od ruských a poľských miestnych názvov na *-sk*. Uvádza pritom ako príklady pomenovania *Pskovan* (k názvu *Pskovsk*) a *Krasnojarcán* (k názvu *Krasnojarsk*). Treba upozorniť, že podoba *Pskovsk* nie je správna; v skutočnosti ide tu o názov *Pskov*. Ale aj tak chceme sa pristaviť pri podobe muž. obyv. mena. My totiž máme doloženú nie podobu *Pskovan*, ktorú spomína Š. Koperdan, ale *Pskovčan*: *Tak je to u nás... – povedal, dupocúc krpcami po svahu, rozmáknutom od jarného slnka, Pskovčan Jermilka.* (V. Kostylev, *Ivan Hrozný II*, prel. V. Kochol, Bratislava 1951, 233.)

Derivačný základ pri mene *Pskov* sa končí na spoluhlásku *v* (*Pskov* – *Pskovčan*). Všimnime si tvorenie obyv. mien od iných miestnych názvov s derivačným základom na spoluhlásku *v*. Ako uvádza Š. Koperdan v cit. už štúdii (str. 104), k menám s derivačným základom zakončeným na spoluhlásku *v* sa tvoria obyv. mená príponou *-čan*. Ako príklady nachádzame u neho pomenovanie *Prešovčan*, *Filakovčan*, *Bratislavčan*, *Rimavčan*, *Stupavčan*. Možno pripojiť aj ďalšie príklady, v ktorých ide rovnako o tvorenie s príponou *-čan*: *Ostrava* – *Ostravčan*, *Mníchov* – *Mnichovčan*, *Glasgow* – *Glasgowčan*, *Krakov* – *Krakovčan*, *Wroclaw* – *Wroclawčan*. Už predtým E. Jóna, keď sa zamýšľal nad obyv. menami k novým miestnym názvom, zavedeným u nás po r. 1945 (*Mená obyvateľov k novým miestnym názvom*, SR 14, 1948/49, 221–222), žiadal, aby sa pri tvorení obyv. mien od názvov na *-ov*, *-ová* a *-ovo* dôsledne používala v spis. jazyku prípona *-čan*, napr. *Gorazdov* – *Gorazdovčan*, *Kukučínov* – *Kukučínovčan*, *Štefanov* – *Štefanovčan*, *Jurová* – *Jurovčan* atď., hoci v nárečiach – čo Jóna osobitne pripomína – býva neraz derivát s príponou *-ec* alebo *-an* (*-än*), napr. *Šútovo* – *Šútovec*, *Rakovo* – *Rakovän*. E. Jóna odmietol aj používanie prípony *-an* na prípadné diferencovanie derivátov od rozdielnych pomenovaní s rovnakým derivačným základom, napr. *Jánošíková* – *Jánošíkovan* proti *Jánošíkovo* – *Jánošíkovčan*. V oboch prípadoch žiada deriváty s príponou *-čan*, hoci takto vznikajú rovnaké obyvateľské mená od rôznych miestnych mien (homonymá).

Formy s príponou *-an* sa pri miestnych menách s derivačným základom na spoluhlásku *v* pocítujú ako nespisovné (nárečové) alebo neslovenské. Nespisovná je napr. forma *Trnavan*, kým spisovná je podoba *Trnavčan*. Ako neslovenská sa právom odmieta podoba *Bratislavan* v názve *Bratislavan-Expres* (J. Ružička v príspevku v Jazykovej poradni Československého rozhlasu). Tu išlo o použitie českej formy *Bratislavan* analogicky podľa názvu vlaku *Ostravan* (*Ostravan-Expres*). Prípona *-an* je aj v slove *mníchovan* vo význame „kto sa zúčastnil na politike vedúcej k Mníchovu“ (*Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 163). Tu ide o použitie obyv. mena v novom význame, ktorým sa slovo zaraďuje medzi mená príslušníkov istého hnutia, pomenova-

ného podľa miesta, sídla. Podobu *mnichovan* sme priamo prevzali z češtiny, nejde teda o formu utvorenú v spisovnej slovenčine (k tomu pozri môj príspevok *Mnichovčania – mnichovania*, SR 25, 1960, 315–316).

Mužské obyv. mená s príponou *-an* sa používajú vtedy, keď ide o odvodzovanie od názvov krajín alebo krajov so spoluhláskou *v* na konci odvodzovacieho základu. Ide o deriváty, ako napr. *Morava – Moravan*, *Moldava – Moldavan*, *Jáva – Javan*, *Litva – Litvan* (pozri môju štúdiu *Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine*, JČ 17, 1966, 173). Niekedy sa v tejto skupine názvov používa odvodzovacia prípona *-ec*, napr. *Orava – Oravec*. Expanzia derivátov na *-čan* je však v súčasnom spisovnom jazyku taká veľká, že zasahuje oblasť derivátov od názvov krajín a krajov so spoluhláskou *v* na konci odvodzovacieho základu. Tak popri podobe *Litvan* stretávame sa dnes už aj s podobou *Litovčan* (pozri v cit. mojej štúdii na str. 174; táto forma vytláča dnes aj formu *Litovec*, uvádzanú *Slovníkom slovenského jazyka*). Podobne sa dnes veľmi často používa podoba *Oravčan*. Táto forma sa však nepokladá v spis. jazyku za správnu; pretože sa však v poslednom čase dosť často používa najmä v dennej tlači, ale aj inde, treba na jej nesprávnosť (a na správnosť formy *Oravec*) vždy znova osobitne upozorňovať (pozri napr. M. Marsinová, *Krajové obyvateľské mená*, Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 125 alebo najnovšie J. Jacko, *K novotvarom „Nitrčan“ a „Oravčan“*, Kultúra slova 1, 1967, 173).

Na záver môžeme konštatovať, že pri tvorení muž. obyv. mien od miestnych názvov s odvodzovacím základom zakončeným na spoluhlásku *v* sa dnes bežne používa odvodzovacia prípona *-čan*. Tak aj pri ruskom miestnom názve *Pskov* v zhode s doloženým dokladom pokladáme za správnu podobu muž. obyv. mena *Pskovčan*.

L. Dvonč

Bologna – Bolončan, bolonský. – Pri názve *Bologna* stretávame sa v bežnej jazykovej praxi s dvojakým tvorením tvaru mužského obyvateľského mena. V jednom prípade ide o tvar *Bolognan*, utvorený príponou *-an*, v druhom prípade o podobu *Bolončan* s odvodzovacou príponou *-čan*. Napr. *Bolognanom je v tej výške trochu úzko* (Schultz – Zúbek). – *Chytíli akéhosi Bolončana* (Stone – Šimo). – *Hfštka Bolončanov: Angelo Ranunzio, Giulio Cesarino, markiz Anguillara, Rangone, Cibo a ostatní nesú zástavy* (Guerrazzi – Pažitka). Rozoberieme stručne otázku, ktorej podobe treba dať v spisovnej slovenčine prednosť.

V názve *Bologna* sa *gn* vyslovuje ako *ň* (slovo sa skloňuje podľa vzoru *ulica*; pozri napr. *Morfológiu slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 127). Odvodzovací základ sa tu teda končí na *ň* (*Boloň-*). Od takto zakončených odvodzovacích základov môže sa mužské obyvateľské meno tvoriť príponou *-an* alebo *-čan*, ako to nachádzame v citovaných dokladoch. Možno tu však dnes pozorovať snahu tvoriť obyvateľské meno podobne ako prídavné meno. Prídavné meno sa tvorí pridaním prípony *-ský* a zmenou predchádzajúcej spoluhlásky *ň* na *n*, napr. *Poznaň – poznanský*, *Riazaň – riazanský*, *Viedeň – viedenský*, *Plzeň – plzenský*. Rovnako pridaním odvodzovacej prípony a zmenou predchádzajúceho *ň* na *n* sa tvorí aj obyvateľské meno. V takomto prípade prichádza do úvahy len prípona *-čan*: *Viedeň – Viedenčan*, *Plzeň – Plzenčan*, *Poznaň – Poznančan* atď. Napr. *Veľa ľudí sa pamätalo na ten prípad, ktorý statoční Poznančania pokladali za škandál* (Sekulová – Sedlák). – *Všetci vedeli: ak je to Riazančan, to*

znamená, že nič nekradne (Kozáčinskij—Moravčíková). Iný podobný prípad, v ktorom je aj pravopis odlišný podobne ako pri názve *Bologna*, uvádza Š. Koperdan: *Abony – Abončan* (K tvoreníu substantív a adjektív z miestopisných názvov, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 92); aj tu je derivát s príponou *-čan*.

V tejto súvislosti možno uviesť, že aj deriváty cudzích zemepisných názvov s odvodzovacím základom zakončeným na *n* sa dnes prevažne tvoria príponou *-čan*. Napr. *Bostončania nám oznámili, že robí kravál* (Hammet – Klinger). – *Cestou zo Savony zajali Sangalla Pisančania* (Stone – Šimo). – *Vari Settignančania nevybudovali najočarujúcejšie mesto v Európe – Florenciu?* (Stone – Šimo). – *Neboli tu len Páduančania* (Schönebeck – Bottová, Silnická). – *Ten zvedavý Urbinčan – on bude váš veľký nepriateľ* (Schultz – Zúbek). – *Môžbyť tam býva Sienčan* (Frank – Krausová). – *Lakedemončania mlčali* (Flaubert – Felix). – *Základy položila skupina desiatich Turinčanov* (Odpovede na otázky 1967). Tvorenie derivátov na *-čan* od cudzích názvov miest so spoluhláskou *n* na konci odvodzovacieho základu podporuje podľa našej mienky aj tvorenie derivátov na *-čan* pri menách so spoluhláskou *ň* na konci tohto základu.

Pri tvorení derivátu príponou *-čan* treba namiesto *gn* písať *n*, tak ako pri derivátoch názvov *Viedeň, Poznaň* atď. píšeme *n* namiesto *ň*. Písanie *gn* v odvodených slovách by mohlo zvädzať k nesprávnej výslovnosti. Aj Š. Koperdan na citovanom mieste píše derivát názvu *Abony* so spoluhláskou *n* namiesto *ny*: *Abončan*. S nesprávnym písaním *gn* pri derivátoch sme sa stretli pri prídavných menách na *-ský*, nie je však vylúčené ani pri tvare mužského obyvateľského mena. Napr. *Báseň pre nedostupnosť bolognského vydania otláčame* (!) z dosiaľ najlepšieho vydania *Pannoniovej tvorby* (Listy filologické 1962). – *Kráľ Matej vyslal do Ríma k pápežovi Pavlovi II. posolstvo so žiadosťou, aby povolil založiť univerzitu v Uhorsku podľa vzoru bolognskej univerzity* (Univerzita Komenského v Bratislave 1964/65). Pochopiteľne, nesprávne je aj písanie *ň* („boloňský“), ako sa s ním stretávame v tomto konkrétnom prípade: *Je pomenovaná po boloňskom arcibiskupovi kardinálovi G. Lercarovi* (Katolícke noviny 1965).

Stručne môžeme túto poznámku uzavrieť konštatovaním, že pri názve *Bologna* dávame pri tvorení mužského obyvateľského mena prednosť derivátu s príponou *-čan* a so zmenou predchádzajúceho *gn* (vyslovovaného ako *ň*) na *n*, ako je to aj pri iných derivátoch od mien, ktorých odvodzovací základ sa končí na spoluhlásku *ň*.

L. Dvonč

Z literárnovednej produkcie VSAV:

Bernolákovské polemiky

Edícia Korešpondencia a dokumenty, zv. 11

(Na vydanie pripravil, poznámky a vysvetlivky napísal I. Kotvan)

Dielo obsahuje súbor polemických spisov z bernolákovského obdobia, ktoré sú významnými dokumentmi slovenského kultúrneho a literárneho vývinu. Zahŕňa všetky ideologické, jazykové a literárne spory, ktoré sa odohrali u nás v posledných dvoch desaťročiach 18. stor. v súvislosti s reagovaním na jozefínske reformy, no najmä so snahami o zavedenie samostatného slovenského spisovného jazyka, a so začiatkami slovenského národného obrozenia vôbec. Ide o dielo, ktoré i napriek svojmu kultúrnemu významu nebolo čitateľom prakticky dostupné.

Strán 392, obr. 17, viaz. Kčs 23,50

CYRIL KRAUS

Slovenská romantická balada

Autor na základe širšieho literárneho kontextu česko-slovenského i európskeho zachytáva vývoj balady a určuje jej národný charakter. Dielo je významným príspevkom i k výskumu vývinovej problematiky jednotlivých literárnych žánrov a k prehĺbenejšiemu poznaniu vývinového procesu celej slovenskej literárnej tvorby v prvej polovici 19. storočia.

Strán 272, viaz. Kčs 21,50

MIKULÁŠ BAKOŠ

Vývin slovenského verša od školy Štúrovej (3. doplnené vydanie)

Práca podáva výklad novších teórií veršového rytmu, vývin náhľadov o rytme štúrovských básnikov, zaoberá sa základmi slovenského veršovania, rozborom štúrovského verša, porovnávaním štúrovského a hviezdoslavovského verša, veršom Kras-kovej školy a veršom poprevratovej poézie.

Strán 304, viaz. Kčs 19,50

Súborné dielo Ivana Krasku I

(Na vydanie pripravil a komentár napísal M. Gáfrik)

Dielo obsahuje celú zachovanú básnickú tvorbu I. Krasku, ktorá v tomto prvom akademickom vydaní predstavuje definitívne ustálenie kánonickej podoby Kraskovho básnického textu, záväznú pre všetky ostatné vydania jeho poézie. Kniha je doplnená obsiahlym literárnohistorickým a textologickým komentárom. Ďalšie dva plánované zväzky budú obsahovať Kraskove básnické preklady, umeleckú prózu, fejtóny, štúdie, spomienkové články, korešpondenciu i zápisky.

Strán 512, obr. príloha 32 strán, viaz. Kčs 29,—

V prvom týždni januára 1968 sa objavil v novinových stánkoch PNS nový časopis pod názvom V Ý B E R. Vydáva ho Sväz slovenských novinárov. Úlohou časopisu je poskytovať nový druh služby tým, ktorí nemajú ani čas ani peniaze sledovať stovky časopisov vychádzajúcich u nás i vo svete a tak si zabezpečiť širšiu informovanosť. Mnoho zaujímavých článkov ujde pozornosti čitateľov. V Ý B E R takéto články vystrihuje a znovu uverejní raz za 14 dní. Ide tu teda o prácu tlačového tajomníka dodávanú do domu.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 33, 1968, číslo 2. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Klára V l o š š á k o v á. Technická redaktorka Ladislava H a p l o v á. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 30,— jednotlivé čísla Kčs 5,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ čis. 18163/50-II/3; — V-15*81015

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.

Kčs 5,—.